

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

3(17), 2021

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2021**

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ

АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2021/№ 3(17)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.

УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
25 ЛИСТОПАДА 2021 РОКУ.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО КАТЕГОРІЇ «Б» ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батигареєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробачення»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперника в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент **Сокальська О. В.**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit'i asoc. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,

тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

3(17), 2021

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2021**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2021/№ 3(17)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON NOVEMBER 25, 2021

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andriyev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Vice-President for Research and Education of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Cheshinohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Executive secretary: PhD, Associated Professor
O. Sokalska

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail:

visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.01

УДК: 343.8

Колб О. Г.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Попельнюк Т. В.,

аспірант Волинського національного
університету імені Лесі України
ORCID: 0000-0002-7399-6799

ПРО ДЕЯКІ СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ЩО СКЛАЛИСЬ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВЧИНЕННЯМ ПЕРСОНАЛОМ КОЛОНІЙ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті здійснено аналіз кількісно-якісних показників, що стосуються вчинення персоналом колоній кримінальних правопорушень у процесі виконання – відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, та запропоновані науково обґрунтовані заходи, спрямовані на їх запобігання.

Ключові слова: тенденція; сфера виконання покарань; кримінальне правопорушення; позбавлення волі; персонал колоній; засуджений; запобігання; детермінанта.

В статье осуществлен анализ количественно-качественных показателей, относящихся к совершению персоналом колоний уголовных правонарушений в процессе исполнения – отбывания наказания в виде лишения свободы на определенный срок, предложены научно обоснованные меры, направленные на их предупреждение.

Ключевые слова: тенденция; сфера исполнения наказаний; уголовное правонарушение; лишение свободы; персонал колоний; осужденный; детерминанта.

Постановка проблеми. Як показує практика, щорічно, розпочинаючи з часів незалежності до теперішнього часу, у сфері виконання пока-

рань України персоналом колоній вчиняються різного виду кримінальні правопорушення, що пов'язані з процесом виконання – відбування пока-

рання у виді позбавлення волі на певний строк. При цьому їх кількість в останні роки (2017–2021 рр.) постійно зростає та набуває загрозливих форм для забезпечення правопорядку, зокрема, в кримінально-виконавчих установах закрито-того типу (ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу (далі КВК) України), продовжуючи таким чином ті негативні тенденції, що склались у зазначеній галузі суспільних відносин у попередні роки [1, с. 1].

Цей висновок знайшов своє підтвердження на нормативно-правовому рівні. Зокрема, у Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, схваленої у вересні 2017 року Кабінетом Міністрів України, з цього приводу зазначено, що однією з проблем, яка впливає на ефективність виконання завдань, покладених на Державну кримінально-виконавчу службу (ДКВС) України, є вчинення персоналом органів та установ виконання покарань кримінальних та інших правопорушень.

Постановка завдання. Виходячи з цього, її **метою** є розробка на підставі отриманих результатів наукового пошуку обґрунтованих заходів, спрямованих на запобігання вчиненню персоналом колоній кримінальних правопорушень у сфері виконання покарань України.

У свою чергу, **головним завданням** цієї роботи є здійснення всебічного кримінологічного аналізу кількісно-якісних показників даного виду кримінальних правопорушень та визначення тенденцій їх прояву у виді протиправної діяльності зазначених суб'єктів вчинення вказаних суспільно небезпечних діянь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення

наукової літератури свідчить про те, що активною розробкою проблем, пов'язаних із вчиненням кримінальних правопорушень з боку персоналу колоній України, займаються такі учені, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джу́жа, В. В. Коваленко, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, С. Ю. Лукашевич, В. О. Меркулова, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та інші науковці.

Поряд з цим ватро зазначити, що вказані та інші дослідники розробляють у зв'язку з цим загальні теоретичні засади запобіжної діяльності у сфері виконання покарань України, при тому, що досить актуальними є у сьогоденні саме ті проблеми, які безпосередньо впливають на формування протиправної мотивації персоналу колоній та її реалізації у сучасних умовах реформування даної галузі суспільних відносин [2, с. 140–142], що виступило додатковим аргументом при виборі предмета дослідження у даній науковій статті.

З огляду цього та з метою наукового супроводу реалізації заходів запобіжного характеру, що визначені у вказаній вище Концепції, вибрана тема є актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення.

Виклад основного матеріалу. Як встановлено в ході даного наукового дослідження, з часів незалежності України у сфері виконання покарань сформувались та продовжують свій розвиток у сьогоденні негативні тенденції щорічного зростання кількості вчинених у ході виконання – відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк кримінальних правопорушень

з боку персоналу колоній [2, с. 141–142].

Як з цього приводу слушно зауважив А. Х. Степанюк, безжальний механізм державного примусу і сьогодні, як і десятиріччя назад, переважно спрямований на те, щоб перемолоти у своїх жорнах долі людей (при цьому страждання завдаються не тільки засудженим, але й члена їх сімей та близькому оточенню) [3, с. 263].

Додатковим аргументом у зв'язку з цим виступають ті статистичні відомості, що стосуються вчинення персоналом колоній протиправних та кримінально карних діянь у сфері виконання покарань України як в абсолютних цифрах, так і в розрахунку на 1 тис. осіб. Зокрема, якщо у 1991 р. (період, коли органи і установи виконання покарань перебували у складі МВС України та керувались у своїй діяльності діючим на той час Виправно-трудова кодексом (ВТК) зразка 1970 р., а також Законом України «Про міліцію») персоналом колоній було вчинено 19 злочинів (у той час у колоніях відбували покарання у виді позбавлення волі 152 тис. засуджених) [4, с. 1], то у 1998 р. (останньому звітному періоді функціонування підрозділів Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП) системі МВС) з боку вказаних суб'єктів було зареєстровано всього 4 злочини, при тому, що у місцях позбавлення волі трималось більше 200 тис. засуджених [5, с. 4; 56].

Поряд з цим, у 1999–2010 рр. – періоді самостійної діяльності ДДУПВП як центрального органу виконавчої влади, що реалізовував у той час державну політику у сфері

виконання покарань, кількість вчинених злочинів з боку персоналу колоній суттєво збільшилась, а саме – з 14 у 1999 р. до 57 у 2010 р. [6, с. 50–61] при тому, що число осіб, які відбували покарання у виховних і виправних колоніях складало майже 186 тис. [6, с. 1–2].

Зазначені негативні тенденції збереглися та розвинулись після часткового у 2010 р. і повного у 2016 р. підпорядкування органів і установ виконання покарань Міністерству юстиції України [2, с. 141–142]. Зокрема, у вказаний період кількість вчинених персоналом колоній у сфері виконання покарань України злочинів щорічно складала більше 100 випадків (при зменшенні на 30% числа засуджених, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, а також майже на 50% – персоналу ДКВС України) [7, с. 12]. Так, у 2016 р. було зареєстровано 102 випадки вчинення кримінальних правопорушень з боку персоналу колоній [7, с. 12].

Крім цього, у вказаному періоді за вчинення корупційних правопорушень до адміністративної відповідальності було притягнуто 5 осіб з числа персоналу зазначених КВУ закритого типу (у 2015 р. – 16 або на 69% більше) [7, с. 14].

Як показали результати спеціальних досліджень [1, с. 8–9], кардинально не змінились кількісно-якісні показники злочинності, суб'єктом яких був персонал колоній, й у подальші роки, а саме: у 2017 р. цими особами було вчинено 99 кримінальних правопорушень; 2018 р. – 84; 2019 р. – 76; 2020 р. – 83 [2, с. 142]. І це при тому, що кількість засуджених, які відбували покарання у виді позбавлення волі, скоротилась

по зрівнянню з 2016 р. на 25% [8]. Аналогічне зменшення кількості цих осіб мало місце й у 2021 р. Так, станом на 01.08.2021 в КВУ та СІЗО тримались 49 тис. 211 засуджених до позбавлення волі [9].

Не покращились у зв'язку з цим й кількісно-якісні показники, що стосуються вчинення персоналом колоній корупційних правопорушень. Зокрема, у 2017 році мало місце 8 таких протиправних діянь (у 2016 р. – 5; 2018 р. – 22; 2019 р. – 20; 2020 р. – 13) [2, с. 142].

Отже, проведений аналіз кримінальних та корупційних правопорушень, суб'єктом яких був персонал колоній України, свідчить про неналежний рівень та ефективність запобіжної діяльності у сфері виконання покарань України, а також про наявність у сучасних умовах (повного підпорядкування системи ДКВС України у 2016 році та здійснення реформ у даній галузі суспільних відносин з 2017 року) складної проблеми, що потребує вирішення на доктринальному рівні з використанням існуючих наукових можливостей, сил і ресурсів.

Щодо інших детермінант, що породжують та обумовлюють вчинення суспільно небезпечних діянь з боку персоналу зазначених КВУ та які, у першу чергу, мають бути нейтралізованими або усунутими, то їх можна класифікувати на декілька взаємозв'язаних, взаємообумовлених і взаємодіючих груп, а саме:

1. Корінні (загальні) детермінанти – причини злочинності, що характерні для всіх галузей суспільної діяльності.

До таких Ю. Коломієць віднесла безмежну бідність і безмежне багатство [10, с. 147–151], зауваживши

при цьому, що обидві зазначені пастки небезпечні для суспільства, позаяк обидві порушують принцип балансу – принцип за яким створений увесь світ, порушення якого призводить до різного роду катаклізмів. При цьому бідність змушує людину порушувати закон, а багатство дозволяє його порушувати [10, с. 149].

Якщо цей висновок розглянути у контексті детермінаційного комплексу, який обумовлює вчинення кримінальних правопорушень у сфері виконання покарань України, то варто у зв'язку з цим звернути увагу на той факт, що чинне кримінально-виконавче законодавство об'єктивно сприяє розшаруванню ув'язнених під варту та засуджених на «бідних» і «багатих».

Прикладом такої детермінанти можна назвати закріплене у відповідній постанові Кабінету Міністрів України право ув'язнених під варту на платні послуги у слідчих ізоляторах [11], що суперечить ст. 24 Конституції України та ст. 5 КВК, у яких закріплено принцип рівності громадян перед законом, а також вимог п. 14 ст. 92 Основного закону, відповідно до якої виключно законами визначається діяльність органів та установ виконання покарань (УВП).

І це при тому, що згідно офіційних даних ДКВС України майже у 10% СІЗО та УВП фактичне «управління» процесом виконання – відбування покарань здійснюють так звані «злочинці в законі» та інші злочинні авторитети [7, с. 12].

2. Детермінанти – причини, що характерні тільки для сфери виконання покарань [12, с. 181].

До таких науковці відносять:

- а) суттєві прорахунки в організаційно-управлінській діяльності

як в системі ДКВС України в цілому, так і в міжрегіональних управліннях виконання покарань, а також безпосередньо – в конкретних УВП;

б) зосередження в УВП закритого типу (ст. 11 КВК) найбільш небезпечних, соціально занедбаних та інших осіб, які мають соціальні, психологічні та психічні відхилення;

в) постійне щорічне недофінансування з Державного бюджету України сфери виконання покарань;

г) інші тому подібні причини [12, с. 186–192].

3. Детермінанти – причини, які мають безпосереднє відношення до вчинення конкретно взятого кримінального правопорушення у сфері виконання покарань України [13, с. 186–203].

Такої ж нейтралізації, блокування, усунення тощо об'єктивно потребують й детермінанти – умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у процесі виконання – відбування покарань України. До таких учені, зокрема, відносять: невідповідність задекларованих у Концепції реформування пенітенціарної системи України 2017 р. мети й завдань у цьому напрямі та реальних гарантій і ресурсів, які виділяються державою на вказані потреби; наявність значної кількості серед засуджених хронічних наркоманів, алкоголіків, психопатів тощо; інші умови [1, с. 9].

Поряд з цим, до однієї із ключових умов, які детермінують зло-

чинність у сфері виконання покарань України, учені все частіше відносять відсутність належного громадського контролю за дотриманням прав засуджених, правовою основою для здійснення якого є статті КВК [14, с. 223–230]. І, така позиція не викликає заперечень.

Якщо у цілому узагальнити комплекс причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень персоналом колоній у сфері виконання покарань України, то варто констатувати, що з часів незалежності (1991 р.) до сьогодні їх кількість і вплив на правопорядок є незмінною та набула негативних тенденцій розвитку і функціонування у зазначеній галузі суспільних відносин.

Висновки. Проведений у цій науковій статті аналіз запобігання кримінальним правопорушенням у процесі виконання – відбування покарань, що вчиняються персоналом колоній України, дозволяє стверджувати, що на сьогодні як на нормативно-правовому, організаційно-управлінському та інших рівнях держава не здійснює адекватні та ефективні заходи кримінальної профілактики, які були б спрямовані на нейтралізацію, блокування, ліквідації тощо детермінант, що спричиняють і обумовлюють злочинність у сфері виконання покарань, що, у свою чергу, активізує необхідність активізації наукових розробок у даному напрямі.

Список використаних джерел

1. Попельнюк Т. В. Кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються персоналом колоній у сфері виконання покарань: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2021. 20 с.

2. Колб О. Г., Попельнюк Т. В. Вплив кримінальних правопорушень, що вчиняються персоналом колоній, на загальний рівень злочинності в Україні. *Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України*: зб. тез міжнар. конф. (м. Харків, 22 вересня 2021 року) Харків : Юрайт, 2021. С. 140-144.
3. Степанюк А. Ф. Виконання кримінальних покарань чи поводження із засудженими: динамічні і статистичні розбіжності між кримінально-виконавчим правом і міжнародними стандартами. *Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України*: зб. тез міжнар. конф. (м. Харків, 22 вересня 2021 року) Харків : Юрайт, 2021. С. 261-266.
4. Некоторые показатели деятельности уголовно-исполнительной системы МВД Украины в 1991 году. Киев : Главное управление по исполнению наказаний МВД Украины, 1992. 28 с.
5. Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1998 році: інформаційний бюлетень. Київ : ДДУПВП, 1999. 87 с.
6. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом колоній: монографія/ за заг. ред. д.ю.н., проф. Коваленка В. В. Київ : Атіка-Н, 2011. 367 с.
7. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльності підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань ДКВС України у 2016 році: інформаційний бюлетень. Київ: Департамент ДКВС України, 2017. 34 с.
8. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльності підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань ДКВС України у 2020 році: інформаційний бюлетень. Київ : Адміністрація ДКВС України, 2020. 47 с.
9. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України (станом на 01 серпня 2021 року). URL: <https://kvs.gov.ua/important-info/for-public/> (дата звернення: 03.09.2021).
10. Коломієць Ю. Корінні причини злочинності. *Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України*: зб. тез міжнар. конф. (м. Харків: 22 вересня 2021 року). Харків : Юрайт, 2021. С. 147-151.
11. Про запровадження експериментального проекту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування, особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби: постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2020 № 305. URL: <https://quide.dii.gov.ua/view> (дата звернення: 03.09.2021).
12. Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань: навч. посіб./ Боровик А. В., Колб О. Г., Копотун І. М. та ін.: за заг. ред. д.ю.н., проф. О. Г. Колба. Луцьк : СПФ Гадяк Ж. В., друкарня «Волиньполіграф», 2020. 320 с.
13. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів: Монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2006. 464 с.
14. Колб О. Г., Махніцький О. І. Зміст громадського контролю у сфері виконання покарань України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3(9). С. 223-230.

References

- Popelniuk, T. V. (2021) *Kryminolohichna kharakterystyka zlochyniv, shcho vchyniautsia personalom kolonii u sferi vykonannia pokaran*. (Atoref. ... dys. kand. yuryd. nauk). Zaporizhzhia: Kласychnyi pryvatnyi universytet.
- Kolb, O. H., Popelniuk, T. V. (2021). *Vplyv kryminalnykh pravoporushen, shcho vchyniautsia personalom kolonii, na zahalnyi riven zlochynnosti v Ukraini. Protydiia*

zlochynnosti i koruptsii: mizhnarodni standarty ta dosvid Ukrainy: zb. tez mizhnar. konf. (m. Kharkiv, 22 veresnia 2021 roku) Kharkiv: Yurait, 140-144.

Stepaniuk, A. F. (2021). Vykonannia kryminalnykh pokaran chy povodzhennia iz zasudzhenykh: dynamichni i statystychni rozbizhnosti mizh kryminalno-vykonavchym pravom i mizhnarodnymy standartamy. *Protydiia zlochynnosti i koruptsii: mizhnarodni standarty ta dosvid Ukrainy: zb. tez mizhnar. konf.* (Kharkiv, 22 veresnia 2021 roku) Kharkiv: Yurait, 261-266.

Kryminolohichni ta operatyvno-rozhukovi zasady zapobihannia zlochinam i pravoporushenniam, shcho vchyniautsia personalom kolonii / za zah. red. d.yu.n., prof. Kovalenka V. V. Kyiv: Atika-N, 2011.

Kolomiets, Yu. (2021). Korinni prychny zlochynnosti. *Protydiia zlochynnosti i koruptsii: mizhnarodni standarty ta dosvid Ukrainy.* (Kharkiv: 22 veresnia 2021 roku). Kharkiv: Yurait, 147-151.

Zapobihannia zlisnii nepokori vymoham administratsii ustanovy vykonannia pokaran: Borovyk A. V., Kolb O. H., Kopotun I. M. ta in.: za zah. red. d.yu.n., prof. O. H. Kolba. Lutsk: SPF Hadiak Zh. V., drukarnia «Volynpolihraf» (2020).

Kolb, O. H. (2006). *Ustanova vykonannia pokaran yak sub'iekt profilaktyky zlochiniv.* Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu imeni Lesi Ukrainky.

Kolb, O. H., Makhnitskyi, O. I. (2019). Content of public control in the sphere of execution of punishments of Ukraine. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, (3), 223-230. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.3.20>

O. Kolb, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of Criminology and Criminal Enforcement Law Yaroslav the Wise National University of Law Honored Lawyer of Ukraine.

ORCID: 0000-0003-1792-4739

T. Popelnyuk, Postgraduate Student of the Eastern-Europe National University them Lesia Ukrainka

ORCID: 0000-0002-7399-6799

On some current trends in the performance of Ukraine's penalties in connection with criminal commitments

The article analyzes the quantitative and qualitative indicators related to the commission of criminal offenses by the staff of the colonies in the process of execution - serving a sentence in the form of imprisonment for a certain line, proposed scientifically substantiated measures aimed at their prevention.

As practice shows, every year since independence, in the field of execution of punishments in Ukraine, the staff of the colonies commit various types of criminal offenses related to the process of execution - serving a sentence of imprisonment for a definite term. At the same time, their number in recent years (2017-2021) is constantly growing and takes threatening forms to ensure law and order, in particular, in closed penitentiary institutions (Article 11 of the Criminal Executive Code (hereinafter KVN) of Ukraine), thus continuing the negative trends that have developed in this area of public relations in previous years

This conclusion was confirmed at the regulatory level. In particular, the Concept of Reform (Development) of the Penitentiary System of Ukraine, approved in

September 2017 by the Cabinet of Ministers of Ukraine, states that one of the problems affecting the effectiveness of the tasks assigned to the State Penitentiary Service (DKVS) of Ukraine, is the commission by the staff of bodies and institutions of execution of punishments of criminal and other offenses.

Based on this, its purpose is to develop on the basis of the results of scientific research substantiated measures aimed at preventing the commission of criminal offenses by the staff of colonies in the field of execution of punishments of Ukraine.

In turn, the main task of this work is to conduct a comprehensive criminological analysis of quantitative and qualitative indicators of this type of criminal offenses and identify trends in their manifestation in the form of illegal activities of these subjects committing these socially dangerous acts.

Keywords: *trend; the scope of the execution of sentences; criminal offense; deprivation of liberty; colony staff; convicted; determinant.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.02
УДК 343.1

Муляр Г. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального
права, процесу та криміналістики
Академії праці, соціальних відносин і
туризму
ORCID: 0000-0003-2636-0509

Ховпун О. С.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального
права, процесу та криміналістики
Академії праці, соціальних відносин і
туризму
ORCID: 0000-0002-5753-966X

Бегма А. П.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики Академії
праці, соціальних відносин і туризму
ORCID: 0000-0003-3009-2850

ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ОСІБ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

У статті розглянуто окремі проблемні питання притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення інформаційних правопорушень. Досліджено визначення таких термінів як інформаційне правопорушення, інформаційна відповідальність. Зазначено, що до законодавства доцільно внести нові терміни щодо правопорушень в інформаційній сфері: кіберпростір, кібертероризм, кіберекстремизм, кібервійни, кіберзлочин, кіберзлочинність та надати їм визначення.

Ключові слова: інформаційне правопорушення; інформаційно-правова відповідальність; кіберзлочинність.

В статье рассмотрены отдельные проблемные вопросы привлечения лиц к уголовной ответственности за совершение информационных правонарушений. Исследованы определения таких терминов как информационное правонарушение, информационная ответственность. Отмечено, что в законодательство целесообразно внести новые термины правонарушений в информационной сфере: киберпространство, кибертерроризм, киберэкстремизм, кибервойны, киберпреступление, киберпреступность и дать им определение.

Ключевые слова: информационное правонарушение; информационно-правовая ответственность; киберпреступность.

Постановка проблеми. Правопорушенням в інформаційній сфері приділяють окрему увагу, оскільки з кожним днем інформаційні технології впроваджуються у сфери суспільного життя громадян. Можливість користування ресурсами у мережі Інтернет передбачають надання персональної інформації для загального користування, при цьому, не враховуючи, що зазначені дані можуть використовуватись у неправомірних цілях. Слід приділяти особливу увагу захисту інформації, встановлювати обмеження на її розповсюдження, контролювати можливі втручання.

Інформаційне правопорушення – це протиправне діяння конкретного суб'єкта, що здійснює замах на інформаційний правопорядок і заподіює шкоду інформаційній сфері. Відповідальність за інформаційне правопорушення може відрізнитись в залежності від заподіяної шкоди та може носити дисциплінарний, адміністративний чи кримінальний характер скоєння. В свою чергу, притягнення до кримінальної відповідальності передбачає скоєння діяння, яке містить усі ознаки кримінального правопорушення, посягає на відносини у інформаційній сфері та наносить різного роду збитки.

Постановка завдання. Метою дослідження є встановлення видів відповідальності за вчинення правопорушень в інформаційній сфері. Серед основних завдань слід виділити: дослідження поняття “інформаційне правопорушення” та його ознак на основі теоретичних досліджень науковців; аналіз впровадження нового виду відповідальності - інформаційно-правової; мож-

ливість створення Інформаційного кодексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі правового регулювання притягнення осіб до кримінальної відповідальності в інформаційній сфері присвячені наукові праці таких дослідників, як А. О. Волкова, Л. П. Коваленко, О. Косиця, Д. О. Маріц, І. А. Пахомова, Г. М. Писаренко, О. М. Селезньова, О. О. Тихомиров та інші. Однак окремі аспекти правового регулювання все ще недостатньо висвітлені або вимагають додаткового дослідження, оскільки з розвитком інформаційних технологій такий різновид правопорушень зустрічається частіше та в нових формах вчинення.

Виклад основного матеріалу. Конституція України містить закріплене положення про можливість доступу до інформації, яке відображається у ст. 34, а саме: право кожного на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір [1]. Основний Закон країни розкриває широкі можливості для вільного володіння, користування та розпорядження інформацією, в тому числі захисту інформації кожної людини. Таке твердження надає не тільки спектр дій для громадян, які вчиняють дії з інформацією, але й розширює поле для діяльності зловмисників, які використовують таку інформацію для своїх цілей.

Законом України “Про доступ до публічної інформації” передбачено, що інформація потребує додаткового захисту від несанкціонованих втручань. Передбачено, що кожна

особа має право: знати у період збирання інформації, але до початку її використання, які відомості про неї та з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються, передаються чи поширюються, крім випадків, встановлених законом (п. 1 ст. 10); доступу до інформації про неї, яка збирається та зберігається (п. 2 ст. 10) [2].

Доцільно вказати, що інформація потребує додаткового захисту від несанкціонованих втручань, законодавством визначена пряма заборона вчинення незаконних дій з інформацією. Громадянам, в свою чергу, надана можливість відновлення порушених прав. Доступність інформації є важливим аспектом розвитку демократичної держави, але її захист має не менш актуальне значення.

Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні визначила основні принципи інформаційного суспільства, серед яких: правомірності одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; забезпечення інформаційної безпеки. В свою чергу, Стратегія визначила серед завдань: повномасштабне входження України до глобального інформаційного простору; впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя, діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, у тому числі в процесі реалізації Ініціативи "Партнерство "Відкритий уряд" та електронного урядування [3]. Стратегія має на меті полегшення питань для громадян, пов'язаних з інформацією, запровадження нових інформаційних технологій, в тому числі в органи державної влади.

Захист інформації є важливим завданням національної безпеки держави, оскільки місце і роль будь-якої держави у міжнародному співтоваристві пов'язані з її здатністю продукувати, споживати і використовувати нові знання й технології. Інформація являє собою своєрідну соціальну зброю, породжує проблеми захисту інформаційних ресурсів та інформації у сфері її обігу.

Інформаційним правопорушенням визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність конкретного суб'єкта, що здійснює замах на встановлений інформаційний правопорядок і заподіює шкоду інформаційній сфері або створює реальну загрозу такого спричинення і за яку законом передбачено юридичну відповідальність [4, с. 85].

Ми погоджуємось, що інформаційне правопорушення заподіює шкоду інформаційній сфері, але потрібно зазначити, що шкода заподіюється в тому числі фізичним та юридичним особам та порушує встановлений порядок функціонування інформаційних систем.

Наукова стаття "Особливості юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері" (2014 р.), яка належить авторству А. О. Волкової розкриває питання юридичної відповідальності за інформаційні правопорушення. Фактично сформоване законодавство щодо попередження та припинення правопорушень в інформаційній сфері, та передбачається як дисциплінарна (включаючи матеріальну), цивільно-правова, адміністративна відповідальність, так і кримінальна – за вчинення правопорушень в інформаційній сфері; розроблені та

діють численні закони та підзаконні акти, які регулюють інформаційні відносини.

При цьому, практичне застосування таких законів досить слабе, оскільки відсутні конкретні механізми і дотримання законодавства на практиці, зокрема у зв'язку з недосконалістю понятійно-категоріального апарату [5, с. 72]. Слід визначити поняття інформаційного правопорушення з метою чіткого відмежування видів відповідальності за їх вчинення.

Проблематика юридичної відповідальності завжди посідала одне із центральних місць у юридичній науці. У сучасній юридичній доктрині найбільш поширеним є поділ юридичної відповідальності на чотири види: кримінальну, цивільну, адміністративну та дисциплінарну. Однак нині все більше вчених схиляються до думки, що така диференціація не є вичерпною та не відповідає сучасним правовим реаліям. Зокрема, становлення й розвиток нового виду юридичної відповідальності – інформаційно-правової [6, с. 55].

У свою чергу, введення нового виду юридичної відповідальності як інформаційно-правова зобов'язує внесення ряду змін до положень нормативно-правових актів та чіткого визначення такого виду відповідальності. На теперішній час виділяють такі види відповідальності як кримінальна, цивільна, адміністративна та дисциплінарна. Новий вид відповідальності потребує обґрунтування щодо необхідності його введення як новий вид відповідальності.

О. М. Селезньова “Концепти розуміння сутності та ознак правопо-

рушення в інформаційній сфері” (2017 рік) надала визначення терміну “правопорушення в інформаційній сфері” як вид соціального конфлікту проявляє себе як шкідливе або небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене деліктоздатною особою, що посягає на інформацію, інформаційні права (свободи), стан інформаційної безпеки держави й певні майнові блага шляхом застосування інженерно-технічних та інформаційно-комп'ютерних технологій або без такого застосування, але завжди пов'язане з інформаційним середовищем [7, с. 144]. Слід акцентувати увагу, що спосіб вчинення інформаційних правопорушень може полягати у застосуванні інформаційних технологій та без їх застосування, але це завжди пов'язане зі світом інформації.

У свою чергу, Л. П. Коваленко проведено ґрунтовне дослідження, яке пов'язане з ознаками кримінальних правопорушень в інформаційній сфері. У праці “Деякі питання щодо правопорушень в інформаційній сфері” (2013 р.) зазначено, що до ознак кримінального правопорушення належить діяння, протиправність, суспільна небезпека, винність, караність. Встановлено, що діяння є усвідомленими особою актами поведінки, які виражені як у діях, так і в бездіяльності, та можуть вважатися інформаційним правопорушенням; протиправність полягає у порушенні правил поведінки, встановлених відповідними правовими нормами; суспільна небезпека посягає на врегульовані законами суспільні відносини, які виникають та існують при здійсненні інформаційної діяльності; винність як

ознака існує у випадках, коли має місце вина у формі умислу або не-обережності; караність являє собою відповідальність за вчинення інформаційного правопорушення [8].

Відсутність будь-якої з ознак кримінального правопорушення тягне за собою відсутність кримінального правопорушення, для формування складу необхідна наявність всіх ознак та складових елементів. Детальне дослідження інформаційних кримінальних правопорушень необхідне для формування понятійного апарату цієї категорії діянь.

Д. О. Маріц “Склад правопорушення в інформаційній сфері” (2018 р.) визначив, що юридичним складом кримінального правопорушення є сукупність таких обставин як: 1) поширення недостовірної та/або негативної інформації про особу у будь-який спосіб, форму; 2) поширена інформація стосується позивача; 3) поширена інформація порушує права позивача; 4) відмова, несвоєчасність надання інформації перешкоджає або унеможливорює особі реалізувати свої об’єктивні права; 5) будь-які неправомірні дії або бездіяльність, пов’язані з оборотом інформації в суспільстві, завдають, як майнової, так і немайнової шкоди особі [9, с. 101].

Ми погоджуємось з науковцем, що об’єктивна сторона кримінального правопорушення може торкатись вчинення неправомірних дій або бездіяльності, які наносять шкоду.

О. О. Тихомиров у науковій статті “Інформаційний делікт як підстава “інформаційної” юридичної відповідальності: відмітні ознаки” (2019 р.) наголошує на тому, що правопорушення в інформаційній сфері

набули системного характеру та визначаються науковцем як найнебезпечніше для держави явище. Ідеї “інформаційної” юридичної відповідальності мають скласти здобутки інформаційної деліктології, а подальша юридична обробка і прагматизація вже набутих знань повинні стати основою удосконалення комплексного інституту юридичної відповідальності в інформаційній сфері як фундаментального правового засобу, механізму, гаранту, покликаного забезпечувати регулятивну, захисну і охоронну дієвість інформаційного права, без чого неможливе існування й розвиток сучасного громадянського та інформаційного суспільства [10, с. 37]. Системність вчинення кримінальних правопорушень вказує на те, що суб’єкти їх вчинення вдосконалюють свої знання та навички у зазначеній сфері.

У статті “Підстави юридичної відповідальності в інформаційній сфері” (2017 р.) авторства Г. М. Писаренко вказується на те, що необхідно створити Інформаційний кодекс, який допоможе у визначенні єдиного підходу до відповідальності за вчинення інформаційних правопорушень. Науковець зазначає, що загалом юридична відповідальність відноситься до складних тем сучасної юридичної науки та потребує єдності думок теоретиків та практиків [11, с. 18]. Ми погоджуємось, що доцільно розробити новий комплекс рекомендацій по вдосконаленню законодавства у сфері попередження та розкриття інформаційних кримінальних правопорушень, але не обов’язково створювати для цього питання окремий кодекс.

О. Косиця “Актуальні питання вдосконалення законодавства у

сфері протидії кіберзлочинності” (2017 р.) запропонувала ввести в національне законодавство та надати визначення наступних термінів: кіберпростір, кібертероризм, кіберекстремизм, кібервійни, кіберзлочин, кіберзлочинність; встановити перелік кримінальних правопорушень, які відносяться до інформаційних; створити комплекс організаційно-правових та технічних заходів протидії правопорушенням, використовуючи досвід розвинених країн та спеціалістів у сфері ІТ; розробити систему взаємодії та координації під час розслідування інформаційних правопорушень [12, с. 83].

Слід зазначити, що зі швидкоплинним розвитком інформаційних технологій деякі терміни потребують наукового уточнення, але вони повинні становити єдину та цілу картину, фактично гармонічно відтворювати своє визначення.

Висновки. Опрацювавши викладений матеріал, слід зазначи-

ти, що під інформаційним правопорушенням розуміють протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність конкретного суб'єкта, що здійснює замах на встановлений інформаційний правопорядок і заподіює шкоду інформаційній сфері або створює реальну загрозу такого спричинення і за яку законом передбачено юридичну відповідальність. Відповідно законодавцем визначено, що інформаційне правопорушення має свої об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Тільки за умови існування всіх ознак таке правопорушення буде існувати, а особу, яка його вчинила можуть притягти до відповідальності.

Доцільно наголосити, що інформація потребує додаткового захисту від несанкціонованих втручань, законодавством визначена пряма заборона вчинення незаконних дій з інформацією.

Список використаних джерел

1. Конституція України Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 32. Ст. 314.
3. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.13 р. № 386-р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 44. Ст. 1581.
4. Пахомова І.А. Юридична відповідальність державних службовців за правопорушення у сфері обігу інформації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2016. №21. С. 85–89.
5. Волкова А. О. Особливості юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері. *Правова інформатика*. 2014. №1. С. 72–80.
6. Селезньова О.М., Руданець В. В. Концепти розуміння сутності та ознак правопорушення в інформаційній сфері. *Право і суспільство*. 2017. №3. С. 142–145.
7. Писаренко Г.М. Підстави юридичної відповідальності в інформаційній сфері. *Держава та регіони*. 2017. №2. С. 14–18.
8. Коваленко Л.П. Деякі питання щодо правопорушень в інформаційній сфері. *Форум права*. 2013. №4. С. 158–167.

9. Маріц Д.О. Склад правопорушення в інформаційній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. №4. С. 98–101.
10. Тихомиров О. О. Інформаційний делікт як підстава “інформаційної” юридичної відповідальності: відмітні ознаки. *Інформація і право*. 2019. №1. С. 37–44.
11. Писаренко Г.М. Юридична відповідальність в інформаційній сфері: окремі аспекти становлення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. №36. С. 55–58.
12. Косиця О. Актуальні питання вдосконалення законодавства у сфері протидії кіберзлочинності. *Теорія і практика*. 2017. №2. С. 81–84.

References

- Pakhomova, I. A. (2016). Yurydychna vidpovidal'nist' derzhavnykh sluzhbovtsiv za pravoporushennia u sferi obihu informatsii. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina*, 21, 85–89.
- Volkova, A. O. (2014). Osoblyvosti iurydychnoi vidpovidal'nosti za pravoporushennia v informatsijnij sferi. *Pravova informatyka*, 1, 72–80.
- Selezn'ova, O. M. (2017). Kontsepty rozuminnia sutnosti ta oznak pravoporushennia v informatsijnij sferi. *Pravo i suspil'stvo*, 3, 142–145.
- Pysarenko, H. M. (2017). Pidstavy iurydychnoi vidpovidal'nosti v informatsijnij sferi. *Derzhava ta rehiony*, 2, 14–18.
- Kovalenko, L. P. (2013). Deiaki pytannia schodo pravoporushen' v informatsijnij sferi. *Forum prava*, 4, 158–167.
- Marits, D. O. (2018). Sklad pravoporushennia v informatsijnij sferi. *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, 4, 98–101.
- Tykhomyrov, O. O. (2019). Informatsijnij delikt iak pidstava “informatsijnoi” iurydychnoi vidpovidal'nosti: vidmitni oznaky. *Informatsiia i pravo*, 1, 37–44.
- Pysarenko, H. M. (2016). Yurydychna vidpovidal'nist' v informatsijnij sferi: окремі аспекти становлення. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, 36, 55–58.
- Kosytsia, O. (2017). Aktual'ni pytannia vdoskonalennia zakonodavstva u sferi protyidii kiberzlochynnosti. *Teoriia i praktyka*, 2, 81–84.

G. Muliar, Doctor of Laws, associate Professor, professor of Criminal Law, Procedure and Criminology of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism
ORCID: 0000-0003-2636-0509

O. Hovpun, Doctor of Law, associate Professor, head of the Department of Criminal Law, process and criminology of the Academy of Labor, social relations and tourism
ORCID: 0000-0002-5753-966X

A. Begma, PhD in Law, associate professor of the department of criminal law, process and criminalistics academy of Labour of Social Relations and Tourism
ORCID: 0000-0003-3009-2850

Peculiarities of personal criminal liability in information

The article considers some problematic issues of bringing to criminal responsibility for committing information offenses. The definition of such terms as information offense, information responsibility is investigated. It is expedient to intro-

duce new terms into the legislation on information offenses: cyberspace, cyberterrorism, cyber extremism, cyberwar, cybercrime and provide them with definitions. The legislation defines four types of liability: criminal, administrative, civil, disciplinary.

The strategy for the development of the information society in Ukraine has defined the basic principles of the information society, including: the legality of obtaining, using, disseminating, storing and protecting information; information security.

Information needs additional protection against unauthorized interference, the law explicitly prohibits illegal actions with information. The protection of information is an important task of national security, as the place and role of any state in the international community is related to its ability to produce, consume and use new knowledge and technologies.

An information offense is an illegal, culpable (intentional or negligent) act or omission of a specific entity that encroaches on the established information order and causes damage to the information sphere or creates a real threat of such causing and for which the law provides for legal liability. The legal composition of a criminal offense is a set of circumstances such as: 1) dissemination of unreliable and/or negative information about the person in any way, form; 2) the disseminated information concerns the plaintiff; 3) the disseminated information violates the rights of the plaintiff; 4) refusal, late provision of information prevents or makes it impossible for a person to exercise his objective rights; 5) any illegal actions or omissions related to the circulation of information in society, cause both property and non-property damage to the person.

Keywords: *information offense; information and legal responsibility; cyber-crime.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.03
УДК 343.341+343.237:343.974

Вознюк А. А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту № 1
Національної академії
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3352-5626

ВСТАНОВЛЕННЯ АБО ПОШИРЕННЯ ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті аналізуються актуальні проблеми, пов'язані з криміналізацією встановлення або поширення злочинного впливу у ст. 255-1 Кримінального кодексу України. Досліджено доцільність криміналізації злочинного впливу, розкрито його поняття, ознаки та концептуальні вади, визначено суспільну небезпеку злочину, передбаченого у ст. 255-1 Кримінального кодексу України, висвітлено питання про об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкта та кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки цього злочину.

Виявлено суттєві вади, що перешкоджають ефективному застосуванню ст. 255-1 Кримінального кодексу України на практиці, та надано пропозиції щодо їх усунення. Сформульовано рекомендації щодо кваліфікації встановлення або поширення злочинного впливу.

Ключові слова: *організована злочинність; організована група; злочинна організація; злочинна спільнота; співучасть; злочинна діяльність; криміналізація; злочинний вплив; «вор в законі».*

В статье анализируются актуальные проблемы, связанные с криминализацией установления или распространения преступного воздействия в ст. 255-1 Уголовного кодекса Украины. Исследована целесообразность криминализации преступного воздействия, раскрыто его понятие, признаки и концептуальные изъяны, определена общественная опасность преступления, предусмотренного ст. 255-1 Уголовного кодекса Украины, освещены вопросы об объекте, объективной стороне, субъекте, квалифицирующих и особо квалифицирующих признаках этого преступления.

Выявлены существенные изъяны, препятствующие эффективному применению ст. 255-1 Уголовного кодекса Украины на практике и предоставлены предложения по их устранению. Сформулированы рекомендации по квалификации установления или распространения преступного воздействия.

Ключевые слова: *организованная преступность; организованная группа; преступная организация; преступное сообщество; соучастие; преступная деятельность; криминализация; преступное воздействие; «вор в законе».*

Постановка проблеми. Організована злочинність несла, несе і ймовірно в найближчому майбутньому буде нести серйозну загрозу правам і свободам громадян в усьому світі, не оминаючи найбільш розвинених держав (Італію, Китай, Німеччину, США, Туреччину, Японію тощо). Не є виключенням й Україна, в якій організована злочинність є поширеним явищем.

«Організована злочинність¹, а також особи, які здійснюють її організацію та керівництво, – «зłodії у законі», формують в Україні типове для держав колишнього СРСР злочинне середовище. Воно характеризується наявністю жорсткого кодексу поведінки, сталих кримінальних традицій, високим рівнем організованості, ієрархічності, закритості і конспіративності» [1]. «Організовані злочинні об'єднання в умовах розповсюдження корупції² поширюють сферу своїх інтересів, проникають в органи влади як на місцевому, регіональному, так і загальнодержавному рівні, встановлюють «наглядачів», а інколи навіть підміняють окремі функції держави та місцевого самоврядування» [9, с. 21]. Не випадково корупцію вважають складовою організованої злочинності [10], а наявність корупційних зв'язків – її конститутивною ознакою [11, с. 54]. Особливо небезпечною формою корупції називають

ту, яка здійснюється організованою злочинністю [12]. Корупцію визнають необхідною практикою для продовження діяльності будь-якої організованої злочинної групи [13].

Нині на теренах України організована злочинність функціонує у різних формах, однією з яких є зłodійська спільнота, що поєднує в собі елементи не лише організованої, але й професійної та рецидивної кримінально протиправної діяльності, характеризується певними правилами та традиціями, а також розгалуженою інфраструктурою, зокрема тісними зв'язками з представниками не лише вітчизняного зłodійського світу, а й організованого криміналітету за кордоном. Як слушно зауважують вчені, в Україні сформувалося специфічне злочинне середовище, що протиставляється владі, законам і культурі законотрухняного суспільства. В окремих регіонах країни сформувалася ціла система неправових взаємозв'язків і відносин, що здатні конкурувати з легальними інституціями соціуму. Характерними особливостями сучасного кримінального світу є те, що він має власну економіку, ідеологію, неписані, але беззаперечно виконувані, жорстокі й невідворотні «закони кримінального світу», свою охоронну систему й навіть механізми «соціального захисту» від будь-якого втручання ззовні [14, с. 175-176].

¹ З огляду на трансформацію у КК України злочинів у кримінальні правопорушення, з поділом останніх на злочини та кримінальні проступки, окрім терміну «організована злочинність» ймовірно можна вживати інший термін – «організована кримінально протиправна діяльність». Така діяльність більш точно характеризує це суспільно небезпечне явище, оскільки учасники організованих злочинних об'єднань вчиняють не лише злочини, але й кримінальні проступки.

² На високий рівень корупції в Україні та проникнення її в різні сфери життя суспільства неодноразово звертали увагу вчені [2-8].

Злодійська спільнота – це одна з найбільш небезпечних проявів кримінально протиправної діяльності, оскільки нейтралізація окремих її учасників та їх об'єднань не призводить до ліквідації цього соціально небезпечного явища. Вона має здатність до самовідтворення (на зміну одному кримінальному авторитету, приходить інший). Злодійську спільноту на теренах України та інших країн-вихідців з СРСР можна вважати найвідомішою національною формою організованої злочинності на кшталт Якудзи в Японії, мафії – в Америці, Італії, Канаді, Тріад – в Китаї, Гонконзі та Тайвані, картелей – в Колумбії тощо.

Представники сучасного організованого криміналітету в Україні, з одного боку, постійно удосконалюють форми та методи кримінально протиправної діяльності, опановують нові технології кримінально протиправної діяльності¹, а, з другого, продовжують дотримуватися встановлених правил, звичаїв, традицій, характерних для злочинної спільноти країн-вихідців з СРСР. Упродовж 2015-2019 років вони суттєво посилили свої позиції, в умовах перманентного реформування правоохоронних органів (насамперед з огляду на ліквідацію ГУБОЗ) та суттєвого зростання рівня корупції в державі. Окрім того, введення до КК Вірменії, Грузії, Росії нових та особливих підстав кримінальної відповідальності злочинних авторитетів, насамперед «злочинів в законі», зумовило часткову «міграцію» цих суб'єктів підвищеного зло-

чинного впливу із зазначених країн на території інших держав, зокрема і в Україну.

За таких обставин важливим кроком стало схвалення Кабінетом Міністрів України Стратегії боротьби з організованою злочинністю від 16 вересня 2020 р. та створення нових кримінально-правових інструментів у протидії організованим злочинностям, які закріплено у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 4 червня 2020 р. Серед нововведень слід звернути увагу на криміналізацію встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1 КК України), оскільки це абсолютно нова для вітчизняного КК України кримінально-правова заборона, зорієнтована на кримінальних авторитетів. Відтак виникла необхідність у виробленні рекомендацій щодо її тлумачення, подальшого застосування та удосконалення.

Постановка завдання. Завданням статті є аналіз актуальних питань кримінальної відповідальності за встановлення або поширення злочинного впливу. Це дасть змогу оцінити позитивні та негативні сторони кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 255-1 КК України, розкрити її зміст та сформулювати рекомендації щодо застосування та подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу.

1. Необхідність криміналізації злочинного впливу.

Чинне законодавство України тривалий час містило низку право-

¹ Наприклад, технології рейдерства, кіберзлочинів, використання електронних грошей [15-17].

вих механізмів боротьби з організованою злочинністю, які в цілому відповідали загальносвітовій практиці. Однак їх було недостатньо для ефективного кримінально-правового впливу на певні категорії представників організованої злочинності – йдеться насамперед про кримінальних авторитетів – «зłodіїв в законі», «смотрящих», «положенців». Чому недостатньо? Кожного із зазначених суб'єктів можна притягнути до кримінальної відповідальності за вчинення певного злочину (розбою, вимагання, викрадення людини тощо). Це і відбувається в частині випадків на практиці. У подальшому, здобуваючи відповідний досвід, вказані особи вживають низку заходів щодо уникнення кримінальної відповідальності, зокрема шляхом конспірації своєї кримінально протиправної діяльності, підкупу правоохоронців та суддів, застосування заходів впливу на потерпілих та свідків. Частині кримінальних авторитетів вдається здобути високий статус у кримінальній ієрархії – стати «зłodієм в законі», «положенцем», «смотрящим». За таких обставин їх суспільно небезпечна поведінка зазнає певної трансформації: відбувається частковий перехід від участі в окремих злочинах і кримінальних проступках в ролі організаторів, підбурювачів, пособників, виконавців чи співвиконавців до координації кримінально протиправної діяльності на певній території, сприяння їй, спонукання до неї. Акцент суспільно небезпечних діянь кримінальних авторитетів зміщується від участі в окремих злочинах і кримінальних проступках до незаконного впливу на кримінально протиправну діяльність в цілому. Відтак

притягнути до кримінальної відповідальності цих осіб стає дедалі складніше, а у певних випадках взагалі неможливо (коли вони не вчиняють певні злочини, або вчиняють, однак їх неможливо задокументувати чи довести в суді). В основі «філософії» чинного КК України індивідуальне кримінальне правопорушення, яке може бути вчинене як самостійно, так і у співучасті. Тому, наприклад, «зłodія в законі» чи іншого кримінального авторитета неможливо було притягнути до кримінальної відповідальності за вирішення спорів (суперечок), які виникають між особами з погляду неписаних зłodійських «законів», «за поняттями» (тобто системою неформальних норм і правил, які діють у злочинному середовищі), коли він виступав в ролі «мирового судді», та визначав обґрунтованість претензій, а також ухвалював рішення про покарання винуватців тощо. Звісно, якщо в його діях не було складу іншого кримінального правопорушення (вимагання, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань тощо). Не було підстав притягнути його до кримінальної відповідальності і за координацію кримінально протиправної діяльності на певній території (наприклад, надання дозволу індивідуальним суб'єктам та злочинним об'єднанням вчиняти кримінальні правопорушення) та сприяння їй (наприклад, шляхом утримання та забезпечення наповнення «общака»). Слід наголосити, що під час координації кримінально протиправної діяльності кримінальні авторитети можуть навіть не знати хто, коли, де, в який спосіб і щодо кого вчинить кримінальний просту-

пок чи злочин, що фактично унеможлиблює притягнення їх до відповідальності як співучасників того чи іншого кримінального правопорушення.

Тому важливим кроком держави стала реанімація ГУБОЗ в особі ДСР НП України, а також надання цьому суб'єкту відповідних кримінально-правових інструментів у формі нових підстав кримінальної відповідальності кримінальних авторитетів, їх пособників та осіб, які звертаються до них з приводу розв'язання певних проблем: КК України доповнено ст. 255-1, яка передбачає підстави кримінальної відповідальності за умисне встановлення або поширення в суспільстві злочинного впливу за відсутності ознак, зазначених у ч. 5 ст. 255 КК України, а також ст. 255-2, що встановлює кримінально-правову заборону на звернення за застосуванням злочинного впливу.

Криміналізація злочинного впливу – це створення нової «філософії» протидії кримінальним авторитетам із злочинського середовища. Особливість цього інструменту в тому, що він стосується діянь, пов'язаних не з певним злочином, а з кримінально протиправною діяльністю і таким чином усуває низку прогалин у підставах притягнення до кримінальної відповідальності найбільш небезпечних представників організованої злочинності. Криміналізація злочинного впливу надає можливість притягнути до відповідальності кримінального авторитета за сприяння та координацію злочинної діяльності, особливо у тих випадках, коли неможливо довести співучасть такого суб'єкта в індивідуальних злочинах.

Водночас не слід ідеалізувати нові кримінально-правові заборони у протидії організованій злочинності, оскільки вчені доводять, що спільнота «ворів в законі» може пристосовуватися до мінливого середовища. Навіть найжорсткіших державних репресій недостатньо для ліквідації мафії. Муссоліні не вдалося знищити сицилійську мафію як Сталін не зміг ліквідувати «ворів в законі». Ефективна політика проти мафії має виходити за межі репресій та стосуватися усунення соціальних й економічних причин існування таких організацій [18]. Адже поява злочинних організацій пояснюється неспроможністю слабких держав забезпечити безпеку своїх громадян та надати їм необхідні послуги. Це надає можливості злочинним об'єднанням для заміни важливих функцій держав [19].

2. Злочинний вплив: поняття, ознаки, концептуальні вади.

У примітці 1 до ст. 255-1 КК України під **злочинним впливом** пропонується розуміти будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям, сприяє (створює умови), спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності.

Якщо застосувати правила буквального та граматичного тлумачення кримінально-правових норм, під злочинним впливом очевидно слід розуміти *будь-які дії певного суб'єкта*. Таким суб'єктом визнається особа, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можли-

востям, сприяє (створює умови), спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності. Відтак, слід ще раз підкреслити, що виходячи з редакції статті відповідальність має наставати не за сприяння злочинній діяльності чи інший вплив на злочинну діяльність, а будь-які дії. Будь-які дії очевидно можуть бути як правомірними, так і протиправними.

На цю проблему звернули увагу й інші дослідники. А. О. Нікітін вважає, що визначення злочинного впливу, подане у примітці до нової редакції ст. 255 КК України, є настільки широким, що фактично визнати злочинним впливом можна майже будь-які дії особи [20, с. 169]. К. В. Юртаєва, Р. Р. Романів називають суттєвим недоліком кримінального законодавства в частині відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою, невдалу спробу надати визначення терміну «злочинний вплив». Під злочинним впливом законодавець розуміє не самі дії, спрямовані на організацію або координацію злочинної діяльності, а будь-які дії особи, яка має зазначені в законі якості. При чому згідно буквального тлумачення положення закону самі дії можуть бути й не суспільно небезпечними. Це повністю підриває вимогу до визначеності кримінально-правових норм, і, фактично, призводить до об'єктивного ставлення в вину [21, с. 226–227].

У зв'язку з цим О. І. Міневич наголошує, що якщо законодавець визнає злочинними дії невизначеного характеру й змісту, то, по суті,

потенційно кримінальною можна вважати будь-яку поведінку чи життєву позицію людини [22, с. 124]. В цьому контексті П. Фріс та І. Фріс зауважили, що можна передбачити можливість притягнення до кримінальної відповідальності сценаристів, режисерів й акторів кінофільмів де зображуються сцени з життя злочинців, авторів художніх творів та таке інше. Хоча сама постановка такого питання вже абсурдна, однак із великою долею вірогідності можна (з часом) передбачити появу кримінальних проваджень із притягненням до відповідальності зазначених осіб [23]. На думку ж В. Речицького, якщо будь-яку особу КК України може звинувачувати у «злочинному впливові», а суд може покарати її суворим вироком лише на тій підставі, що вона здійснювала конкретно не визначений в законі («будь-які дії») будь-який («інший») вплив на будь-яку злочинну діяльність необмеженої кількості осіб, то цього достатньо, щоб визнати такий підхід неконституційним. Адже саме в ньому рельєфно проявляється рецидив домінування держави над громадянином, несподіване відродження прикрих ознак тоталітаризму [24].

Цим не обмежуються вади дефініції злочинного впливу. Використання таких словосполучень, як «будь-які дії», «інші якості чи можливості», «інший вплив на злочинну діяльність», на переконання А. О. Нікітіна, узагалі нівелює запропоноване визначення поняття «злочинний вплив» і створює для правоохоронних органів широке поле для можливих зловживань [20, с. 169]. К. В. Юртаєва, Р. Р. Романів вважають, що розпливчастість понять автори-

тет, інші особисті якості чи можливості, завдяки яким особа має вплив на злочину спільноту, може призвести до судового свавілля під час застосування цієї норми [21, с. 226–227]. О.І. Міневич також слушно констатує наявність оціночного судження «завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям», котре можна тлумачити надзвичайно широко [22, с. 122].

Дійсно, у визначенні злочинного впливу присутня вказівка на те, що особа вчиняє певні дії завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям. У зв'язку з цим виникає питання: а які ще є варіанти і чи потрібна ця ознака? Щодо авторитету та особистих якостей більш-менш усе зрозуміло (особа дає вказівки, їх виконують, оскільки поважають, бояться тощо). Натомість можливості включають дуже широке коло умов, завдяки яким відповідний суб'єкт може здійснювати злочинний вплив. Практично будь-яка особа за власною ініціативою може надати певну допомогу злочинному об'єднанню (інформацією, грошима, знаряддями і засобами тощо). Виходить, що будь-яка особа, якщо хоче, то може сприяти злочинній діяльності якщо не авторитетом чи особистими якостями, то завдяки наявним можливостям. Тоді навіщо це додаткове навантаження на предмет доказування? [25, с. 183].

Тому цілком закономірно, що вчені висловлюють пропозиції щодо удосконалення терміну злочинний вплив. Наприклад, С.В. Албул під злочинним впливом у ст. 255, 255-1, 255-2 КК України пропонує розуміти будь-які умисні дії особи, спрямовані на підтримання та забезпечен-

ня умов існування злочинної діяльності осіб та/чи груп осіб [26, с. 195]. У попередній публікації, яка стосувалася ще проекту нових змін, під злочинним впливом пропонувалося розуміти будь-які діяння, спрямовані на планування, організацію, координацію, фінансування, приховування злочинної діяльності, керівництво нею, схилення до неї чи сприяння їй, а також здійснення протиправного впливу на прийняття рішень фізичними чи юридичними особами, включаючи вирішення конфліктних ситуацій між ними [25, с. 184].

Натомість нині виходячи із законодавчого визначення, злочинний вплив характеризується двома ознаками: 1) це – дії особи, що полягають у сприянні, спонуканні, координації або здійсненні іншого впливу на злочинну діяльність, організації або безпосередньому здійсненні розподілу коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності (зміст); 2) ці дії особа здійснює завдяки своєму авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям (суб'єкт) [27, с. 27].

Злочинний вплив слід розглядати щонайменше у двох значеннях: широкому та вузькому. У широкому значенні його можна трактувати, приміром, як дії певних суб'єктів щодо злочинної діяльності інших осіб або ж як кримінально протиправний вплив однієї особи на іншу особу чи групу осіб. За таких обставин вчинення будь-якого злочину охоплюється злочинним впливом.

Однак у нововведених статтях злочинний вплив, очевидно, варто розуміти у вузькому – кримінально-правовому значенні. Інакше у кри-

міналізації цього діяння не було б потреби. Скажімо вона була б навіть шкідлива, оскільки створювала б необґрунтовану конкуренцію злочинного впливу з певним злочинном.

Як свідчить практика діяльності вітчизняних правоохоронних органів, злочинний вплив полягає у таких діях, як: «коронація» у «зłodії в законі»; призначення «смотращих», «положенців»; вирішення конфліктних ситуацій між засудженими, раніше судимими та іншими особами; розподіл коштів або інших матеріальних благ між засудженими; організація та проведення зібрань в установах виконання покарань; встановлення «даху» для осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, злочинних об'єднань тощо. Наприклад, *Особа-1* під час відбування покарання у виправній колонії, маючи попередньо здобутий серед засуджених авторитет особи, яка веде «правильний» з погляду дотримання зłodійських традицій спосіб життя, був призначений «смотращим» за зоною – виправною колонією. Це призначення відбулося з метою матеріального забезпечення та координації кримінально протиправної діяльності на території колонії, накопичення й утримання грошових коштів та іншого майна, тобто зłodійського «общака», подальшого розподілу майна (у т. ч. заборонених до обігу наркотичних засобів та психотропних речовин) серед засуджених, розподілу сфер злочинного впливу. Встановлення і поширення злочинного впливу полягало у виконанні *Особою-1* таких функцій:

– прийняття на території колонії усієї повноти неформальної влади;

– розроблення правил поведінки відповідно до зłodійських «законів» і забезпечення дотримання їх засудженими;

– призначення довірених осіб, які користуються авторитетом серед інших ув'язнених і мають значний вплив на них;

– забезпечення неухильного контролю за виконанням визначених ним правил і обов'язків засудженими в колонії шляхом встановлення покарань за невиконання таких правил і обов'язків;

– забезпечення надходження та організація схеми подальшого незаконного збуту наркотичних засобів і психотропних речовин на території виправної колонії;

– збирання із засуджених і розподіл серед них коштів, зокрема здобутих кримінально протиправним шляхом, забезпечення наповнення «общака»;

– прийняття рішень про необхідність видачі ув'язненим наркотичних засобів і психотропних речовин;

– забезпечення постачання на територію установи тютюнових виробів, продуктів харчування, мобільних телефонів, що розподілялись серед засуджених, які вели «правильний» у розумінні *Особи-1* спосіб життя;

– ведення «бухгалтерії», в якій відображено усі надходження до зłodійського «общака» – як коштів, так і продуктів харчування, тютюнових виробів, чаю, мобільних телефонів;

– визначення злочинних каст, в яких перебували засуджені, зокрема «мужиків», «козлів», а також переведення з однієї касту в іншу за вчинення дій, які виходять за межі зłodійської моралі;

– вирішення спорів, які виникали між засудженими, використовуючи неписані кримінальні закони («поняття») виступаючи в таких випадках у ролі «мирового судді» та визнаючи обґрунтованість претензій, а також приймаючи рішення про покарання винуватця;

– сприяння переведенню засуджених між локальними дільницями з метою здійснення певної діяльності та поширення свого злочинного впливу [27, с. 41-42].

Зазначений приклад яскраво пояснює той факт, що організовану злочинність не випадково називають п'ятою владою. Аналіз вищезазначених функцій «смотрящого» демонструє окремі ознаки законодавчої, виконавчої та судової влади на території виправної колонії.

Схожа ситуація і з іншими відомими національними формами організованої злочинності, наприклад з італійською мафією. Влітку 2019 року власника мережі з семи магазинів із продажу господарських товарів двічі обікрали. Він звернувся по допомогу до боса клану Пальяреллі. Через тиждень мафія знаходить винних та повертає викрадений товар. В інших випадках боси мафії допомагають повернути вкрадене авто, позбутися конкурентів по бізнесу, повернути борги [28].

Аналіз цих фактів свідчить, що в одних випадках злочинний вплив містить склад іншого кримінального правопорушення, а в інших ні. У зв'язку з цим виникає запитання: як кваліфікувати дії особи в таких ситуаціях? Видається, що якщо злочинний вплив не містить складу іншого кримінального правопорушення, то дії особи, яка його встановила або поширила, слід кваліфікувати за

ст. 255-1 КК України. Якщо ж злочинний вплив поєднується з вчиненням іншого кримінального правопорушення, то дії суб'єкта злочинного впливу слід кваліфікувати за сукупністю.

3. Суспільна небезпека та безпосередні об'єкти встановлення або поширення злочинного впливу.

Суспільна небезпека цього злочину полягає в сприянні, організації та координації злочинної діяльності на певній території, підтриманні кримінально протиправних традицій, перешкоджанні виправленню засуджених, створенні альтернативи легальних органів влади, позаправовому розв'язанні спорів тощо.

Безпосереднім основним об'єктом злочину, передбаченого ст. 255-1 КК України, є суспільні відносини, пов'язані з убезпеченням суспільства від злочинного впливу [27, с. 40]. Безпосереднім додатковим об'єктом цього злочину можуть бути суспільні відносини у сфері власності, правосуддя, виконання і відбування покарань тощо.

4. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 255-1 КК України.

З об'єктивної сторони досліджуване кримінальне правопорушення має такі форми:

1) умисне встановлення в суспільстві злочинного впливу за відсутності ознак, зазначених у ч. 5 ст. 255 КК України (це його створення, налагоджування, утвердження);

2) умисне поширення в суспільстві злочинного впливу за відсутності ознак, зазначених у ч. 5 ст. 255 КК України (це його розповсюдження, розвиток, дове-

дення до відома інших, розширення сфери).

Відсутність ознак, зазначених у ч. 5 ст. 255 КК України.

Кримінальна відповідальність на підставі ст. 255-1 КК України може наставати за відсутності ознак, зазначених у ч. 5 ст. 255 КК України. З іншого боку, для інкримінування ч. 5 ст. 255 КК України слід встановити ознаки, зазначені у ст. 255-1 КК України. Неможливість одночасного притягнення до кримінальної відповідальності суб'єктів злочинного впливу за двома статтями (ст. 255 і ст. 255-1 КК України) обумовлена положенням ч. 3 ст. 2 КК, відповідно до якого ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за одне і те саме кримінальне правопорушення більше одного разу (в нашому випадку йдеться про злочинний вплив).

Відсутність ознак, зазначених у ч. 5 ст. 255 КК України, означає, що особа, яка умисно встановлює або поширює в суспільстві злочинний вплив, не створювала злочинної організації, злочинної спільноти, не керувала злочинною організацією, її структурними частинами, злочинною спільнотою, не брала участі у злочинній організації [27, с. 44-45].

На практиці поширення злочинного впливу зазвичай кваліфікується за сукупністю кримінальних правопорушень, зокрема, з інкримінуванням при цьому ст. 129 КК України «Погроза вбивством», ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 185 КК України «Крадіжка», ст. 187 КК України «Розбій», ст. 189 КК України «Вимагання», ст. 307 КК України «Незаконне виробництво, виготовлення, при-

дбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ст. 392 КК України «Дії, що дезорганізують роботу установи виконання покарань» [27, с. 45].

У спеціальній літературі звертається увага на те, що таке формулювання як «умисне встановлення або поширення в суспільстві злочинного впливу за відсутності ознак, зазначених у частині п'ятій статті 255 цього Кодексу» є неприпустимим для визначення об'єктивної сторони складу злочину. Законодавець повинен був уточнити, у чому проявляється «встановлення», а в чому – «поширення» злочинного впливу для забезпечення правильного розуміння та застосування вказаної норми. У цій частині положення КК України не відповідає принципам правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми [22, с. 124].

Варто погодитися з С. Г. Кириком, що виходячи з законодавчої дефініції поняття «злочинний вплив», наданої у п. 1 примітки до ст. 255 КК України, видається зайвою вказівка в диспозиції ч. 1 ст. 255-1 КК України саме на умисний характер відповідного діяння, оскільки його в принципі неможливо вчинити з необережності [29, с. 63-65].

5. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 255-1 КК України.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося 16 років.

Виникає правда питання: це загальний чи спеціальний суб'єкт злочину? Адже системне тлумачення положень ст. 255 та 255-1 КК України дає підстави стверджувати, що встановити і поширити злочинний вплив

може насамперед особа, яка його здійснює. А якщо особа здійснює злочинний вплив, то вона має відповідати ознакам, що стосуються злочинного впливу. Слід також з'ясувати співвідношення термінів встановлення, поширення, здійснення.

Якщо особа безпосередньо не встановлює або не поширює в суспільстві злочинний вплив, однак надає допомогу у цьому іншим особам, то вона (за наявності підстав) повинна відповідати за пособництво у вчиненні злочину, передбаченого 255-1 КК України (із посиланням на ч. 5 ст. 27 КК України). Таку допомогу надають довірені особи – суб'єкти, які користуються авторитетом серед осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень та злочинного способу життя, і мають значний вплив на таких осіб. Довірені особи виконують накази і розпорядження осіб, які здійснюють злочинний вплив, зокрема долають будь-який спротив правилам поведінки, встановленим «положенцем» чи «смотрящим», шляхом застосування фізичного чи психічного насильства. Водночас якщо в діях довіреної особи «положенця» чи «смотрящого» наявний злочинний вплив, то його слід визнавати виконавцем злочину, передбаченого ст. 255-1 КК України [27, с. 45].

Можливість притягнення до кримінальної відповідальності за пособництво встановленню або поширенню злочинного впливу – важливий інструмент правоохоронців. Адже досить часто такі помічники суб'єкта злочинного впливу шляхом психічного та фізичного насильства примушують певних осіб виконувати вказівки суб'єкта злочинного впливу. Наприклад, такий помічник може завдати засуджену, який не підкоря-

ється кримінальному авторитету, легкі тілесні ушкодження. У такій ситуації є можливість притягнути його до кримінальної відповідальності не лише за ст. 125 КК України (діяння, передбачене ч. 1 цієї статті карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року), але й за ч. 5 ст. 255-1 КК України. В описаній вище ситуації помічник суб'єкта злочинного впливу не лише завдав тілесних ушкоджень, але й примусив особу підкоритися суб'єкту злочинного впливу. Однак тут виникає декілька проблем: 1) якщо кваліфікувати вказані факти за сукупністю кримінальних правопорушень, то чи не буде тут порушено принцип *non bis in idem*? Видається що ні, оскільки допомога суб'єкту злочинного впливу не завжди міститиме склад іншого кримінального правопорушення (якщо міститиме – тоді сукупність); 2) чи усі види допомоги таких помічників будуть підпадати під функцію пособника. Адже допомога помічника може полягати у виконанні функцій посередника: він може передавати вказівки суб'єкта злочинного впливу потерпілому і навпаки інформацію від потерпілого суб'єкту злочинного впливу. Відтак виникає запитання: до якої функції пособника можна віднести ці дії? Такі факти наочно демонструють вади визначення пособника у ч. 5 ст. 27 КК України.

6. Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки встановлення або поширення злочинного впливу.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 255-1 КК України) є

вчинення його повторно або в ізоляторах тимчасового тримання, слідчих ізоляторах чи установах виконання покарань.

Труднощі виникатимуть з кваліфікацією повторності встановлення та поширення злочинного впливу. Адже, як правило, це триваючі злочини. З другого боку, злочинний вплив може полягати в різних діях. Здебільшого це система чи комплекс дій. Відтак, очевидно, що повторність буде наявна лише у випадку рецидиву або ж вчинення нового злочину, передбаченого ст. 255-1 КК України, після того, як виявлено попередній та внесено відомості в ЄРДР.

Щодо визнання таких місць вчинення злочину як ізолятори тимчасового тримання, слідчі ізолятори чи установи виконання покарань кваліфікуючою його ознакою, виникає питання про обґрунтованість цієї обтяжуючої обставини. Адже встановлення або поширення злочинного впливу найбільш інтенсивно і дуже часто відбувається саме в таких місцях. Відтак чи є потреба визнавати цю ознаку кваліфікуючою? В сучасних установах виконання та відбування покарань майже ідеальні умови для встановлення та поширення злочинного впливу. У зв'язку з цим система відбування покарань потребує удосконалення.

Особливо кваліфікуючою ознакою злочину є вчинення його особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у т. ч. у статусі «вора в законі». Під такою особою у статтях 255, 255-1, 255-3 КК України слід розуміти особу, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснює злочинний вплив і координує злочинну діяльність інших осіб, які

здійснюють злочинний вплив (п. 2 примітка ст. 255 КК України).

Для таких суб'єктів обов'язковим є особисте здійснення злочинного впливу, а також координація злочинної діяльності інших осіб, які здійснюють злочинний вплив. Для констатації наявності статусу суб'єкта підвищеного злочинного впливу, зокрема перебування у статусі «вора в законі», необхідно встановити: 1) здійснення ним злочинного впливу; 2) здійснення злочинного впливу іншими двома чи більше суб'єктами; 3) координацію суб'єктом підвищеного злочинного впливу злочинної діяльності цих суб'єктів [27, с. 30].

Вчені неодноразово звертали увагу на вади виокремлення цих суб'єктів у кваліфікованих складах відповідних злочинів.

Насамперед виникає питання про доцільність введення поняття «вор в законі», навколо якого не вщухає дискусія й нині. Його противниками були, насамперед, фахівці Головного юридичного управління ВРУ, які у своєму висновку наголосили, що введення зазначеного поняття в кримінальне законодавство не тільки свідчить про фактичну легітимізацію злочинного жаргону, а й містить оціночне судження – «завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям», яке можна тлумачити дуже широко. Правова невизначеність не тільки не сприятиме ефективності протидії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю, а ускладнить доказування вчинення злочину злочинною спільнотою і створить підґрунтя для зловживань [30].

Крім того, незрозуміло, навіщо легітимізувати в КК України жар-

гонні поняття тюремної субкультури. «Вор у законі» – це неформальний статус у злочинній ієрархії, він не врегульований ніякими актами та не супроводжується наданням ніякого підтверджуючого документа. По-перше, такий неформальний статус «вора в законі» може бути змінено на інший. По-друге, визнання у такий спосіб на державному рівні може призводити до його популяризації. При цьому законопроект підриває термінологічну визначеність вітчизняного кримінального права [30].

Дійсно, видається, що особливості потреби у введенні цього поняття не було, оскільки, законодавець «вора в законі» називає одним із різновидів суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Негативним моментом введення цього поняття слід визнати і популяризацію злочинського жаргону. Водночас, з іншого боку, речі слід називати своїми іменами. Не можна виключати певний запобіжний ефект цього терміну. Ще на етапі обговорення проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» (№ 2513 від 02.12.2019) народний депутат В. М. В'ятрович зазначав, що «вживання кримінологічних термінів («вор в законі», «злочинна спільнота») є, з практичної точки зору, виправданим та має важливу превентивну мету; обумовлено існуючою наразі (пострадянською) криміногенною ситуацією і кримінальною субкультурою; забезпечує реалізацію мети законопроекту щодо посилення боротьби з організованою злочинністю [31].

Окрім цього, такий крок законодавця, можливо, навпаки сприяв

дотриманню принципу правової визначності, оскільки полегшується ідентифікація певної особи як суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Сам «вор в законі» чітко розуміє, що він відноситься до суб'єктів підвищеного злочинного впливу і без необхідності звернення за відповідними консультаціями. Його статус чітко усвідомлюють і правоохоронці, і співучасники, і потерпілі, та й взагалі будь-хто. Не було б в КК України вказівки на «вора в законі» – точилися б дискусії навколо того чи підпадає він під поняття суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Хоча, з іншого боку, поняття «вор в законі» ніде не визначено.

«Вора в законі» фактично визнано спеціальним суб'єктом злочину. Однак на відміну від більшості суб'єктів його неформальний статус нічим не врегульований, зокрема він не підтверджується жодним офіційним документом. Це, звісно, суттєво ускладнить доказування відповідних кримінальних правопорушень. Однак чи завжди статус спеціального суб'єкта можна підтвердити документально? У більшості випадків так (наприклад, якщо це працівник правоохоронного органу, то відповідно має бути наказ про його зарахування до певного органу, призначення на посаду, а також відповідне посвідчення). Однак у певних випадках ознаки спеціального суб'єкта не можуть мати документального підтвердження. Наприклад, спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого ст. 135 КК України, може бути особа, яка поставила потерпілого в небезпечний для життя стан. В іншому випадку спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, може бути осо-

ба з якою потерпіла перебуває (перебувала) у близьких відносинах. Статус ні першого, ні другого спеціального суб'єкта нічим не підтверджується.

Слід враховувати те, що суб'єктом підвищеного злочинного впливу з погляду інкримінування ч. 5 ст. 255 КК України з урахуванням обставин справи може бути визнано і того, хто не має неформального статусу «вора в законі», «положенця» чи «смотрящего» [27, с. 36].

Відтак суб'єктом підвищеного злочинного впливу може бути «вор в законі», «положенець» та «смотрящий» за умови, що вони завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснюють злочинний вплив і координують злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив. Якщо «вор в законі» виходячи з буквального, логічного та граматичного тлумачення ч. 5 ст. 255 КК України автоматично прирівнюється до суб'єкта підвищеного злочинного впливу, то «положенець» та «смотрящий» можуть бути як суб'єктами злочинного впливу, так і суб'єктами підвищеного злочинного впливу, за умови, що вони координують злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив.

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, варто сформулювати низку висновків.

1. Необхідність криміналізації злочинного впливу певною мірою обумовлена недостатньою ефективністю кримінально-правового впливу на найбільш небезпечних представників організованої злочинності – «злочинців в законі», «смотрящих», «положенців», інших кримінальних авторитетів. Новації, пов'язані із

злочинним впливом, надають можливість притягнути до відповідальності за координацію кримінально протиправної діяльності на певній території, сприяння їй, спонукання до неї.

2. Застосування поняття злочинного впливу потребує не буквального, а обмеженого тлумачення примітки 1 до ст. 255-1 КК України: під злочинним впливом слід розуміти будь-які дії особи, спрямовані на сприяння (створення умов), спонукання, координацію або здійснення іншого впливу на злочинну діяльність, організацію або безпосереднє здійснення розподілу коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності. Вади дефініції злочинного впливу обумовлені також недоцільністю вживання термінів «завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям» та «інший вплив на злочинну діяльність», оскільки вони порушують вимоги визначеності кримінально-правової норми.

З огляду на зазначене, а також враховуючи необхідність усунення можливості для будь-яких спекуляцій чи потенційних зловживань під час тлумачення та подальшого застосування досліджуваної кримінально-правової заборони, визначення злочинного впливу потребує удосконалення.

3. Якщо злочинний вплив не містить складу іншого кримінального правопорушення, окрім передбаченого ст. 255-1 КК України, то дії особи, яка його встановила або поширила, слід кваліфікувати за цією статтею. Якщо ж злочинний вплив поєднується з вчиненням іншого кримінального правопорушення, то

дії суб'єкта злочинного впливу слід кваліфікувати за сукупністю.

4. Суспільна небезпека цього злочину полягає в сприянні, організації та координації злочинної діяльності на певній території, підтриманні кримінально протиправних традицій, перешкодженні виправленню засуджених, створенні альтернативи легальних органів влади, позаправовому розв'язанні спорів тощо.

5. Безпосереднім основним об'єктом злочину, передбаченого ст. 255-1 КК України, є суспільні відносини, пов'язані з убезпеченням суспільства від злочинного впливу. Безпосереднім додатковим об'єктом цього злочину можуть бути суспільні відносини у сфері власності, правосуддя, виконання і відбування покарань тощо.

6. Недоцільно визнавати кваліфікуючою ознакою умисного встановлення або поширення в суспільстві злочинного впливу вчинення його в

ізоляторах тимчасового тримання, слідчих ізоляторах чи установах виконання покарань, оскільки ці діяння найбільш інтенсивно і дуже часто відбуваються саме в таких місцях. Водночас, як відомо, до змісту кваліфікуючих ознак як засобу диференціації кримінальної відповідальності висувається вимога про те, що така ознака не може бути характерною для більшості випадків вчинення кримінального правопорушення.

7. Доповнення КК України положеннями про «вора в законі» має не лише недоліки, які пов'язані з легітимізацією злочинного жаргону та відсутністю однозначного визначення цього суб'єкта в законі чи теорії кримінального права, але й певні переваги – його наявність сприяє дотриманню принципу правової визначеності, оскільки полегшується ідентифікація певної особи як суб'єкта підвищеного злочинного впливу, а також має певний запобіжний ефект.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: пояснювальна записка до проекту Закону України від 2 грудня 2019 р. № 2513. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10.
2. Batorygareieva V. S., Babenko A. M., Kaija S. Corruption in medical sphere of Ukraine: current situation and ways of prevention. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. T. LXXII. № 9. Cz. II. P. 1814–1821. DOI: 10.36740/WLek201909220
3. Holovkin B. M., Tavalzhanskyi O. V., Lysodyed O. V. Corruption as a cybersecurity threat in conditions of the new world's order (Корупція як загроза кібербезпеці в умовах нового світового порядку). *Linguistics and Culture Review*. 2021. Vol. 5, № (S3). P. 499–512. <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS3.1538>
4. Головкін Б. М. Про корупцію в приватному секторі. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 347–355. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2020.62.
5. Дудоров О. О., Коломоець Т. О., Кушнір С. М., Макаренков О. Л. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні: колективна монографія. Запоріжжя : Гельветика, 2019. 476 с.
6. Oksana Kvasha, Zoia Zahynei, Mykola Shapoval, Oleksii Kurylo and Viktor Nikitenko. Corruptive abuses of senior public officials in the banking sphere as a determi-

nant of the Ukrainian economy criminalization. *Banks and Bank Systems*. 2019. Vol. 14 (2). P. 89–105. DOI: 10.21511/bbs.14(2).2019.08.

7. Каменський Д. В. Відповідальність за економічні злочини у Сполучених Штатах Америки та Україні: порівняльно-правове дослідження : монографія / передне слово д-ра юрид. наук, проф. О. О. Дудорова. Київ: ВД «Дакор», 2020. 1128 с.

8. Луценко Ю. В. Протидія злочинності в сучасних умовах. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип.1(7). С. 79–84. DOI: 10.32518/2617-4162-2020-1-79-84.

9. Вознюк А., Дудоров О. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою: аналіз законодавчих новел. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2021: Альманах наукових праць / за ред. проф. Є.Л. Стрельцова, проф. О.В. Козаченка, PhD О.М. Мусиченко*. Миколаїв: МП НУ ОЮА, 2021. С. 21–31.

10. Кваша О. О. Корупція як складова організованої злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4/2 (52). С. 53–58 URL: [http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/ua/arhiv-nomeriv/2017/04\(2\)/](http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/ua/arhiv-nomeriv/2017/04(2)/).

11. Бурлаков, В. Н. Понятие коррупционного соучастия и ответственность за него. *Всероссийский криминологический журнал*. 2020. Vol. 14(1). P. 49–58. DOI: 10.17150/2500-4255.2020.14(1)

12. Marco Di Cataldo, Nicola Mastroiocco. Organized Crime, Captured Politicians, and the Allocation of Public Resources. *The Journal of Law, Economics, and Organization*. 2021. ewab015. DOI: 10.1093/jleo/ewab015.

13. Finckenaue J. O., Voronin Y. A. *The threat of Russian organized crime* (Vol. 2). US Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice. 2001. 34 p. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/187085.pdf>.

14. Батиргареева В., Бабенко А. Вплив установ виконання покарань і попереднього ув'язнення на криміногенну ситуацію в Україні. *Право України*. 2020. № 2. С. 164–183. <https://doi.org/10.33498/loiu-2020-02-164>

15. Дудоров О. О., Каменський Д. В., Титаренко С. С. Кримінально-правова оцінка зловживань державних реєстраторів у контексті протидії рейдерству. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1(118). С. 118–130. URL: <https://scientbul.naiau.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1351/1350>

16. Таволжанський О. В. Криминологічні аспекти кіберзлочинності у сучасних умовах. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 31. С. 80–86. URL: http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17724/1/Tavolzhanskyi_80-86.pdf.

17. Vozniuk A. A., Savchenko A. V., Tarasevych T. Y., Dudorov O. O., Klymenko O. A. Electronic Money and Payments as Means of Committing Crimes. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2020. Vol. 9 (4). P. 150–159. DOI: <https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0069>

18. Varese F., Lonsky J., Podvysotskiy Y. The resilience of the Russian mafia: an empirical study. *The British Journal of Criminology*. 2021. Vol. 61(1). P. 143–166. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjc/azaa053>.

19. Dipoppa G. How Criminal Organizations Expand to Strong States: Migrant Exploitation and Political Brokerage in Northern Italy. *APSA Preprints*. 2021. DOI: 10.33774/apsa-2021-kq3b6.

20. Нікітін А. О. «Злодій у законі» у кримінальному законодавстві: зарубіжний досвід та процес запровадження в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 167–170.

21. Юртаєва К. В., Романів Р. Р. Компаративно-критичний аналіз положень КК України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2. С. 220–232.

22. Міневич О. І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2021. 237 с.

23. Фріс П., Фріс І. Про боротьбу зі злочинними спільнотами (нотатки на полях закону). *Юридичний вісник України*. 17–30 липня 2020 р. № 28–29.

24. Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22.07.2020). Харківська правозахисна група. *Інформаційний портал «Права людини в Україні»*. 22.07.2020. URL: <https://khp.org/1595421303>

25. Вознюк А. Протидія організованій злочинності в Україні: перспективи удосконалення кримінального законодавства. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 176–194. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.18>

26. Албул С.В. Кримінально-правові засоби протидії злочинному впливу: світовий досвід та вітчизняні реалії. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 26 березня 2020 р.). Одеса: ОДУВС, 2020. С. 194–196.

27. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): науково-практичний коментар / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ: Норма права, 2021. 130 с.

28. Як і чому жителі Сицилії просять мафію «вирішувати» їхні проблеми (від 8 червня 2021 р.). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-57384276>

29. Киренко С. Г. Проблеми кримінально-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю. *Dictum factum*. 2020. № 2. С. 59–65.

30. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: зауваження Головного юридичного управління до проекту Закону України від 2 грудня 2019 р. № 2513. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10

31. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: порівняльна таблиця (друге читання) до проекту Закону України від 2 грудня 2019 р. № 2513. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10

References

Batyrgareieva, V. S., Babenko, A. M., & Kaija, S. (2019). Corruption in medical sphere of Ukraine: current situation and ways of prevention. *Wiadomości Lekarskie*. T. LXXII. N 9. Cz. II. P. 1814-1821. DOI:10.36740/WLek201909220. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31622272/>. [in English].

Holovkin, B. M., Tavalzhanskyi, O. V., & Lysodyed, O. V. (2021). Corruption as a cybersecurity threat in conditions of the new world's order. *Linguistics and Culture Review*, 5(S3), 499-512. <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS3.1538>. [in English].

Holovkin, B. M. (2020). Pro koruptsiu v pryvatnomu sektori. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 4, 347-355. DOI: <https://10.36695/2219-5521.4.2020.62>. [in Ukrainian].

Dudorov, O. O., Kolomoiets, T. O., Kushnir, S. M., & Makarenkov O. L. (2019). Zahalnoteoretychni, administratyvno- ta kryminalno-pravovi osnovy kontseptualizatsii antykoruptsiinoi reformy v Ukraini: kolektyvna monohrafiia. Zaporizhzhia: Helvetyka. [in Ukrainian].

Kvasha, O, Zahynei, Z., Shapoval, M., Kurylo, O., & Nikitenko, V. (2019). Corruptive abuses of senior public officials in the banking sphere as a determinant of the Ukrainian economy criminalization. *Banks and Bank Systems*, 14 (2), 89-105. DOI: [https://10.21511/bbs.14\(2\).2019.08](https://10.21511/bbs.14(2).2019.08)

Kamenskyi, D. V. (2020). Vidpovidalnist za ekonomichni zlochyny u Spoluchenykh Shtatakh Ameryky ta Ukraini: porivnialno-pravove doslidzhennia : monohrafiia / perednie slovo d-ra yuryd. nauk, prof. O.O. Dudorova. Kyiv: VD «Dakor». [in Ukrainian].

Lutsenko, Yu. V. (2020). Protydiia zlochynnosti v suchasnykh umovakh. *Sotsialno-pravovi studii*, 1(7), 79-84. DOI: 10.32518/2617-4162-2020-1-79-84. [in Ukrainian].

Marco Di Cataldo, & Mastrococco, N. (2021). Organized Crime, Captured Politicians, and the Allocation of Public Resources, *The Journal of Law, Economics, and Organization*, ewab015. DOI: <https://doi.org/10.1093/jleo/ewab015>

Finckenauer, J. O., & Voronin, Y. A. (2001). *The threat of Russian organized crime* (Vol. 2). US Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/187085.pdf>

Batyrhareieva, V., & Babenko, A. (2020). Vplyv ustanov vykonannia pokaran i poperednoho uv'iaznennia na kryminohennu sytuatsiiu v Ukraini. *Pravo Ukrainy*, 2, 164-183. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2020-02-164>. [in Ukrainian].

Dudorov, O. O., Kamenskyi, D. V., & Tytarenko, S. S. (2021). Kryminalno-pravova otsinka zlovzhyvan derzhavnykh reistratoriv u konteksti protydii reiderstvu. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 1(118), 118-130. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1351/1350>. [in Ukrainian].

Tavolzhanskyi, O. V. (2016). Kryminolohichni aspekty kiberzlochynnosti u suchasnykh umovakh. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*, 31, 80-86. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17724/1/Tavolzhanskyi_80-86.pdf. [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A., Savchenko, A. V., Tarasevych, T. Y., Dudorov, O. O., & Klymenko, O. A. (2020). Electronic Money and Payments as Means of Committing Crimes. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 9 (4), 150-159. DOI: <https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0069>. [in Ukrainian].

Varese, F., Lonsky, J., & Podvysotskiy, Y. (2021). The resilience of the Russian mafia: an empirical study. *The British Journal of Criminology*, 61(1), 143-166. <https://doi.org/10.1093/bjc/azaa053>.

Dipoppa, G. (2021). How Criminal Organizations Expand to Strong States: Migrant Exploitation and Political Brokerage in Northern Italy. APSA Preprints. doi: 10.33774/apsa-2021-kq3b6

Nikitin, A. O. (2020). «Zlodii u zakoni» u kryminalnomu zakonodavstvi: zarubizhnyi dosvid ta protses zaprovadzhennia v Ukraini. *Porivnialno-analitychne pravo*, 2, 167-170 [in Ukrainian].

Yurtaieva, K. V., & Romaniv, R. R. (2020). Komparatyvno-krytychnyi analiz polozhen KK Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za zlochyny, vchyneni zlochynnoiu spilnotoiu. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 2, 220-232. [in Ukrainian].

Minevych, O. I. (2021). Poniattia ta vydy pravovykh pomylok: zahalnoteoretychne doslidzhennia: dys. ... kand yuryd. nauk: 12.00.01. Odesa [in Ukrainian].

Fris, P., & Fris, I. (2020). Pro borotbu zi zlochynnymy spilnotamy (notatky na poliakh zakonu). *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, 28-29 [in Ukrainian].

Rechyskyi, V. (2020). Krytychnyi analiz st. 255 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vstanovlennia vidpovidalnosti za zlochyny, vchyneni «zlochynnoiu spilnotoiu» (stanom na 22.07.2020). Kharkivska pravozakhysna hrupa. *Informatsiinyi portal «Prava liudyny v Ukraini»*. URL: <https://khpg.org/1595421303> [in Ukrainian].

Vozniuk, A. (2020). Protydiia orhanizovanii zlochynnosti v Ukraini: perspektyvy udoskonalennia kryminalnoho zakonodavstva. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*, 1(11), 176-194. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.18>. [in Ukrainian].

Albul, S. V. (2020). Kryminalno-pravovi zasoby protydii zlochynnomu vplyvu: svitovyi dosvid ta vitchyzniani realii. *Rol ta mistse pravookhoronnykh orhaniv u rozbudovi demokratychnoi pravovoi derzhavy*: materialy XII Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. Odesa: ODUVS [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A., Dudorov, O. O., & Cherniavskyi S. S. (2021). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny, vchyneni zlochynnoiu spilnotoiu (statti 255, 255-1, 255-2, 255-3, 256 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy): naukovo-praktychnyi komentar. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].

Kyrenko, S. H. (2020). Problemy kryminalno-pravovoho zabezpechennia borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu. *Dictum factum*, 2, 59-65 [in Ukrainian].

A. Vozniuk, Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-3352-5626

Establishment or dissemination of criminal influence: current issues of criminal liability

The article analyzes current issues related to the criminalization of establishment or spread of criminal influence within Art. 255-1 of the Criminal Code of Ukraine. Expediency of criminalization of criminal influence is analyzed; its concept, elements and conceptual defects are revealed, social harmfulness of the crime provided in Art. 255-1 of the Criminal code of Ukraine, questions of object, objective side, subject and qualifying and especially qualifying elements of this crime are covered. Significant shortcomings that hinder effective application of Art. 255-1 of the Criminal Code of Ukraine in practice have been identified, proposals for their elimination have been provided. Recommendations on the qualification of establishing or spreading criminal influence have been formulated.

It is emphasized that innovations related to criminal influence provide an opportunity to bring to justice for the coordination of criminal activity in a particular area, its promotion, incitement to it.

It has been established that social harmfulness of this crime is to promote, organize and coordinate criminal activities in a certain area, maintain criminally illegal traditions, prevent correction of convicts, create alternatives to legal authorities, illegal dispute resolution and more.

It is argued that inclusion of the provisions on “thief in law” into the Criminal Code of Ukraine has not only shortcomings related to legitimization of criminal jargon and lack of unambiguous definition of this subject in law or theory of criminal law, but also certain advantages – its presence contributes to the principle of legal certainty, since it facilitates identification of a certain person as a subject of increased criminal influence, and also has a certain preventive effect.

Keywords: *organized crime; organized group; criminal organization; criminal community; complicity; criminal activity; criminalization; criminal influence; «thief in law».*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.04
УДК 343.431

Андрушко А. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального
права та процесу Ужгородського
національного університету
ORCID: 0000-0002-7735-789

ОБЪЕКТИВНА СТОРОНА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

У статті досліджено проблемні аспекти об'єктивної сторони торгівлі людьми та на цій основі сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного кримінального законодавства.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи; торгівля людьми; об'єктивна сторона кримінального правопорушення; уразливий стан.

В статье исследованы проблемные аспекты объективной стороны торговли людьми и на этом основании сформулированы предложения, направленные на усовершенствование действующего уголовного законодательства.

Ключевые слова: уголовные правонарушения против свободы, чести и достоинства личности; торговля людьми; объективная сторона уголовного правонарушения; уязвимое состояние.

Постановка проблеми. На жаль, проблема торгівлі людьми продовжує залишатися злободенною. У зв'язку з цим актуальним є пошук ефективних шляхів кримінально-правової протидії зазначеним посяганням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми відповідальності за торгівлю людьми у науці кримінального права досліджені доволі глибоко. Зокрема, варто згадати праці В. І. Борисова, Н. О. Гуторової, В. О. Іващенко, К. М. Іскрова, В. А. Козака, Я. Г. Лизогуба, О. В. Наден, Д. О. Негодченко, А. А. Небитова, А. М. Орлеана, В. М. Підгородинського, А. С. Політової, М. І. Хавронюка та інших науковців. Разом з тим, попри значну кількість праць, присвя-

чених проблемам відповідальності за вказаний злочин, більшість відповідних питань залишаються дискусійними. Крім того, необхідно враховувати, що більшість цих праць опубліковані в період чинності перших двох редакцій ст. 149 КК України (нагадаємо, що 6 вересня 2018 р. зазначена стаття знову була викладена у новій редакції).

Постановка завдання. Мета статті – на підставі аналізу спеціальної літератури та судової практики дослідити проблемні аспекти об'єктивної сторони торгівлі людьми та на цій основі сформулювати пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. З диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України

випливає, що з об'єктивної сторони торгівля людьми може вчинятися у таких формах: 1) торгівля людиною; 2) вербування людини; 3) переміщення людини; 4) переховування людини; 5) передача людини; 6) одержання людини. Торговля людьми має місце у разі вчинення хоча б однієї з перерахованих дій.

Стаття про відповідальність за торгівлю людьми в кримінальному законодавстві України з'явилася завдяки імплементації норм міжнародного права. У зв'язку з цим зауважимо, що в міжнародно-правових актах (зокрема, в Протоколі про запобігання та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (далі – Палермський протокол) [1], та в Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [2]) поняття «торгівля людьми» охоплює здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей. Таким чином, формулюючи диспозицію ч. 1 ст. 149 КК України, законодавець поєднав міжнародно-правове розуміння сутності торгівлі людьми з такою формою даного злочину як власне торгівля людиною.

У юридичній літературі тривають дискусії стосовно першої форми розглядуваного діяння – власне **торгівлі людиною**. Тут варто зауважити, що у первісній редакції ст. 149 КК України вживалося інше формулювання («продаж людини»), яке не дозволяло притягати до відповідальності за дії, що полягали у купівлі людини. У зв'язку з цим у кримінально-правовій літературі слушно зверталася увага на односторонність від-

повідного підходу [3, с. 59–60; 4, с. 10; 5, с. 41–43; 6, с. 101–102, 106]. Я. Г. Лизогуб та С. С. Яценко, приміром, з цього приводу підкреслювали, що «лише за наявності купівлі-продажу людини можна вживати поняття “торгівля”, оскільки якщо є торгівля, то повинні бути як мінімум дві сторони, взаємопов'язані щодо вирішення питання про відчуження і придбання чого-небудь або кого-небудь» [5, с. 43]. Однак навіть після того, як законодавець вніс до ст. 149 КК України відповідні зміни, окремі дослідники продовжують стверджувати, що під власне торгівлею людиною слід розуміти тільки її продаж [7, с. 173; 8, с. 312; 9, с. 286; 10, с. 64, 65].

В кримінально-правовій літературі власне торгівля людиною зазвичай трактується як вчинення щодо людини договору купівлі-продажу [11, с. 81; 12, с. 263; 13, с. 115; 14, с. 282; 15, с. 443; 16, с. 384; 17, с. 309; 18, с. 290; 19, с. 30–31]. При цьому одні автори вважають, що у таких випадках йдеться про передачу або отримання людини за певну грошову винагороду [11, с. 81; 12, с. 263; 14, с. 282; 17, с. 309; 18, с. 290; 19, с. 31; 20, с. 27; 21, с. 342; 22, с. 11], інші ж вказують на те, що людина може передаватися чи одержуватися не тільки за грошову винагороду, а й шляхом обміну на коштовності, дорогоцінні метали чи певне майно [16, с. 384; 23, с. 156; 24, с. 23; 25, с. 98–99; 26, с. 166; 27, с. 113]. Друга точка зору не видається переконливою, оскільки, на наш погляд, в разі обміну людини на коштовності, певне майно тощо має місце не договір купівлі-продажу, а договір міни. Зауважимо також, що згідно із ст. 655 Цивільного кодексу України покупець зо-

бов'язується сплатити за майно (товар) певну грошову суму, а не коштовності чи майно [28].

Стосовно розуміння власне торгівлі людиною у спеціальній літературі трапляються й інші точки зору. Так, А. М. Орлеан в одній із останніх своїх публікацій зазначає, що цією формою охоплюються незаконні дії з передачі (одержання) людини. При цьому незаконність дій з передачі (одержання) людини, на переконання цього науковця, може бути пов'язана з вчиненням купівлі-продажу, передачею людини в рахунок погашення боргу або в обмін на інші, крім грошей, цінності або на послуги матеріального характеру, передачею людини в оренду, її даруванням, тощо [29, с. 30]. Видається, що таке трактування «торгівлі людиною» безпідставно розширює зміст цієї форми досліджуваного злочину. Підстав для віднесення до власне торгівлі людиною, скажімо, передачі людини в оренду чи її дарування немає, оскільки це відмінні за правовою природою від купівлі-продажу договори, сутність яких не відображає вживане законодавцем поняття «торгівля людиною». У зв'язку з цим варто зауважити, що відповідну позицію А. М. Орлеан зайняв після того, як вітчизняний законодавець у вересні 2018 р. із назви та диспозиції ст. 149 КК України прибрав таку форму розглядуваного діяння як «інша незаконна угода, об'єктом якої є людина». До цього ж часу вказаний дослідник підкреслював, що під торгівлею людьми як першої форми злочину, передбаченого ст. 149 КК України, слід розуміти дії з купівлі-продажу людини, що полягають у безповоротній передачі (отриманні) людини за грошову ви-

нагороду, тоді як дії, спрямовані на вчинення інших, не пов'язаних з купівлею-продажем людини, угод (зокрема, передачу людини в рахунок погашення боргу, в обмін на інші, крім грошей, цінності або послуги матеріального характеру, дарування, передачу в оренду) зараховував до «здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина» [18, с. 290; 19, с. 30–32]. На наше переконання, потрібно не розширювати реальний зміст поняття «торгівля людиною», а виправляти існуючу в кримінальному законі прогалину, пов'язану з відсутністю кримінально-правової заборони інших незаконних угод щодо людини [30, с. 209; 31, с. 189–190].

Аналіз судової практики засвідчує, що як торгівлю людиною найчастіше кваліфікують купівлю-продаж дитини. У цьому зв'язку варто зазначити, що у науковій літературі неодноразово пропонувалось встановити самостійну кримінальну відповідальність за торгівлю неповнолітніми [25, с. 104; 32, с. 17; 33, с. 14; 34, с. 3–4, 11, 28; 35, с. 8, 9, 17, 19; 36, с. 9, 10–11, 64–69; 37, с. 60; 38, с. 455–456; 39, с. 137–142]. Зауважимо, що таким шляхом пішло немало законодавців (зокрема, Албанії, Вірменії, Грузії, Казахстану, Литви, Молдови, Німеччини, Хорватії). Поняття торгівлі дітьми відоме й міжнародному праву. Так, у ст. 2 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії торгівля дітьми визначається як будь-який акт або угода, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або будь-якою групою осіб іншій особі або групі осіб за винагороду або інше відшкодування [40]. Відповідні дії вважаються торгі-

влею дітьми незалежно від наявності мети їх експлуатації. На наш погляд, виокремлення торгівлі дітьми в самостійну статтю КК України позбавлене сенсу, адже відповідні діяння цілком можуть бути кваліфіковані за ст. 149 КК України. Аргументи деяких науковців про те, що торгівля дітьми, на відміну від торгівлі дорослими людьми, посягає передусім на психічне, фізичне, моральне здоров'я та нормальний розвиток дитини, а тому відповідна кримінально-правова заборона має знайти своє місце в розділі про злочини проти сім'ї та неповнолітніх [32, с. 17; 35, с. 17; 36, с. 67; 39, с. 140; 41, с. 15], не видаються достатньо переконливими. По-перше, розділу, у якому було б сконцентровано діяння проти сім'ї та неповнолітніх, вітчизняний законодавець не виокремлює. По-друге, не заперечуючи того, що торгівля дітьми посягає на нормальний розвиток та інтереси дитини, вважаємо, що передовсім вказане діяння посягає на її особисту свободу та гідність. По-третє, виокремлення торгівлі дітьми в самостійний склад призведе до надмірної казуальності вітчизняного кримінального закону [30, с. 210; 31, с. 190–191].

Звертає на себе увагу той факт, що, розкриваючи зміст торгівлі людиною як форми розглядуваного злочину, окремі дослідники вказують, що потерпіла від цього діяння особа передається у незаконну власність покупцеві чи іншій особі [14, с. 282; 24, с. 23; 25, с. 99; 42, с. 245]. Погодитись з такими твердженнями не можемо. На наш погляд, має рацію В. А. Козак, який підкреслює, що власність як юридична категорія передбачає наявність у певного суб'єкта наданих законом повноважень з во-

лодіння, користування та розпорядження майном, а тому «незаконною» власність за жодних обставин бути не може [3, с. 54]. Крім того, не можна забувати, що людина є суб'єктом, а не об'єктом матеріального світу, а тому у власність апіорі переходити не може.

Таким чином, використовуючи напрацювання інших дослідників (зокрема, В. А. Козака [3, с. 59] та А. М. Орлеана [18, с. 290]), торгівлю людиною як форму розглядуваного злочину можемо визначити як дії з купівлі-продажу людини, що полягають у безповоротній (тобто назавжди) передачі (отриманні) винним людини за грошову винагороду [30, с. 210; 31, с. 191].

Дискусійним є питання про момент закінчення розглядуваного злочину у формі торгівлі людиною. Так, на думку В. І. Борисова та В. А. Козака, діяння у цій формі потрібно вважати закінченим з моменту одержання покупцем людини або з моменту встановлення щодо потерпілої особи фактичного володіння з боку особи, якій він був переданий [23, с. 156; 27, с. 113; 43, с. 614; 44, с. 19]. В. О. Іващенко вважає, що закінченим це діяння слід вважати з моменту заволодіння людиною. На її переконання, сам факт продажу людини знаходиться за межами об'єктивної сторони складу злочину і характеризує лише його суб'єктивну спрямованість [20, с. 25; 45, с. 9]. На думку Я. Г. Лизогуба, закінченим таке діяння потрібно вважати з моменту досягнення домовленості між покупцем і продавцем про купівлю-продаж потерпілої особи й отримання у зв'язку з цим відповідної суми грошей [13, с. 117]. А. М. Орлеан вважає, що купівлю-продаж людини слід

вважати закінченою з моменту безповоротної передачі людини та отримання (або досягнення домовленості на отримання) хоча б частини грошової винагороди [6, с. 102]. Таким чином, одні дослідники вважають, що для визнання цього діяння закінченим необхідно встановити факт одержання покупцем людини або фактичного заволодіння нею, другі вважають, що достатньо констатувати факт досягнення домовленості про купівлю-продаж людини та одержання продавцем грошей, треті ж переконані, що купівля-продаж людини як закінчений злочин означає безповоротну передачу людини покупцеві, який, своєю чергою, отримує за «живий товар» грошову винагороду. На наш погляд, більш переконливою є точка зору тих науковців, які момент закінчення торгівлі людьми у розглядуваній формі пов'язують з передачею людини іншій особі, яка сплатила за неї певну суму грошей [30, с. 211; 31, с. 191].

На думку М. І. Хавронюка, навіть попри те, що відповідна угода вчиняється щодо людини, що перетворює її юридичну сутність із законної на незаконну, зовнішня правова оболонка цієї угоди залишається незмінною [15, с. 443]. Порівнюючи цивільно-правове поняття купівлі-продажу і купівлю-продаж людини як злочинне діяння, насамперед необхідно зазначити, що і договір купівлі-продажу і купівля-продаж людини є вольовими актами. Вступаючи в цивільно-правові відносини, їх суб'єкти реалізують своє бажання (або внутрішню волю) породити певні правові наслідки. Способи вираження волі в цивільному праві зазвичай об'єднують в три групи –

пряме волевиявлення, виражене в усній чи письмовій (а нині і в електронній) формі, опосередковане волевиявлення, коли воля виражається у відповідних конклюдентних діях, і вираження волі шляхом мовчання. В кримінальному ж праві психологічні, вольові моменти злочинної діяльності відносять до суб'єктивної сторони злочину, що характеризує внутрішнє ставлення суб'єкта злочину до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 149 КК України, характеризується прямим умислом і спеціальною метою – експлуатацією людини. Зовнішнім вираженням волі в даному випадку є об'єктивна сторона розглядуваного злочину [46, с. 106]. Купівля-продаж в цивільному праві характеризується рядом відмінностей від купівлі-продажу як ознаки об'єктивної сторони торгівлі людьми: 1) якщо в цивільному праві договір купівлі-продажу є правомірною дією, то купівля-продаж людини визнається злочином; 2) предметом договору купівлі-продажу в цивільному праві може бути товар, майнові права та право вимоги (ст. 656 Цивільного кодексу України). Людина ж легально не може бути предметом купівлі-продажу або перебувати у чийсь власності; 3) договір купівлі-продажу в цивільному праві породжує певні права та обов'язки сторін, котрі, у разі порушення однією із сторін договору його умов, підлягають захисту з боку держави. Сторона, чий права та інтереси були порушені, має право звертатися до суду з позовною заявою (про відшкодування завданих їй збитків, про заміну товару тощо). Вчинення купівлі-продажу людини тягне за собою кримінальну

відповідальність [див. дет.: 25, с. 97–99; 46, с. 106–108].

Необхідно звернути увагу на те, що у ст. 149 КК України терміном «торгівля людьми» законодавець позначає не тільки власне торгівлю людиною – тобто вчинення щодо неї договору купівлі-продажу, а й усі інші передбачені в ній форми розглядуваного посягання, на що вказує назва зазначеної статті. Навряд чи коректно у диспозиції ч. 1 ст. 149 для позначення купівлі-продажу людини використовувати термін, яким законодавець позначає й всі інші форми досліджуваного злочину. За такого підходу можна дійти висновку, що назва ст. 149 КК України лише частково відображає її зміст, оскільки передбачає відповідальність не тільки за торгівлю людиною, а й за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини. У зв'язку з цим вважаємо, що у диспозиції зазначеної норми одну з форм торгівлі людьми також називати торгівлею людиною не виправдано. Оскільки під власне торгівлею людиною прийнято розуміти її купівлю-продаж, вказану форму розглядуваного злочину варто було б назвати купівлею-продажем людини, а не торгівлею людиною. За такого підходу вдасться уникнути двозначності, пов'язаної з розумінням сутності торгівлі людьми. Зазначимо, що до подібного висновку раніше дійшли й інші дослідники [6, с. 102, 177; 18, с. 379; 47, с. 117; 48, с. 122; 49, с. 16].

Однією з форм торгівлі людьми донедавна визнавалась **«інша незаконна угода, об'єктом якої є людина»**, однак Законом України від 6 вересня 2018 р. Верховна Рада України вилучила її зі ст. 149 КК України¹. Такий крок законодавцем пояснювався необхідністю приведення вказаної статті у відповідність до міжнародних стандартів [51; див. також: 52]. Разом з тим має рацію А.М. Орлеан, який підкреслює, що міжнародно-правові акти не забороняють криміналізувати ширше коло суспільно небезпечних діянь, в тому числі й «іншу незаконну угоду щодо людини». Міжнародні стандарти визначають лише мінімальне коло діянь, що їх слід криміналізувати, й жодною мірою не обмежують можливості кожної держави розширити зміст відповідної кримінально-правової заборони [53, с. 57]. Оскільки під власне торгівлею людиною слід розуміти лише здійснення щодо неї договору купівлі-продажу, а також зважаючи на той факт, що кримінальна відповідальність за інші форми розглядуваного діяння настає тільки тоді, якщо вони вчинені з метою експлуатації людини, можна стверджувати, що згадане рішення законодавця призвело до наявності прогалини, яка у ряді випадків унеможливує кваліфікацію за ст. 149 КК України. До подібного висновку дійшли й деякі інші вітчизняні дослідники [54, с. 144].

Під «здійсненням іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина» у юридичній літературі здебіль-

¹ Зауважимо, що ще на етапі розгляду відповідного законопроекту Головне юридичне управління слушно вказувало, що «виключення із об'єктивної сторони статті 149 КК України такої форми злочинної діяльності як “здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина” по суті означає декриміналізацію відповідного діяння» [50].

шого розуміли інші, окрім купівлі-продажу, випадки передачі людини¹ однією особою та її одержання іншою особою на підставі незаконної угоди [11, с. 81; 17, с. 310; 23, с. 156; 42, с. 246]. До таких угод відносили, зокрема, дарування, міну, надання у безоплатне користування, передачу в рахунок погашення боргу тощо [15, с. 444; 17, с. 310; 23, с. 156; 42, с. 246; 53, с. 57]. При цьому слушно зазначалося, що передача людини у разі здійснення іншої незаконної угоди щодо неї може бути як безповоротною, так і на певний строк [23, с. 156]. Зауважимо, що у правозастосовній практиці ця форма торгівлі людьми траплялася доволі рідко. На цей факт звертає увагу також А.М. Орлеан, на думку якого вилучення «здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина» з опису об'єктивної сторони злочину, відповідальність за який передбачена у ст. 149 КК України, користі не принесе, однак й великої шкоди не завдасть [53, с. 57–58]. Водночас вважаємо, що кримінальний закон має забезпечувати всебічну охорону прав і свобод людини та громадянина від злочинних посягань, тоді як вказані зміни до ст. 149 КК України фактично протирічать цьому завданню. На наше переконання, дану форму аналізованого злочину

необхідно повернути до статті про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми [30, с. 213; 31, с. 193].

Разом з тим законодавче формулювання цієї форми торгівлі людьми навряд чи можна було визнати задовільним. Так, А. М. Орлеан слушно звертає увагу на некоректність визнання людини об'єктом угоди [18, с. 290–291]. Дійсно, людина є суб'єктом, а не об'єктом матеріального світу, а тому об'єктом угоди бути не може. Виходячи із положень цивільного законодавства, А. М. Орлеан вважає, що людина виступає *предметом угоди* [18, с. 291]. Видається, оптимальним варіантом формулювання цієї форми розгляданого злочину був той, який мав місце в назві попередньої редакції ст. 149 – «... угода щодо людини». До такого ж висновку дійшла О. П. Горпинюк [12, с. 265].

Навряд чи коректним було також уточнення законодавця про *незаконність* укладеної щодо людини угоди, адже будь-яка угода щодо людини апріорі не може бути законною [див. також: 42, с. 246]. У зв'язку з цим варто погодитись з Г. З. Яремко, на думку якої відповідна бланкетна вказівка у ч. 1 ст. 149 КК України не мала змістовного навантаження [55, с. 217].

¹ Іншу точку зору обстоює Я. Г. Лизогуб, який зазначає: «З огляду на те, що угода купівлі-продажу потерпілого передбачена першою формою об'єктивної сторони злочину, а інші угоди з приводу передачі та одержання людини за логікою ст. 149 КК – шостою і сьомою формами відповідно, під здійсненням іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, пропонується розуміти дії, які не мають на меті передачу людини; щоправда, людина тут є об'єктом використання» [13, с. 115]. Видається, що для зазначеного висновку не було достатніх підстав. Справа в тому, що передача та одержання людини як окремі форми торгівлі людьми передбачають обов'язкову мету їх вчинення – мету експлуатації, тоді як при передачі та одержанні людини у разі здійснення щодо неї іншої незаконної угоди така мета законодавцем не вимагалась. На практиці чи не найпоширенішим прикладом здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, були випадки безоплатної передачі матір'ю своєї дитини іншій особі для подальшого її усиновлення.

На думку Ю. С. Нагачевської, замість цивільно-правового терміна «незаконна угода» у ч. 1 ст. 149 КК України доцільніше було вживати термін «незаконні дії», що «вживається в кримінальному праві для позначення злочинного вчинку людини» [42, с. 246]. З такою пропозицією погодитись не можемо, оскільки термін «дії» не є еквівалентним терміну «угода». Вважаємо, що термін «незаконні дії щодо людини» є надто широким за змістом і, серед іншого, не може не породити нову проблему, пов'язану із співвідношенням цієї, пропонованої Ю. С. Нагачевською, форми торгівлі людьми та такими формами досліджуваного злочину як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, які за своєю природою, зрозуміло, також є діями (у даному випадку незаконними) [30, с. 213–214].

У розглядуваному контексті зауважимо, що в чинному Цивільному кодексі України використовується термін «правочин», а не «угода». Правочином у ньому визнається дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 202). Вітчизняні цивілісти підкреслюють, що хоча у цивільному законодавстві правочин визначається як «дія», це слово не можна сприймати у відриві від подальшого тексту, наведеного у ч. 1 ст. 202 Цивільного кодексу України, а саме від «спрямована на ...»; сутність правочину не у фактичних діях, а у спрямованості на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Інші науковці, визначаючи поняття правочину, акцентують увагу на тому, що ним є дозволена правомірна дія, яка спрямована на досягнення позитивного правового

результату, що визнається й охороняється державою, підкреслюють, що правочин – дія завжди правомірна, що відрізняє її від таких юридичних фактів, як правопорушення [56, с. 84]. Зазначимо також, що у ст. 203 Цивільного кодексу України, яка встановлює загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину, вказано, що «зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам» [28]. Зважаючи на викладене, вважаємо, що використовувати цей термін у розглядуваній статті КК України некоректно, оскільки будь-які угоди щодо людини правочином апріорі визнаватися не можуть. Натомість, як видається, термін «угода» є більш нейтральним й таким, що може використовуватись у наведеному вище контексті [30, с. 214].

Сутність **вербування людини** як форми торгівлі людьми у кримінально-правовій літературі особливих дискусій не викликає. Визначення, що їх наводять дослідники, загалом відповідають семантичному значенню слова «вербувати», яке означає «наймати, набирати людей на роботу», «залучати до якоїсь діяльності» [57, с. 121]. Так, на думку В. І. Борисова і В. А. Козака, вербування людини – це різноманітні дії, пов'язані із схилянням особи працювати чи надавати послуги на певних умовах, як правило, за матеріальну винагороду. До таких дій, на переконання вказаних науковців, необхідно відносити психічний вплив на людину у формі запрошення, умовляння чи переконання для подальшого її набору, а також сам набір потерпілої

особи працювати чи надавати послуги за наймом [23, с. 157; 27, с. 113; 43, с. 615; 44, с. 20; 58, с. 17]. І.А. Вартилицька, своєю чергою, вважає, що вербування людини – це запрошення, набір або залучення шляхом домовленості осіб для їх участі у будь-яких видах діяльності [21, с. 342; 59, с. 101].

Сутність вербування пояснюється також в кримінальному законодавстві деяких держав. Так, у примітці до ст. 171 КК Киргизстану зазначено, що під вербуванням слід розуміти діяльність фізичних чи юридичних осіб з пошуку, відбору та найму людей за матеріальну винагороду для виконання будь-яких робіт, надання послуг в інтересах наймача або інших осіб.

На відміну від більшості дослідників, окремі науковці вказують на те, що вербування людини може відбуватися й на недобровільній основі. Так, на переконання А. М. Орлеана, під вербуванням слід розуміти вчинення дій, спрямованих на досягнення з людиною добровільної (наприклад, шляхом запрошування або умовляння) або вимушеної (наприклад, шляхом шантажу або погрози застосування насильства) домовленості на її подальшу експлуатацію або на переміщення, переховування, передачу іншій особі [18, с. 291]. Дана позиція, з одного боку, відповідає положенням кримінального закону, який у ч. 1 ст. 149 вказує, що такі форми торгівлі людьми як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини вчиняються, зокрема, з використанням примусу або шантажу. З іншого ж, як засвідчує аналіз судової практики, в об'єктивній дійсності вербування фактично завжди здійснюється шля-

хом запрошування, переконування або умовляння (при цьому вербувальник, як правило, використовує обман або ж уразливий стан потерпілої особи), завдяки чому вдається схилити особу працювати чи надавати послуги на певних умовах [30, с. 214–215].

Навряд чи можна погодитись з авторами, які трактують вербування як «дії, спрямовані на одержання згоди людини на володіння або розпорядження нею іншою особою» [16, с. 385]. Будучи завербованою, потерпіла від розглядуваного злочину особа дає згоду не на володіння чи розпорядження нею, а на те, аби працювати чи надавати послуги на певних умовах.

В юридичній літературі висловлювалася точка зору, що під вербуванням людини слід розуміти «досягнення домовленості шляхом безпосереднього наймання, тобто запрошування і набору добровольців нібито для участі у певній діяльності» [15, с. 444]. Відповідно, моментом закінчення цього злочину у вказаній формі запропоновано вважати момент, коли потерпіла особа була завербована [15, с. 443]. На наш погляд, варто погодитись з В.І. Борисовим та В.А. Козаком, які вказують, що за такого підходу увага акцентується не стільки на самому процесі вербування, у якому полягає сутність цієї дії, скільки на його результаті (досягненні згоди між вербувальником та потерпілим) [23, с. 157]. У зв'язку з цим більш переконливою видається позиція зазначених науковців, які вважають, що момент закінчення аналізованого злочину у формі вербування людини слід визнавати закінченим з моменту самого вербування, тобто з моменту вчинення

дій, пов'язаних із набором потерпілої особи працювати чи надавати послуги на певних умовах [23, с. 158; 43, с. 615; 58, с. 17].

Розуміння **переміщення людини** як форми торгівлі людьми у спеціальній літературі також не викликає особливих труднощів. Так, приміром, М. І. Хавронюк слушно вказує, що під переміщенням людини слід розуміти зміну місця її перебування шляхом перевезення та іншого переміщення її як через державний кордон України, так і в межах території України [15, с. 444]. При цьому варто погодитись з А. М. Орлеаном, який позитивним нововведенням чинної редакції ст. 149 КК України вважає те, що переміщення людини визнано законодавцем альтернативною формою розглядуваного діяння. Нагадаємо: згідно з попередньою редакцією ст. 149 встановлювалась відповідальність за такі дії, як «продаж, інша оплатна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, *пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці...*». А. М. Орлеан слушно підкреслює, що таке формулювання диспозиції статті породжувало зайві дискусії щодо того, чи є переміщення обов'язковою ознакою для всіх або лише для однієї форми торгівлі людьми [18, с. 292].

Зауважимо, що в міжнародних актах йдеться не про «переміщення», а про «перевезення» людини. На наш погляд, термін, що його використовує вітчизняний законодавець, є оптимальнішим, оскільки винний може не тільки перевозити потерпілу особу з використанням транспортного засобу, а й переміщати її, скажімо, шляхом пішого супроводу [30, с. 216; 31, с. 195].

Аналіз судової практики засвідчує, що у правозастосовній практиці виникають труднощі, пов'язані з кваліфікацією розглядуваного злочину у разі, якщо потерпілу особу не вдалося перемістити через державний кордон України. Чи не найчастіше це стосується ситуацій, коли винного затримують в аеропорту (або ж на залізничному вокзалі) разом із потерпілою особою при спробі покинути територію України. В одних випадках суди вказували на те, що переміщення людини тут мало місце [60; 61; 62; 63], в других – доходили протилежного висновку [64; 65; 66; 67; 68], в третіх – кваліфікували такі випадки як замах на переміщення людини [69; 70]. На наш погляд, діяння у цій формі слід вважати закінченим з моменту переміщення людини з одного місця до іншого, тобто той факт, що потерпілого з незалежних від винного причин не переміщено через державний кордон, не означає, що ця форма торгівлі людьми відсутня, якщо особу все ж перемістили в межах території України. У зв'язку з цим не можемо погодитись з колегією суддів Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області, яка, з одного боку, встановила, що Особа-1 завербувала трьох жінок з метою сексуальної експлуатації в Туреччині та переміс-

тила їх на літак сполученням «Дніпропетровськ – Батумі», з іншого ж – констатувала, що оскільки жінки не покинули територію України, дії Особи-1 слід кваліфікувати тільки як вербування [66].

У судовій практиці трапляються випадки, коли особа не супроводжує завербовану людину до певного місця особисто, а лише купує для неї проїзні документи, дає їй гроші на дорогу тощо, тоді як до місця призначення потерпіла особа переміщується самотійно. На думку О. О. Кислової, з якою варто погодитись, під переміщенням людини слід розуміти не лише її фактичне транспортування, а й організаційні дії, спрямовані на здійснення переміщення [26, с. 167]. Аналогічну позицію займає й О. В. Костилева, на переконання якої саме такий зміст вкладено у слово «transportation», що вжите в Палермському протоколі [37, с. 62]. Варто також зазначити, що Верховний Суд Республіки Казахстан з цього приводу надав таке роз'яснення: «Перевезення може полягати не лише в доставці переміщуваної особи у супроводі будь-кого, але й у придбанні переміщуваних особи проїзних документів до місця призначення, куди вона добирається самотійно» [71]. Переміщенням людини вчинення вказаних вище дій здебільшого визнає й вітчизняна правозастосовна практика [72; 73; 74].

Випадки, коли потерпілу особу з метою експлуатації незаконно переправляють через державний кордон України, мають кваліфікуватися як торгівля людьми (ст. 149 КК) та незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК). Для прикладу, Краснодонський міськрайонний суд Луганської області встановив, що Особа-1 разом із

завербованими нею з метою сексуальної експлуатації трьома жінками пішки намагалися перейти державний кордон України поза пунктом пропуску на територію Російської Федерації, однак були затримані співробітниками прикордонної служби України. Суд кваліфікував вчинене Особа-1 за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 149 та ч. 1 ст. 332 КК України [75].

Під **переховуванням** людини прийнято розуміти розміщення людини у певному приміщенні, у транспортному засобі, у певній місцевості тощо, забезпечення її підробленими документами, вчинення щодо неї пластичної операції зі зміни зовнішності тощо [15, с. 444; 21, с. 343; 23, с. 158; 25, с. 101; 27, с. 114; 59, с. 102; 76, с. 154]. Йдеться, таким чином, про дії суб'єкта злочину, спрямовані на те, аби унеможливити або ж ускладнити встановлення третіми особами місця перебування потерпілої особи [13, с. 116; 14, с. 282; 16, с. 385; 17, с. 311; 23, с. 158; 27, с. 114; 77, с. 10]. Слід зауважити, що у правозастосовній практиці ця форма торгівлі людьми трапляється порівняно рідко. Для прикладу, Луцький міськрайонний суд Волинської області встановив, що учасники організованої групи переховували потерпілого, що виразилося в обмеженні фізичних контактів його з іншими особами, в тому числі з представниками правоохоронних органів, у контролі за діями та спілкуванням під час виконання роботи та у вільний час, в обмеженні свободи пересування, а також в утримуванні його в приміщенні господарської споруди [78].

Дискусійним у літературі є питання про сутність таких форм торгівлі людьми як **передача або оде-**

ржання людини. Так, на думку Я. Г. Лизогуба, під передачею людини слід розуміти дії винного з приводу відчуження потерпілого, але або на певний час (передача в оренду), або назавжди, але безоплатно (дарування). Відповідно, під одержанням людини, на його думку, необхідно розуміти дії винного з приводу придбання потерпілого, але або на певний час (придбання в оренду), або назавжди, але безоплатно (як наслідок дарування) [13, с. 116]. Видається, що для вказаного висновку немає підстав. У ст. 149 КК України передбачено відповідальність за передачу або одержання людини, якщо вони вчинені одним із передбачених у цій статті способів, а також з метою експлуатації людини. Про ніяке відчуження¹ людини у ній не йдеться. Вочевидь, маються на увазі ситуації, коли вербувальник чи інша особа передає потерпілого особі, яка й експлуатуватиме його, а та, своєю чергою, одержує потерпілого з цією метою. Приміром, Синельниківський міськрайонний суд Дніпропетровської області встановив, що група осіб, яка діяла за попередньою змовою, шляхом обману завербувала для заняття проституцією в Російській Федерації двох дівчат, перевезла їх до Москви, де на залізничному вокзалі передала невстановленому чоловіку. Вказаний чоловік привіз дівчат до квартири, де повідомив їм про те, що

їх робота полягатиме у вступі в статевий зв'язок зі сторонніми особами за грошову винагороду [79].

І. А. Вартилицька вважає, що передача та одержання людини означають встановлення фактичного контролю над місцем її перебування, позбавлення можливості вільного пересування після здійснення купівлі-продажу або іншої незаконної угоди щодо людини [21, с. 343; 59, с. 102]. По-перше, ще раз підкреслимо, що передача та одержання людини як окремі форми торгівлі людьми не мають стосунку до купівлі-продажу людини або іншої незаконної угоди щодо людини². По-друге, слід погодитись з А. М. Орлеаном, який слушно вказує на те, що ознаки, які наводить І. А. Вартилицька, не роз'яснюють суті таких діянь, як «передача» або «одержання» [18, с. 294]. Зворот «установлення фактичного контролю над місцем її перебування, позбавлення можливості вільного пересування» ілюструє факт позбавлення людини свободи, а не вказує на її передачу іншій особі чи її одержання нею. А. М. Орлеан вважає за можливе погодитись з авторами, які передачу або одержання людини розглядають як вчинення дій, пов'язаних із переходом контролю над людиною від однієї особи до іншої [18, с. 294]. Разом з тим, на наш погляд, і таке визначення є не зовсім точним, оскільки, знову ж таки, не

¹ Слово «відчужувати» мовознавцями тлумачиться так: «Спираючись на певний закон, відбирати в кого-небудь майно на користь держави, організації чи окремої особи» [57, с. 185].

² Не можемо погодитись також з Д. О. Негодченко, яка вважає, що передача людини як окрема форма торгівлі людьми «передбачає вчинення дій суб'єктом злочину, які пов'язані із переданням потерпілого у фактичну власність іншій людині (покупцю) для наступного використання. Зазначені дії можуть вчинятись особою, котра виступає посередником між сторонами незаконної угоди (продавцем і покупцем)» [17, с. 311–312]. Цілком очевидно, що Д. О. Негодченко не розібралась із відмінностями між передачею людини як окремою формою торгівлі людьми та передачею людини у разі її купівлі-продажу.

дозволяє чітко відмежувати передачу або одержання людини як окремі форми торгівлі людьми від передачі та одержання людини у разі її купівлі-продажу чи здійснення щодо неї іншої незаконної угоди. На наш погляд, відповідною розмежувальною ознакою є передусім мета експлуатації людини, що її переслідує винний. У зв'язку з викладеним вважаємо, що передачу або одержання людини як окремі форми торгівлі людьми можна визначити як вчинення з метою експлуатації (а також хоча б одним із перелічених у ст. 149 КК України способів) дій, пов'язаних із переходом контролю над людиною від однієї особи до іншої [30, с. 218; 31, с. 197].

Передача та одержання людини, зрозуміло, тісно пов'язані між собою, адже, по суті, є двома сторонами (моментами) однієї дії (невипадково законодавець поставив між ними сполучник «або»). У той же час цілком очевидно, що один суб'єкт злочину не може одночасно вчинити і передачу, і одержання однієї людини. Передають завжди комусь, а одержують від когось. З огляду на це некоректним видається твердження Луцького міськрайонного суду Волинської області про те, що «організована група в складі Особа-5, Особа-6, Особа-3 та Особа-7 здійснила вербування, переміщення, переховування, передачу та одержання щодо дев'яти громадян», адже, як встановив суд, зазначена організована група передавала завербованих осіб з метою їх експлуатації у формі примусової праці Особі-8 [78].

У розглядуваному контексті необхідно також зазначити, що у правозастосовній практиці трапляються випадки, коли у вину особі

безпідставно ставляться всі форми торгівлі людьми, перераховані у диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України, тоді як насправді мають місце лише одна-дві форми. У зв'язку з цим потрібно підкреслити, що вказані у даній статті форми торгівлі людьми є альтернативними, тобто для встановлення об'єктивної сторони складу злочину слід констатувати наявність хоча б однієї з них. Виходячи із зазначених міркувань Новоукраїнський районний суд Кіровоградської області дійшов слушного висновку про необхідність виключити з обвинувачення підсудним таких форм розглядуваного злочину як переховування, передача або одержання людини, залишивши лише вербування та переміщення людини з метою експлуатації, вчинені з використанням обману [80].

У юридичній літературі неодноразово зверталася увага на те, що вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини як форми торгівлі людьми не відображають сутність поняття «торгівля» [34, с. 9, 21; 46, с. 110; 81, с. 24; 82, с. 152-153; 83, с. 103-104, 118; 84, с. 9-10, 149-152; 85, с. 102]. Так, наприклад, Г. К. Іщенко підкреслює, що в поняття торгівлі людьми не слід включати дії, що полягають у вербуванні, перевезенні чи переховуванні, оскільки вони, по суті, такою не є, а характеризують поведінку, яка супроводжує, передуює або йде слідом за нею, і яка може бути кваліфікована як співучасть у торгівлі людьми або як окремий злочин. Щодо дій, які полягають у передачі та одержанні людини, вчинених з метою її експлуатації, то вони, на думку дослідниці, характеризують акт самої купівлі-продажу або іншої угоди

щодо людини, адже продати, купити чи вчинити будь-яку іншу угоду неможливо, фактично не передавши або не одержавши предмет угоди [84, с. 9, 149–150]. Подібні аргументи наводять також А. Б. Бекмагамбетов [81, с. 24], Б. Р. Бухорієв [86, с. 10–11, 16], О. Г. Горбань [87, с. 24], Л. Ю. Єгорова [34, с. 9, 21], А. О. Жинкін [46, с. 110], Д. Я. Зайдієва [88, с. 96–98], Ф. М. Кадніков [89, с. 9, 17], О. О. Кислова [85, с. 102], Ю. П. Смирнов [91, с. 9] та інші дослідники. З огляду на зазначені міркування Г. К. Іщенко вважає за доцільне передбачити у кримінальному законі дві статті – про відповідальність за торгівлю людьми (тобто купівлю-продаж людини) чи здійснення інших угод щодо людини, а також за сприяння торгівлі людьми чи іншим угодам щодо людини (до таких пропонується відносити вербування, перевезення чи переховування людини, вчинені з метою її експлуатації) [84, с. 9–10, 151–152]. Згадані вище автори також пропонують подібні норми, з тією різницею, що до дій, які характеризують сприяння торгівлі людьми, вважають

за доцільне відносити також передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації [82, с. 153; 87, с. 24; 91, с. 9].

Очевидним є те, що Г. К. Іщенко та інші вказані дослідники не беруть до уваги той факт, що міжнародно-правові акти під торгівлею людьми розуміють якраз ті дії, які вони пропонують називати «сприянням торгівлі людьми». Термін «торгівля людьми», який вживається для позначення здійснюваних з метою експлуатації вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини, можливо, не зовсім точно відображає фактичний зміст зазначених дій¹, однак є загальновизнаним у міжнародному праві та кримінальному законодавстві більшості держав світу, а тому відмова від нього навряд чи виправдана. Крім того, звертає на себе увагу той факт, що науковці недостатньо чітко диференціюють власне торгівлю людиною (тобто її купівлю-продаж) чи іншу угоду щодо людини та ті форми торгівлі людьми, для яких вирішальне значення має наявність мети експлуатації². Вербування, переміщення та

¹ Зазначимо, що в науковій літературі неодноразово пропонувалося змінити назву розглядуваної статті. Наприклад, Є. Є. Шалімов вважає за доцільне викласти її в такій редакції: «Незаконні угоди з людиною, вчинені на платній та безоплатній основі» [92, с. 9, 20]. З такою пропозицією навряд чи можна погодитись, адже законодавчим поняттям «торгівля людьми» на сьогодні охоплюється тільки одна угода – купівля-продаж, тоді як інші форми торгівлі людьми не обов'язково є угодами. Зауваження викликають також редакційні моменти пропонованої назви досліджуваної статті. Так, незрозуміло, чому угоди укладаються «з людиною» (невже потерпіла особа є контрагентом?!), а не «щодо людини»; чому угоди вчиняються на платній та (а не чи) безоплатній основі.

² Ще одним прикладом такої плутанини може слугувати позиція О. П. Горпинюк, на думку якої ч. 1 ст. 149 КК України необхідно викласти в такій редакції: «Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди щодо людини, тобто вербування, переміщення, переховування, передача, отримання та вчинення інших дій із метою експлуатації людини» [12, с. 265]. Використання пояснювального сполучника «тобто» у пропонованій О. П. Горпинюк редакції ч. 1 ст. 149 КК України засвідчує, що вказана авторка не бачить відмінностей між купівлею-продажем людини чи іншою угодою щодо людини, відповідальність за які має наставати й у разі відсутності у винного мети експлуатації, та іншими перерахованими формами торгівлі людьми.

переховування людини не зовсім коректно визнавати сприянням купівлі-продажу людини чи вчиненню щодо неї інших угод, адже зміст останніх, як зазначалося вище, має свої характерні особливості. Аналіз емпіричної бази, приміром, засвідчує, що купівля-продаж людини рідко супроводжується її попереднім вербуванням, адже, нагадаємо, купують і продають здебільшого дітей. Що стосується передачі та одержання людини, місце яких у торгівлі людьми дезорієнтує багатьох науковців, то мусимо ще раз наголосити на необхідності відмежування передачі або одержання людини як окремих форм торгівлі людьми від передачі та одержання людини, що мають місце у разі її купівлі-продажу чи здійснення щодо неї іншої незаконної угоди.

На переконання А. С. Політової, «під торгівлею людьми слід розуміти дії, спрямовані на обмеження свободи людини шляхом її продажу, вчинення іншої незаконної угоди щодо неї, пов'язаної з незаконним заволодінням чи передачею з метою експлуатації на території України чи за її межами» [8, с. 312; 77, с. 9]. Не вдаючись у детальний аналіз інших дискусійних моментів, зазначимо, що таке розуміння торгівлі людьми є неприйнятним хоча б з таких причин: по-перше, торгівлею людьми не визнаються ті дії, які не завжди є угодами, однак визнаються торгівлею людьми за міжнародним правом, по-друге, оскільки А. С. Політова вказує на обов'язкову мету експлуатації, з якою вчиняється продаж людини чи вчинення іншої угоди щодо неї, це означає, що, для прикладу, випадки купівлі-продажу дитини без мети подальшої її експлуатації (приміром, для усиновлення) не мають визнава-

тись кримінально караними, з чим погодитись не можемо [30, с. 221].

З диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України випливає, що обов'язковою ознакою вчинення вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини є **спосіб злочинного діяння** – використання примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. Виняток становлять випадки, коли торгівля людьми у вказаних формах вчиняється щодо малолітнього чи неповнолітнього (ч. 3 примітки до ст. 149). При цьому необхідно зазначити, що до 6 вересня 2018 р. законодавець передбачав лише три альтернативні способи вчинення цього злочину: 1) з використанням обману; 2) з використанням шантажу; 3) з використанням уразливого стану особи. Використання матеріальної чи іншої залежності потерпілого до вказаного часу визнавалось кваліфікуючою ознакою даного злочину. Аналіз судової практики засвідчив, що такий підхід не викликав особливих труднощів у правозастосуванні і загалом виправдав себе. Зауважимо, що найчастіше способом вчинення торгівлі людьми визнається використання уразливого стану потерпілої особи, дещо рідше має місце використання обману (при цьому зазвичай ці способи поєднуються). Що стосується використання шантажу, то цей спосіб впливу на особу фіксується вкрай рідко.

Розглянемо передбачені кримінальним законом способи вчинення торгівлі людьми у перерахованих вище її формах.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови обман визначається як «неправдиві слова, вчинки, дії і т. ін. // Невідповідність істині; те, чого немає насправді; брехня» [57, с. 810]. В. І. Борисов та В. А. Козак вважають, що під обманом слід розуміти повідомлення неправдивих відомостей (активний обман) або замовчування певних відомостей, які повинні бути повідомлені винним (пасивний обман), у результаті чого потерпілий вводиться в оману [23, с. 159; 27, с. 114; 43, с. 616; 44, с. 20; 58, с. 18]. Аналогічною є точка зору М. І. Панова [93, с. 40]. На думку С. Ю. Романова, обман полягає у введенні іншої особи в оману або ж підтриманні вже наявної у неї помилки шляхом передачі інформації, що не відповідає дійсності або замовчування про факти, речі, явища і т. ін. з метою схилити цю особу до певної поведінки [94, с. 3]. З точки зору Р. Л. Максимовича, під обманом слід розуміти безпосереднє чи опосередковане введення потерпілої чи іншої особи в оману шляхом повідомлення неправдивих відомостей чи замовчування про відомості, повідомлення про які було обов'язковим з метою вчинення злочину [95, с. 157]. Таким чином, при вчиненні розглядуваного злочину обман полягає у повідомленні особі неправдивих відомостей чи у замовчуванні відомостей, повідомлення про які могло б вплинути на її усвідомлений вибір. Аналіз емпіричної бази засвідчує, що на практиці здебільшого має місце повідомлення винним неправдивої інформації про сферу діяльності, якою особа займатиметься (приміром, замість обіцяної роботи офіціанткою жінці доводиться займатися проституцією), або

ж приховування правди стосовно ключових умов відповідної діяльності (наприклад, щодо можливості у будь-який час повернутися додому, стосовно умов проживання та суми заробітку). Прикладом торгівлі людьми, вчиненої з використанням обману, може слугувати кримінальне провадження, розглянуте Синельниківським міськрайонним судом Дніпропетровської області. Суд встановив, що Особа-6 запропонував Особі-8 та Особі-3 роботу зі збору фруктів у м. Лозова Харківської області, однак, коли ті дали свою згоду, переконав їх у вигідності їхати на роботу не в Лозову, а до Москви, де, продаючи фрукти на ринку, заробити можна набагато більше. Після прибуття до Москви дівчат передали невстановленій особі, котра повідомила, що насправді їх робота полягатиме у наданні інтимних послуг чоловікам за грошову винагороду [79].

У юридичній літературі висловлювалася думка про доцільність виокремлення такого способу вчинення розглядуваного діяння, як зловживання довірою [18, с. 161–163]. Зазначена точка зору аргументується тим, що зловживання довірою є самостійною формою впливу на особу, який не охоплюється обманом. Г. М. Анісімов з цього приводу зазначає, що підставою розмежування зловживання довірою й обману служать об'єктивні та суб'єктивні ознаки. При обмані потерпілий вводиться в оману тим, хто його обманює, або ж омана підтримується ним у свідомості обманюваного. Натомість при зловживанні довірою довіритель не вводиться в оману, він надає повноваження, не оманюючись щодо цілей використання останніх, їх обсягу, дій повірника тощо. Повір-

ник (винний) із суб'єктивної сторони приймає надані йому довіритель повноваження для належного їх використання. І лише після цього в повірника виникає умисел, спрямований на вчинення злочину шляхом використання наданих повноважень, і він його скоює шляхом вчинення діяння всупереч інтересам та волі довірителя [96, с. 10]. За своєю сутністю зловживання довірою становить «зраду прийнятого обов'язку», порушення морального обов'язку бути вірним своєму слову, юридичного обов'язку щодо виконання зобов'язання [97, с. 21]. Таким чином, зловживання довірою хоч і тісно пов'язане з обманом, однак не охоплюється ним. З огляду на це доцільним вважаємо доповнити перелік способів вчинення торгівлі людьми у перерахованих вище її формах таким, як зловживання довірою. На зазначений спосіб вчинення даного злочину вказується, зокрема, в ч. 1 ст. 181 КК Білорусі, ч. 1 ст. 130-1 КК Таджикистану, ч. 1 ст. 129-1 КК Туркменістану, ч. 1 ст. 444 КК Чорногорії.

Доктринальне тлумачення поняття «шантаж» також не викликає особливих труднощів. Так, В. І. Борисов та В. А. Козак зазначають, що шантаж – це психічне насильство, яке полягає у погрозі розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі бажають зберегти в таємниці [23, с. 159; 27, с. 114; 43, с. 616; 44, с. 21; 58, с. 18]. Аналогічне визначення наводить А. М. Орлеан [29, с. 33]. З точки зору З. А. Тростюк (Загиней), шантаж – це реальна погроза розголошення відомостей, які потерпілий або його близькі особи бажають зберегти у таємниці, з метою примушування потерпілого до

вчинення певних дій [98, с. 464; 99, с. 169].

Під відомостями, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, І. В. Самощенко пропонує розуміти будь-які факти з минулого або сьогоденного життя потерпілого чи його близьких родичів (навіть вже померлих), розголошення яких може спричинити шкоду їхній честі та гідності. Такі відомості можуть стосуватися як поведінки самого потерпілого чи його родичів, так і інших життєвих обставин, до яких хтось із них був причетний. Розголошені відомості можуть бути такими, що ганьблять потерпілого, а можуть і не мати такої ознаки. З огляду на це погроза розголосити відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, є дещо ширшою, ніж погроза розголосити відомості, що ганьблять потерпілого [100, с. 4; 101, с. 104]. Варто також погодитись з дослідниками, які підкреслюють, що невід'ємною характеристикою шантажу є той факт, що він передбачає конкретну вимогу винного. Основною метою шантажу є прагнення винного домогтись від потерпілого вигідної для себе поведінки [102, с. 164]. Розрахунок шантажиста полягає в тому, що наслідки для особи, яку шантажують, є більш тяжкими і несприятливими, ніж виконання його вимог, і що ця особа погодиться з їх виконанням як із меншим злом [103, с. 107].

Прикладом торгівлі людьми, вчиненої з використанням шантажу, може слугувати кримінальне провадження, розглянуте Алчевським міським судом Луганської області. Суд встановив, що після того, як учасники організованої групи провели фотосесію та розмістили фотографії Особи-11 в мережі Інтернет з пропо-

зицією надання сексуальних послуг, їй пригрозили, що у разі, якщо вона відмовиться від надання платних сексуальних послуг, вони розклеять ці фото за місцем її проживання [104].

Необхідно також зазначити, що в судовій практиці трапляються помилки, пов'язані із встановлення наявності шантажу як способу вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини. Так, виходячи із викладеного вище, не можемо погодитись з висновком Бородянського районного суду Київської області, який як шантаж розцінив дії співучасників, котрі змусили потерпілих написати розписки про те, що за страйк або будь-який інший інцидент вони мають сплатити 10 тисяч доларів США, тим самим поставивши останніх у залежне становище [105]. Очевидно, що в даному та інших подібних випадках суд виходив з ширшого (буденного) трактування поняття «шантаж» – як погрози негативними наслідками у разі невиконання вимог. У зв'язку з цим слушною видається пропозиція З. А. Тростюк (Загинеї) закріпити визначення шантажу в «термінологічному розділі» КК України [98, с. 464; 99, с. 169].

Вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на з'ясуванні сутності уразливого стану особи. У ч. 2 примітки до ст. 149 КК України вказано, що «у статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення,

чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин».

Виходячи із наведеного законодавчого визначення, А. М. Орлеан зазначає, що уразливий стан особи може зумовлюватись фізіологічними (фізичними чи психічними) властивостями або наявною соціальною ситуацією. З огляду на це науковець розрізняє фізіологічний та соціальний уразливий стан. Фізіологічний уразливий стан проявляється у відсутності здатності або в обмеженій здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям. Він може бути пов'язаний з віковою незрілістю дитини, психічними властивостями людини (психічна хвороба, тимчасовий розлад психічної діяльності, наявність фрустрації, стресу, шоку, фізіологічного афекту чи інших психологічних станів людини), фізичними властивостями людини (фізична хвороба або фізичні вади), штучним зовнішнім блокуванням природних психічних чи фізичних можливостей людини за допомогою медичних препаратів, наркотичних речовин тощо [18, с. 143; 106, с. 128].

Аналіз емпіричної бази засвідчує, що фізіологічний уразливий стан найчастіше зумовлений недосягненням особою повноліття (віковою незрілістю). Прикладом використання фізіологічного уразливого стану, в якому перебувала повнолітня особа, може слугувати провадження, що його розглянув Глухівський міськрайонний суд Сумської області. Суд вказав, що відповідно до висновку судово-психологічної експертизи

потерпіла Особа-8, яку завербували з метою сексуальної експлуатації в Росії, мала психічний інфантілізм, який характеризується незрілістю емоційно-вольової сфери, проявами рис дитячості, схильністю до фантазування, нездатністю ставити перед собою реальні цілі та об'єктивно оцінювати ситуацію [107].

На думку А. М. Орлеана, соціальний уразливий стан пов'язаний із сукупністю тяжких особистих, сімейних або інших обставин. Зазвичай він характеризується наявністю скрутної життєвої ситуації: втратою постійного джерела доходу та необхідністю утримувати неповнолітніх і непрацездатних осіб, наявністю великого боргу, необхідністю терміново зібрати кошти для лікування близької людини тощо [18, с. 147; 106, с. 130]. «Соціальний уразливий стан може спонукати людину діяти в спосіб, що суперечить її внутрішнім цінностям та інтересам без будь-яких погроз чи обману. Перебуваючи в уразливому стані, вона може погоджуватись на вкрай не вигідні та кабальні пропозиції, достатнім для чого буде лише незначне підштовхування або просте вмовляння. Саме соціальний уразливий стан може змушувати людину саму виступити ініціатором власної експлуатації» [18, с. 150; 106, с. 131].

Аналіз емпіричної бази засвідчує, що соціальний уразливий стан становить лівову частку усіх випадків використання уразливого стану особи як способу вчинення торгівлі людьми. Характерним прикладом використання соціального уразливого стану може слугувати кримінальне провадження, розглянуте Ковпаківським районним судом м. Суми. Суд встановив, що уразливий стан

потерпілої Особа-3, яку завербували з метою сексуальної експлуатації в Туреччині, був зумовлений тим, що вона самостійно утримувала малолітню дитину, її покинув чоловік, який поставив її у скрутне матеріальне становище, оскільки виніс з дому всі речі і залишив без засобів для існування. Допомогу від держави Особа-3 не отримувала, позаяк чоловік ухилився від розірвання шлюбу. Дитина часто хворіла, на лікування потрібно було витрачати значні кошти. У зв'язку з цим вона вимушена була взяти багато кредитів [108].

Іноді суди формально констатують, що особа перебувала в уразливому стані, однак не пояснюють, чим він був зумовлений. Так, наприклад, Довгинцівський районний суд м. Кривого Рогу вказав, що Особа-2 з метою сексуальної експлуатації завербувала Особу-11, використовуючи її уразливий стан, однак не уточнив, чим саме він був зумовлений [109]. Вважаємо таку практику неприйнятною. Частіше, утім, трапляються ситуації, коли органи досудового розслідування та суди зазначають, що уразливий стан потерпілої особи зумовлений збігом тяжких особистих, сімейних або інших обставин, не конкретизуючи, однак, їх зміст. Для прикладу, Октябрський районний суд м. Полтави вказав, що потерпіла «Особа-3 потребувала грошових коштів, тобто перебувала в уразливому стані, а тому погодилася на запрошення надавати послуги інтимного характеру за матеріальну винагороду» [110]. Як видається, самої лише констатації того, що особа потребувала грошових коштів (на що? якої суми?), недостатньо для визнання факту перебування її в уразливому стані. Має рацію В. А. Козак,

який підкреслює, що не будь-які особисті чи сімейні обставини можуть визнаватись причинами уразливого стану, а лише ті, яким іманентно притаманна реальна можливість у конкретній ситуації позбавити або обмежити здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними¹. Такими обставинами можуть бути визнані, приміром, тяжка хвороба рідних чи близьких, відсутність елементарних засобів для фізичного існування людини (житла, одягу, їжі) тощо [111, с. 76].

У судовій практиці іноді мають місце також випадки, коли суди детально з'ясовують наявність чи відсутність уразливого стану, в якому перебувала потерпіла особа. Так, приміром, Комінтернівський районний суд м. Харкова критично оцінив пояснення обвинуваченого Особа-5 в тій частині, що насправді потерпіла Особа-1 не перебувала в уразливому стані, оскільки під час зустрічей з ним пояснила, що є перукарем, має міжнародний сертифікат, крім того, на зустрічі завжди приходила охайно одягнена, з манікюром та зачіскою й хоча казала про потребу в грошах, але йому не було відомо про її матеріальне становище. Суд, однак, встановив, що під час зустрічей жінка неодноразово наголошувала на гострій потребі у грошах, оскільки на той час опинилась у скрутній ситуації, перебивалася випадковими заробітками з надання послуг манікюру, мала нагальну необхідність у значній сумі грошей для погашення боргів та для надання матеріальної допомоги

неповнолітнім братам. У зв'язку з цим суд визнав, що Особа-1 перебувала в уразливому стані [112].

В іншому випадку Корольовський районний суд м. Житомира визнав невинуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, Особу-3, зокрема, з огляду на те, що жоден з потерпілих, яких він начебто завербував для подальшої трудової експлуатації в Росії, не перебував в уразливому стані. Так, потерпілий Особа-10 повідомив, що до поїздки у Москву він працював підсобним робочим і отримував 50 гривень на день, тобто близько 1500 гривень на місяць, тоді як мінімальна заробітна плата в Україні на той час становила менше 1000 гривень на місяць. Суд підкреслив, що єдиною причиною поїздки потерпілих на роботу в Росію було їхнє бажання заробити більше грошей [113].

Зауважимо, що вітчизняному кримінальному закону відомий не тільки «уразливий» (ч. 1 ст. 149, ч. 1 ст. 258-1, ч. 1 ст. 303), а й «безпорадний» (п. 6 ч. 1 ст. 67, ч. 1 ст. 135, ч. 3 ст. 143, ч. 2 ст. 144, ч. 3 ст. 314) стан. У спеціальній літературі висловлювались різні точки зору щодо їх співвідношення. Так, В.В. Кузнецов дійшов висновку, що термін «уразливий стан» доцільно замінити на звичний для вітчизняного законодавства і теорії права термін «безпорадний стан» [114, с. 717]. Разом з тим більш переконливою видається позиція тих авторів, які вважають, що зазначені терміни не є тотожними за змістом [18, с. 144–146; 106, с. 128–129; 115,

¹ Латвійський законодавець із цього приводу прямо вказує, що уразливий стан означає використання винним таких обставин, коли особа не має реального або прийнятного вибору, окрім як піддатися експлуатації (ч. 4 ст. 154-2 КК Латвії). Подібна вказівка міститься в кримінальному законодавстві Естонії (ч. 5 ст. 133).

с. 318]. Наприклад, А. М. Орлеан слушно вказує на те, що безпорадний стан є лише одним із проявів уразливого стану. Особа, яка перебуває в безпорадному стані, не дає згоди на те, щоб на неї впливали, оскільки або не усвідомлює характеру вчинюваних щодо неї дій, або не в змозі чинити опір насильницьким діям. У разі заміни в частині 2 примітки до ст. 149 КК України терміна «уразливий стан» на «безпорадний стан» поза межами криміналізації опиниться значна частина суспільно небезпечних діянь, способів вчинення яких пов'язаний з використанням стану, який може бути визнаний уразливим, але не є безпорадним. Йдеться про соціальний уразливий стан, а також про активну форму фізіологічного уразливого стану, за якого особа хоч і обмежено, але все ж таки здатна усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям [18, с. 145–146; 106, с. 129]. У цьому контексті зауважимо, що на відмінність між уразливим та безпорадним станом особи звертають увагу й деякі суди. Так, Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області вказав, що Особа-2, яка передала Особі-4 свого малолітнього сина для подальшої експлуатації у формі примусового зайняття жебрацтвом, використовувала «безпорадний та уразливий стан своєї дитини» [116].

Нагадаємо, що у 2018 р. диспозицію ч. 1 ст. 149 КК України доповнено трьома новими способами торгівлі людьми, вчиненої у вказаних вище формах: 1) з використанням примусу; 2) з використанням викрадення; 3) з використанням підкупу

третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. Варто зазначити, що ще на етапі розгляду відповідного законопроекту зверталася увага на серйозні недоліки пропонованих змін. Так, Головне юридичне управління слушно вказувало, що введення у диспозицію ч. 1 ст. 149 КК України ознаки «використання примусу» породжуватиме конкуренцію з ч. 2 цієї статті, що передбачає посилену відповідальність за «дії, передбачені частиною першою ... поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства», а також із ч. 3 цієї ж статті, що встановлює відповідальність за «дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті ... поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства» [50]. Варто також мати на увазі, що одним із способів примушування особи є шантаж (про що йшлося вище), вказівка на який вже міститься в диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України.

Критичні міркування стосовно зазначених змін висловлювалися і в науковій літературі [53, с. 58; 117, с. 100]. Так, має рацію І. В. Сингаївська, яка вважає недоліком відтворення фактично дослівного тексту дефініції «торгівля людьми», що міститься у ст. 3 Палермського протоколу, в основному складі злочину, передбаченого ст. 149 КК України, без урахування особливостей диференціації кримінальної відповідальності за цей злочин [117, с. 100]. На наше переконання, прагнення будь-що максимально набли-

зити формулювання диспозиції частини 1 вказаної статті до визначення торгівлі людьми, яке дається у згадуваних вище міжнародно-правових актах, призводить до ігнорування доцільності диференціації кримінальної відповідальності за досліджуване діяння. Механічне перенесення тексту міжнародно-правових норм у національний кримінальний закон навряд чи виправдане. Стосується цей наступного способу вчинення розглядуваного посягання – «з використанням викрадення». По-перше, відповідна ознака утворює конкуренцію зі ст. 146 КК, яка передбачає відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини. У зв'язку з цим виключається кваліфікація за сукупністю злочинів, передбачених ст. 146 і ст. 149 КК України, а отже й призначення покарання за сукупністю злочинів. По-друге, з огляду на те, що обов'язковою ознакою викрадення людини є її переміщення, виникає питання про співвідношення однієї з форм торгівлі людьми та аналізованого способу вчинення цього злочину. По-третє, з філологічної точки зору словосполучення «з використанням викрадення» є некоректним [50; 53, с. 59; 117, с. 100].

Ще одним способом вчинення торгівлі людьми у формах вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини є підкуп третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. Ще до прийняття законопроекту Головне юридичне управління вказувало на недоліки такого формулювання, зокрема на те, що недостатньо визначеним з юридичної точки зору є поняття «контроль над потерпілим», що не

відповідає вимогам щодо якості закону [50]. На невдаість законодавчого формулювання даного способу вчинення торгівлі людьми у зазначених вище формах зверталася увага і в науковій літературі. Так, А. М. Орлеан, проаналізувавши положення Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми та Палермського протоколу, дійшов слушного висновку, що у вказаних міжнародних документах йдеться не про якусь незацікавлену у цій ситуації третю особу, а про одного із суб'єктів злочину, який контролює та передає за плату жертву. Не витримує ніякої критики також ідея зазначення в диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України суб'єкта злочину як третьої особи [53, с. 59]. І.В. Сингаївська, своєю чергою, обґрунтовано звертає увагу на те, що з тексту кримінального закону незрозуміло завдяки чому відповідна третя особа наділена повноваженнями контролювати іншу особу. Якщо завдяки своєму службовому становищу чи наділенню правами та обов'язками щодо виховання потерпілого, то зазначені випадки охоплюються іншими альтернативними (матеріальна чи інша залежність потерпілого) або ж кваліфікуючими (вчинення дій службовою особою з використанням службового становища) чи особливо кваліфікуючими (вчинення дій щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками) ознаками складу злочину [117, с. 100].

З огляду на викладене вважаємо, що доповнення диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України трьома проаналізованими способами вчинення торгівлі людьми у формах вербування, переміщення, переховування, пере-

дачі або одержання людини є невинуватим, оскільки неминуче призведе до нових проблем, пов'язаних з кваліфікацією розглядуваного діяння. Крім того, вказаний крок законодавця спричинив «захаращення» й без того громіздкої конструкції диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України, що значно утруднює її сприйняття.

Перенесення вказівки на такий спосіб вчинення досліджуваного діяння як «з використанням матеріальної чи іншої залежності потерпілого» з кваліфікованого до основного складу аналізованого злочину видається виправданим. На наш погляд, за ступенем суспільної небезпеки використання уразливого стану і використання матеріальної чи іншої залежності потерпілого є подібними. При цьому зазначимо, що за найбільш поширений і небезпечний різновид використання матеріальної чи іншої залежності потерпілого – вчинення розглядуваного діяння батьками щодо своїх дітей – законодавець обґрунтовано посилив відповідальність (у ч. 3 ст. 149 передбачено нову особливо кваліфікуючу ознаку торгівлі людьми – «дії, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками») [30, с. 228; 31, с. 202].

У розглядуваному контексті необхідно зазначити, що в кримінально-правовій літературі висловлювалась думка про доцільність повної відмови від вказівки в диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України на способи вчинення торгівлі людьми у формах вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання лю-

дини. Так, наприклад, А. С. Політова вважає, що вказівка на способи вчинення торгівлі людьми тільки перевантажує об'єктивну сторону злочину, а тому дане формулювання доцільно виключити з диспозиції зазначеної норми, що, своєю чергою, спростить правозастосування [8, с. 312]. Подібні доводи наводить також О. П. Горпинюк, яка додатковим аргументом на користь такого підходу вважає те, що в міжнародно-правових актах визначення поняття «торгівля людьми» містить й інші способи, зокрема, окрім обману, ще й шахрайство, яке не передбачено в чинній ст. 149 КК України [12, с. 264]. Наведені аргументи не видаються переконливими. Відзначимо, що саме з огляду на обман, шантаж, перебування в уразливому стані і т. д. особа дає свою згоду на пропонувану їй роботу, на заняття проституцією тощо, і саме зважаючи на це, а також з огляду на мету подальшої експлуатації, навіть добровільна її згода не виключає кримінальну відповідальність винного¹. Виключення вказівки на спосіб вчинення аналізованого злочину, а також на мету експлуатації, що також пропонують окремі дослідники, призведе до того, що до торгівлі людьми доведеться зараховувати, приміром, діяльність будь-яких агентств із працевлаштування. Зауважимо також, що доцільність закріплення способів вчинення вказаного злочину доведена напрацьованою на сьогодні правозастосовною практикою.

У кримінальному законодавстві окремих держав (наприклад, Ка-

¹ У ст. 3 Палермського протоколу вказано, що «згода жертв торгівлі людьми на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в підпункті (а) цієї статті, не береться до уваги, якщо було використано будь-який із заходів впливу, зазначених у підпункті (а)» [1].

захстану, Росії, Сальвадору, Узбекистану) дійсно немає вказівки на способи вчинення торгівлі людьми у формах вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини¹. Зауважимо, що зазначений підхід російського законодавця обґрунтовано критикується в науковій літературі. Приміром, О. В. Костилева підкреслює, що згода жертви на експлуатацію не має значення для кваліфікації розгляданого злочину, однак ця згода не береться до уваги лише в тому разі, якщо було використано будь-який із згаданих в Палермському протоколі способів. Скажімо, той факт, що потерпіла заздалегідь знала про те, що займатиметься проституцією, сам по собі ще не означає відсутності складу торгівлі людьми. Якщо потерпілу, яка була поінформована про характер роботи, змушують надавати сексуальні послуги на умовах, на які

вона не погоджувалась, торгівля людьми має місце, оскільки застосовано обман [37, с. 64–65]. Таким чином, вказівка на способи торгівлі людьми у зазначених вище формах не тільки відповідає змісту цього діяння, як воно розуміється в Палермському протоколі, а й сприяє розмежуванню торгівлі людьми та інших складів злочинів [30, с. 229].

Висновки. Виходячи з викладеного вище, диспозицію частини 1 статті 149 КК України вважаємо за доцільне викласти у такій редакції:

«1. Купівля-продаж людини або здійснення іншої угоди щодо людини, а так само вчинені з метою експлуатації, з використанням обману або зловживання довірою, шантажу, матеріальної чи іншої залежності особи або її уразливого стану вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини».

Список використаних джерел

1. Протокол про запобігання та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text
2. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text
3. Козак В.А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 196 с.
4. Лизогуб Я.Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 20 с.

¹ Водночас законодавці деяких із вказаних держав встановлюють посилену відповідальність за торгівлю людьми, вчинену певними способами. Так, наприклад, узбецький законодавець у ч. 1 ст. 135 КК не наводить переліку способів вчинення даного злочину, однак серед обставин, які обтяжують відповідальність за торгівлю людьми, виокремлює викрадення, застосування насильства чи погрозу його застосування або інші форми примушування, використання підроблених документів, а також вилучення, приховування або знищення документів, що посвідчують особу потерпілого.

5. Лизогуб Я.Г., Яценко С.С. Протидія торгівлі людьми: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства: навч. посібник. Київ: Атіка, 2005. 240 с.
6. Орлеан А.М. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми. Монографія. Харків: СІМ, 2005. 180 с.
7. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. 592 с.
8. Політова А.С. Практика притягнення до кримінальної відповідальності за статтею 149 КК та шляхи підвищення її ефективності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 2. С. 306–314.
9. Скулиш Є. Структурні компоненти формування теоретичних основ протидії торгівлі людьми в Україні. *Право України*. 2010. № 4. С. 283–291.
10. Шевчук А.В., Дякур М.Д. Кримінальне право України (Особлива частина): навч. посіб. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 472 с.
11. Вербенський М.Г., Мінка Т.П., Негодченко Д.О. Протидія торгівлі людьми в Україні: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 236 с.
12. Горпинюк О.П. Проблеми відповідальності за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 4 (I). С. 261–267.
13. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. 786 с.
14. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Харків: Одиссей, 2012. 904 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
16. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 964 с.
17. Негодченко Д.О. Юридичний аналіз структури злочину, передбаченого ст. 149 КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 2. С. 306–316.
18. Орлеан А.М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2014. 456 с.
19. Стрекалов Є.Ф., Орлеан А.М. Теоретичні та практичні аспекти застосування ст. 149 Кримінального кодексу України. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 9 (73). С. 30–35.
20. Іващенко В.О. Торгівля жінками та дітьми (кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби). Монографія. Київ: Атіка, 2004. 112 с.
21. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
22. Підгородинський В.М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2005. 19 с.
23. Борисов В.І., Козак В.А. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини: характеристика складу злочину. *Альманах кримінального права: збірник статей*. Вип. 1 / відповід. ред. П.П. Андрушко, П.С. Берзін. Київ: Правова єдність, 2009. С. 151–171.
24. Долголенко Т. Уголовная ответственность за торговлю людьми. *Уголовное право*. 2004. № 2. С. 23–25.
25. Карасёва М.Ю. Уголовная ответственность за преступления против свободы личности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. 186 с.

26. Кислова Е.А. Проблемы регулирования уголовной ответственности за торговлю людьми. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*: сб. материалов третьей Международной научно-практической конференции. Москва: МГЮА, 2006. С. 166–169.

27. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Т. 2: Особлива частина. Харків: Право, 2013. 1040 с.

28. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

29. Орлеан А.М. Кримінально-правова кваліфікація торгівлі людьми: науково-практичний коментар до ст. 149 КК України. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 64. С. 28–40.

30. Андрушко А.В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваїте, 2020. 560 с.

31. Андрушко А.В. Злочини проти волі, честі та гідності особи (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Ужгород, 2021. 675 с.

32. Гулякевич Д.Л. Уголовно-правовая охрана ребенка в Республике Беларусь: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2015. 44 с.

33. Дмитриев О. Уголовно-правовая характеристика торговли несовершеннолетними. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 14–16.

34. Егорова Л.Ю. Торговля несовершеннолетними: проблемы квалификации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. 29 с.

35. Измайлова И.Д. Уголовная ответственность за торговлю людьми: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. 26 с.

36. Измайлова И.Д. Уголовная ответственность за торговлю людьми: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. 220 с.

37. Костылева О.В. Торговля людьми: имплементация международно-правовых норм и вопросы квалификации преступления по ст. 127-1 УК РФ. *Вестник Московского университета. Серия 11. Право*. 2013. № 3. С. 56–73.

38. Небитов А.А. Сексуальна експлуатація в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз: монографія. Київ: Освіта України, 2016. 464 с.

39. Пудовочкин Ю.Е. Ответственность за преступления против несовершеннолетних по российскому уголовному праву. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 293 с.

40. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 1 січня 2000 р. / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text

41. Кулакова Н.Г. Криминологические и уголовно-правовые меры борьбы с торговлей несовершеннолетними: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2000. 22 с.

42. Нагачевська Ю.С. Кримінально-правова характеристика торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 4. С. 241–253.

43. Борисов В.І. Вибрані твори / уклад.: В.В. Базелюк, С.В. Гізімчук, Л.М. Демидова та ін.. Харків: Право, 2018. 784 с.

44. Борисов В.І., Козак В.А. Коментар до статті 149 Кримінального кодексу України (в редакції Закону від 12 січня 2006 р.). *Кримінальне право України*. 2006. № 2. С. 17–23.

45. Іващенко В.О. Кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 19 с.

46. Жинкин А.А. Торговля людьми и использование рабского труда: проблемы квалификации и соотношение со смежными составами преступлений: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Краснодар, 2005. 192 с.

47. Іскров К. Об'єктивна сторона складу злочину «торгівля людьми» або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 Кримінального кодексу України). *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 3 (195). С. 116–120.

48. Митрофанов І.І. Торгівля людьми: кримінально-правове визначення поняття. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 3. С. 118–123.

49. Негодченко Д.О. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми в Україні та інших країнах: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 22 с.

50. Зауваження до проекту Закону України «Про внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами» / Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61428

51. Закон України «Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами» від 6 вересня 2018 р. № 2539-VIII / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2539-19#Text>

52. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України (щодо приведення у відповідність до міжнародних стандартів» / Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61428

53. Орлеан А.М. Редакція статті 149 КК України може змінитись вже в четвертий раз (про доцільність приведення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми у відповідність до міжнародних та європейських стандартів). *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 46. С. 55–61.

54. Козак В.А. Нова редакція кримінального закону, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми: проблеми тлумачення та застосування. *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення*: матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків: Константа, 2019. С. 142–145.

55. Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / за ред. В.О. Навроцького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 424 с.

56. Ясечко С.В. Генеза поняття «правочин» у цивільному праві. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4 (52). С. 80–87.

57. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

58. Борисов В.І. Злочини проти волі, честі та гідності особи. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості (Лекція 6 та 7). Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008. 32 с.

59. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джузи та А.В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. 648 с.

60. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської обл. від 25 грудня 2014 р. (справа № 359/12163/14-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42063553>

61. Вирок Залізничного районного суду м. Львова від 25 квітня 2018 р. (справа № 462/4857/17) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73612297>

62. Приговор Приморского районного суда г. Одессы от 18 октября 2012 г. (дело № 1522/13573/12) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27289237>

63. Приговор Кировского районного суда г. Днепропетровска от 11 июля 2013 г. (дело № 0418/1345/2012) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32835647>

64. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 18 грудня 2013 р. (справа № 522/13514/13-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36201392>

65. Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 25 березня 2014 р. (справа № 642/2243/14-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37816036>

66. Вирок Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської обл. від 8 квітня 2014 р. (справа № 182/700/16-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57029928>

67. Вирок Котовського міськрайонного суду Одеської обл. від 29 червня 2017 р. (справа № 505/1335/17) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67446334>

68. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 23 квітня 2018 р. (справа № 522/12410/15-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73743400>

69. Вирок Мар'їнського районного суду Донецької обл. від 25 жовтня 2013 р. (справа № 237/67/13-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36845086>

70. Вирок Київського районного суду м. Донецька від 13 березня 2014 р. (справа № 257/12350/13-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38127148>

71. О практике применения законодательства, устанавливающего ответственность за торговлю людьми. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 декабря 2012 г. № 7 / Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P120000007S>

72. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 26 серпня 2010 р. (справа № 1-837/2010) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51117927>

73. Вирок Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу від 27 квітня 2016 р. (справа № 216/513/15-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57478543>

74. Приговор Долгинцевского районного суда г. Кривого Рога Днепропетровской обл. от 30 ноября 2010 г. (дело № 1-452/10) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53472371>

75. Приговор Краснодонского горрайонного суда Луганской обл. от 26 апреля 2011 г. (дело № 1-377/11) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15361205>

76. Буряк М.Ю. Торговля людьми и борьба с ней (криминологические и уголовно-правовые аспекты): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Владивосток, 2005. 246 с.

77. Політова А.С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

78. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської обл. від 26 квітня 2018 р. (справа № 161/14645/13-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73661853>

79. Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської обл. від 9 грудня 2011 р. (справа № 1-305/11) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20124666>

80. Вирок Новоукраїнського районного суду Кіровоградської обл. від 31 травня 2011 р. (справа № 1-103/11) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15987093>

81. Бекмагамбетов А.Б. Правовые основы криминализации торговли людьми в уголовном законодательстве Республики Казахстан: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Челябинск, 2005. 26 с.

82. Бухориев Б.Р. Уголовно-правовые меры предупреждения торговли людьми (по материалам Республики Таджикистан): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2018. 242 с.

83. Горбань Е.Г. Противодействие торговле людьми (уголовно-правовой и криминологический аспекты): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2012. 195 с.

84. Ищенко Г.К. Уголовно-правовые и криминологические меры противодействия торговле людьми и использованию рабского труда: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2010. 210 с.

85. Кислова Е.А. Уголовно-правовые средства противодействия рабству и торговле людьми: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2005. 167 с.

86. Бухориев Б.Р. Уголовно-правовые меры предупреждения торговли людьми (по материалам Республики Таджикистан): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2018. 24 с.

87. Горбань Е.Г. Противодействие торговле людьми (уголовно-правовой и криминологический аспекты): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2012. 29 с.

88. Зайдиева Д.Я. Уголовно-правовая охрана личной свободы человека: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2006. 181 с.

89. Кадников Ф.Н. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений, связанных с торговлей людьми: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. 26 с.

90. Кислова Е.А. Уголовно-правовые средства противодействия рабству и торговле людьми: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2005. 167 с.

91. Смирнов Ю.П. Уголовная ответственность за сексуальную эксплуатацию других лиц в форме занятия ими проституцией: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2010. 24 с.

92. Шалимов Е.Е. Уголовно-правовые и криминологические проблемы торговли людьми: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Саратов, 2007. 29 с.

93. Панов Н.И. Квалификация преступлений, совершаемых путём обмана: учеб. пособие. Харьков: Юридический институт, 1980. 88 с.

94. Романов С.Ю. Обман як спосіб злочинної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 1998. 16 с.

95. Максимович Р. Обман як наскрізне кримінально-правове поняття. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2019. Вип. 69. С. 153–160.

96. Анісімов Г.М. Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину: поняття і кримінально-правове значення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.

97. Анісімов Г.М. Зловживання довірою як спосіб учинення злочину. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 128. С. 20–28.

98. Тростюк З. Про необхідність тлумачення поняття «шантаж» у Кримінальному кодексі України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали IX регіональної наук.-практ. конференції, 13-14 лютого 2003 р. Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. С. 463–464.

99. Загинець З.А. Герменевтика кримінального закону України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 636 с.

100. Зінченко І.О., Самощенко І.В. Про поняття шантажу в кримінальному праві. *Кримінальне право України*. 2006. № 9. С. 3–8.

101. Самощенко І.В. Характеристика шантажу за кримінальним правом України та зарубіжних країн. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. Вип. 39. С. 102–106.

102. Ганченко О.И. Понятие шантажа в уголовном праве. *Общество и право*. 2011. № 5 (37). С. 163–165.

103. Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: кримінально-правове дослідження: монографія. Харків: Право, 2010. 174 с.

104. Приговор Алчевского городского суда Луганской обл. от 25 сентября 2012 г. (дело № 1-501/12) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27426031>

105. Вирок Бородянського районного суду Київської обл. від 8 червня 2012 р. (справа № 1006/1318/2012) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24510364>

106. Орлеан А. Використання уразливого стану як форма впливу на особу з метою її експлуатації: проблеми теорії та практики. *Публічне право*. 2013. № 4 (12). С. 127–134.

107. Вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської обл. від 27 грудня 2017 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71258147>

108. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 3 жовтня 2018 р. (справа № 592/7803/18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76890496>

109. Вирок Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу від 30 листопада 2010 р. (справа № 1-452/10) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53472371>

110. Вирок Октябрського районного суду м. Полтави від 13 червня 2018 р. (справа № 554/3896/18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74653292>

111. Козак В.А. Уразливий стан особи за кримінальним правом України: зміст та співвідношення з іншими суміжними поняттями. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Право»*. 2013. Вип. 20. С. 73–80.

112. Вирок Комінтернівського районного суду м. Харкова від 31 січня 2017 р. (справа № 641/7721/15-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64414090>

113. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 29 березня 2013 р. (справа № 296/407/12-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30385979>

114. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі: монографія. Київ: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. 908 с.

115. Максимович Р.Л. Про співвідношення понять «уразливий стан» і «безпорадний стан» у кримінальному праві України. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. Харків: Право, 2012. С. 316–318.

116. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської обл. від 11 березня 2011 р. (справа № 0907/1-234/2011) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15051076>

117. Сингаївська І.В. Особливості регламентації кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 1. С. 98–102.

References

Kozak, V.A. (2002). *Kryminalna vidpovidalnist za torhivliu liudmy (analiz skladu zlochynu)*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kharkiv [in Ukrainian].

Lyzohub, Ya.H. (2003). *Kryminalna vidpovidalnist za torhivliu liudmy abo inshu nezakonnu uhodu shchodo peredachi liudyny: porivnialno-pravove doslidzhennia*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv [in Ukrainian].

Lyzohub, Ya.H., Yatsenko, S.S. (2005). *Protydiia torhivli liudmy: analiz vitchyznianoho ta zarubizhnoho zakonodavstva*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Orlean, A.M. (2005). *Kryminalno-pravova kharakterystyka torhivli liudmy*. Kharkiv: SIM [in Ukrainian].

Korzhanskyi, M.I. (2007). *Kvalifikatsiia zlochyniv*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Politova, A.S. (2013). *Praktyka prytiahnennia do kryminalnoi vidpovidalnosti za statteiu 149 KK ta shliakhy pidvyshchennia yii efektyvnosti*. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*, 2, 306–314 [in Ukrainian].

Skulysh, Ye. (2010). *Strukturni komponenty formuvannia teoretychnykh osnov protyidii torhivli liudmy v Ukraini*. *Pravo Ukrainy*, 4, 283–291 [in Ukrainian].

Shevchuk, A.V., Diakur, M.D. (2013). *Kryminalne pravo Ukrainy (Osoblyva chastyna)*: navch. posib. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t [in Ukrainian].

Verbenskyi, M.H., Minka, T.P., Nehodchenko, D.O. (2010). *Protydiia torhivli liudmy v Ukraini*. Dnipropetrovsk: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

Horpyniuk, O.P. (2014). *Problemy vidpovidalnosti za torhivliu liudmy abo inshu nezakonnu uhodu shchodo liudyny*. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*, 4 (I), 261–267 [in Ukrainian].

Dudorov, O.O., Pysmenskyi, Ye.O. (Red.). (2013). *Kryminalne pravo (Osoblyva chastyna)*: pidruchnyk. Kyiv: VD «Dakor» [in Ukrainian].

Streltsov, Ye.L. (Red.). (2012). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar*. Kharkiv: Odissei [in Ukrainian].

Melnyk, M.I., Khavroniuk, M.I. (Red.). (2018). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*. Kyiv: VD «Dakor» [in Ukrainian].

Andrushko, P.P., Honcharenko, V.H., Fesenko, Ye.V. (Red.). (2009). *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: u 2 t. T. 1*. Kyiv: Alerta; KNT; Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

Nehodchenko, D.O. (2011). *Yurydychnyi analiz struktury zlochynu, peredbachenoho st. 149 KK Ukrainy*. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*, Vyp. 2, 306–316 [in Ukrainian].

Orlean, A.M. (2014). *Kryminalno-pravove zabezpechennia v Ukraini okhorony liudyny vid ekspluatatsii*. Kamianets-Podilskyi: PP Buinytskyi O.A. [in Ukrainian].

Strekalov, Ye.F., Orlean, A.M. (2006). Teoretychni ta praktychni aspekty zastosuvannia st. 149 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, 9 (73), 30–35 [in Ukrainian].

Ivashchenko, V.O. (2004). *Torhivlia zhinkamy ta ditmy (kryminolohichni ta kryminalno-pravovi aspekty borotby)*. Monohrafiia. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Dzhuzha, O.M., Savchenko, A.V., Cherniei, V.V. (Red.). (2016). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Pidhorodynskyi, V.M. (2005). *Vidpovidalnist za torhivliu liudmy za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Odesa [in Ukrainian].

Borysov, V.I., Kozak, V.A. (2009). *Torhivlia liudmy abo insha nezakonna uhoda shchodo liudyny: kharakterystyka skladu zlochynu. Almanakh kryminalnoho prava: zbirnyk statei*. Vyp. 1 / vidpovid. red. P.P. Andrushko, P.S. Berzin. Kyiv: Pravova yednist, 151–171 [in Ukrainian].

Dolgolenko, T. (2004). *Ugolovnaya otvetstvennost' za torgovlyu lyud'mi*. *Ugolovnoe pravo*, 2, 23–25 [in Russian].

Karasyova, M.Yu. (2007). *Ugolovnaya otvetstvennost' za prestupleniya protiv svobody lichnosti*: diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Moskva [in Russian].

Kislova, E.A. (2006). Problemy regulirovaniya ugolovnoj otvetstvennosti za torgovlyu lyud'mi. *Ugolovnoe pravo: strategiya razvitiya v XXI veke*: sb. materialov tret'ej Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. Moskva: MGYUA, 166–169 [in Russian].

Tatsii, V.Ia., Pshonka, V.P., Borysov, V.I., Tiutiuhin, V.I. (Red.). (2013). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar*: u 2 t. T. 2: Osoblyva chastyna. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Orlean, A.M. (2019). Kryminalno-pravova kvalifikatsiia torhivli liudmy: naukovo-praktychnyi komentar do st. 149 KK Ukrainy. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*, 64, 28–40 [in Ukrainian].

Andrushko, A.V. (2020). *Teoretyko-prykladni zasady zapobihannia ta protydii zlochynam proty voli, chesti ta hidnosti osoby*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

Andrushko, A.V. (2021). *Zlochyny proty voli, chesti ta hidnosti osoby (kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia)*: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.08. Uzhhorod [in Ukrainian].

Gulyakevich, D.L. (2015). *Ugolovno-pravovaya ohrana rebenka v Respublike Belarus'*: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Moskva [in Russian].

Dmitriev, O. (2002). *Ugolovno-pravovaya harakteristika torgovli nesovershennoletnimi*. *Ugolovnoe pravo*, 3, 14–16 [in Russian].

Egorova, L.Yu. (2007). *Torgovlya nesovershennoletnimi: problemy kvalifikacii*: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Moskva [in Russian].

Izmajlova, I.D. (2007). *Ugolovnaya otvetstvennost' za torgovlyu lyud'mi*: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Moskva, 2007 [in Russian].

Kostyleva, O.V. (2013). Torgovlya lyud'mi: implementaciya mezhdunarodno-pravovyh norm i voprosy kvalifikacii prestupleniya po st. 127-1 UK RF. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 11. Pravo*, 3, 56–73 [in Russian].

Niebytov, A.A. (2016). *Seksualna ekspluatatsiia v Ukraini: kryminalno-pravovyi ta kryminolohichniy analiz*. Kyiv: Osvita Ukrainy [in Ukrainian].

Pudovochkin, Yu.E. (2002). *Otvetstvennost' za prestupleniya protiv nesovershennoletnih po rossijskomu ugolovnomu pravu*. Sankt-Peterburg: Yuridicheskij centr Press [in Russian].

Kulakova, N.G. (2000). *Kriminologicheskie i ugovovno-pravovye mery bor'by s torgovlej nesovershennoletnimi*: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk: 12.00.08. Moskva [in Russian].

Nahachevska, Yu.S. (2014). Kryminalno-pravova kharakterystyka torhivli zhinkamy z metoiu seksualnoi ekspluatatsii. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna*, Vyp. 4, 241–253 [in Ukrainian].

Borysov, V.I. (2018). *Vybrani tvory*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Borysov, V.I., Kozak, V.A. (2006). Komentar do statyi 149 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (v redaktsii Zakonu vid 12 sichnia 2006 r.). *Kryminalne pravo Ukrainy*, 2, 17–23 [in Ukrainian].

Ivashchenko, V.O. (2000). *Kryminolohichni ta kryminalno-pravovi aspekty borotby z torhivlei zhinkamy ta ditmy*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv [in Ukrainian].

Zhinkin, A.A. (2005). *Torgovlya lyud'mi i ispol'zovanie rabskogo truda: problemy kvalifikatsii i sootnoshenie so smezhnymi sostavami prestuplenij*: diss. ... kand. jurid. nauk: 12.00.08. Krasnodar [in Russian].

Iskrov, K. (2012). Obiektivna storona skladu zlochyynu «torhivlia liudmy» abo insha nezakonna uhoda shchodo liudyny (st.149 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy). *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 3 (195), 116–120 [in Ukrainian].

Mytrofanov, I.I. (2012). Torhivlia liudmy: kryminalno-pravove vyznachennia poniattia. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 3, 118–123 [in Ukrainian].

Nehodchenko, D.O. (2011). *Kryminalna vidpovidalnist za torhivliu liudmy v Ukraini ta inshykh krainakh: porivnialno-pravovyi analiz*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kharkiv [in Ukrainian].

Orlean, A.M. (2017). Redaktsiia statyi 149 KK Ukrainy mozhe zminytys vzhe v chetvertyi raz (pro dotsilnist pryvedennia kryminalnoi vidpovidalnosti za torhivliu liudmy u vidpovidnist do mizhnarodnykh ta yevropeyskykh standartiv). *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*, 46, 55–61 [in Ukrainian].

Kozak, V.A. (2019). Nova redaktsiia kryminalnoho zakonu, shcho peredbachaie vidpovidalnist za torhivliu liudmy: problemy tлумachennia ta zastosuvannia. *Efektivnist kryminalnoho zakonodavstva: doktrynalni, zakonotvorchi ta pravozastosovni problemy yii zabezpechennia*: mater. mizhnarod. nauk.-prakt. kruhl. stolu (m. Kharkiv, 17 trav. 2019 r.). Kharkiv: Konstanta, 142–145 [in Ukrainian].

Yaremko, H.Z. (2011). *Blanketni dyspozytsii v statyakh Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* / za red. V.O. Navrotskoho. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

Yasechko, S.V. (2014). Geneza poniattia «pravochyn» u tsyvilnomu pravi. *Universytetski naukovyi zapysky*, 4 (52), 80–87 [in Ukrainian].

Busel, V.T. (Red.). (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)*. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].

Borysov, V.I. (2008). *Zlochyyny proty voli, chesti ta hidnosti osoby. Zlochyyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti* (Lektsiia 6 ta 7). Kharkiv: Vydavets FO-P Vapniarchuk N.M. [in Ukrainian].

Kovalenko, V.V. (Red.). (2011). *Kvalifikatsiia zlochyyniv, pidslidnykh orhanam vnutrishnikh sprav: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Atika, 2011 [in Ukrainian].

Buryak, M.Yu. (2005). *Torgovlya lyud'mi i bor'ba s nej (kriminologicheskie i ugovovno-pravovye aspekty)*: diss. ... kand. jurid. nauk: 12.00.08. Vladivostok [in Russian].

Politova, A.S. (2007). *Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochyyniv proty svobody osoby za zakonodavstvom Ukrainy*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv [in Ukrainian].

Bekmagambetov, A.B. (2005). *Pravovye osnovy kriminalizatsii trgovli lyud'mi v ugovnom zakonodatel'stve Respubliki Kazahstan*: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Chelyabinsk [in Russian].

Buhoriev, B.R. (2018). *Ugolovno-pravovye mery preduprezhdeniya trgovli lyud'mi (po materialam Respubliki Tadzhikistan)*: diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Moskva [in Russian].

Gorban', E.G. (2012). *Protivodejstvie trgovle lyud'mi (ugolovno-pravovoj i kriminologicheskij aspekt)*: diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Moskva [in Russian].

Ishchenko, G.K. (2010). *Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie mery protivodejstviya trgovle lyud'mi i ispol'zovaniyu rabskogo truda*: diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Rostov-na-Donu [in Russian].

Kislova, E.A. (2005). *Ugolovno-pravovye sredstva protivodejstviya rabstvu i trgovle lyud'mi*: diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Moskva [in Russian].

Zajdieva, D.Ya. (2006). *Ugolovno-pravovaya ohrana lichnoj svobody cheloveka*: diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Moskva [in Russian].

Kadnikov, F.N. (2007). *Kriminologicheskaya harakteristika i preduprezhdenie prestuplenij, svyazannyh s trgovlej lyud'mi*: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Moskva [in Russian].

Smirnov, Yu.P. (2010). *Ugolovnaya otvetstvennost' za seksual'nyu ekspluatatsiyu drugih lic v forme zanyatiya imi prostitutsiej*: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Moskva [in Russian].

Shalimov, E. E. (2007). *Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie problemy trgovli lyud'mi*: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. Saratov [in Russian].

Panov, N.I. (1980). *Kvalifikatsiya prestuplenij, sovershaemyh putyom obmana*. Har'kov: Yuridicheskij institut [in Russian].

Romanov, S.Iu. (1998). *Obman yak sposib zlochyynnoi diialnosti*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kharkiv [in Ukrainian].

Maksymovych, R. (2019). Obman yak naskrizne kryminalno-pravove poniattia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna*, Vyp. 69, 153–160 [in Ukrainian].

Anisimov, H.M. (2003). *Zlovzhyvannia doviroiu yak sposib vchynennia zlochyynu: poniattia i kryminalno-pravove znachennia*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kharkiv [in Ukrainian].

Anisimov, H.M. (2015). *Zlovzhyvannia doviroiu yak sposib uchynennia zlochyynu. Problemy zakonnosti*, Vyp. 128, 20–28 [in Ukrainian].

Zahynei, Z.A. (2016). *Hermenevtyka kryminalnoho zakonu Ukrainy*: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv [in Ukrainian].

Zinchenko, I.O., Samoshchenko, I.V. (2006). Pro poniattia shantazhu v kryminalnomu pravi. *Kryminalne pravo Ukrainy*, 9, 3–8 [in Ukrainian].

Samoshchenko, I.V. (2019). Kharakterystyka shantazhu za kryminalnym pravom Ukrainy ta zarubizhnykh krain. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiia*, Vyp. 39, 102–106 [in Ukrainian].

Ganchenko, O.I. (2011). Ponyatie shantazha v ugovnom prave. *Obshchestvo i pravo*. 2011. № 5 (37). S. 163–165 [in Russian].

Izetov, A.E. (2010). *Vtiahnennia u vchynennia terorystychnoho aktu: kryminalno-pravove doslidzhennia*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Orlean, A. (2013). Vykorystannia urazlyvoho stanu yak forma vplyvu na osobu z metoiu yii ekspluatatsii: problemy teorii ta praktyky. *Publichne pravo*, 4 (12), 127–134 [in Ukrainian].

Kuznetsov, V.V. (2012). *Kryminalno-pravova okhorona hromadskoho poriadku ta moralnosti v ukrainskomu vymiri*. Kyiv: TOV NVP «Interservis» [in Ukrainian].

Synhaivska, I.V. (2019). Osoblyvosti rehlementatsii kryminalnoi vidpovidalnosti za torhivliu liudmy. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky*, Tom 30 (69), 1, 98–102 [in Ukrainian].

A. Andrushko, Doctor to of Law, Professor of the Department of Criminal Law and Process, Uzhhorod National University
ORCID: 0000-0002-7735-7898

The material element of human trafficking

The article examines the problematic aspects of the material element of human trafficking and on this basis formulates proposals aimed at improving the current criminal law.

The article establishes that the purchase and sale of a child is most often classified as human trafficking. It is emphasized that the separation of child trafficking into a separate article of the Criminal Code of Ukraine is meaningless, because the relevant acts may well be qualified under Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine.

It is argued that since trafficking in human beings is understood to mean its purchase and sale, this form of this crime should be called purchase and sale of a person, and not human trafficking.

The article criticizes the exclusion by legislators in September 2018 of “implementation of another illegal agreement, the object of which is a person” from the description of the material element of the crime, the responsibility for which is provided in Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine.

It is substantiated in the article that the movement of a person should be understood not only as his or her actual transportation, but also organizational actions aimed at the movement.

It is established that the legal literature manifests difficulties in understanding the essence of such forms of human trafficking as the transfer or receipt of a person. It is emphasized that the transfer and receipt of a person as separate forms of trafficking in human beings have nothing to do with the sale or purchase of a person or other illegal agreements as regards a person. Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine provides for liability for the transfer or receipt of a person, if they are committed in one of the ways provided for in this article, as well as for the purpose of human exploitation.

It has been established that in judicial practice the use of vulnerable status of the victim is most often recognized as a method of human trafficking, while deception is somewhat less common (usually these methods are combined).

The article recognizes as an unsubstantiated the opinion expressed in the legal literature about the expediency of a complete refusal to indicate in the disposition of Part 1 of Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine on methods of human trafficking in the form of recruitment, transfer, concealment, transfer or receipt of a person. It is due to deception, blackmail, being in a vulnerable state, etc. a person gives his or her consent to the job offer, to engagement in prostitu-

tion, etc., and in view of this, and also in view of the purpose of further exploitation, even his or her voluntary consent does not exclude criminal liability of a perpetrator.

Keywords: *criminal offenses against the freedom, honor and dignity of the person; human trafficking; the material element of the criminal offense; vulnerable state.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.05
УДК 343.8

Васюк А. Ю.,
помічник судді Чернівецького
апеляційного суду

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЩОДО ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ

У статті розкрито методологічний інструментарій дослідження виконання судових рішень щодо засуджених в Україні. Виокремлено дві його частини. Сформульовано авторське визначення методологічного інструментарію процес наукового пізнання, який відображає спосіб існування, спрямованість розвитку виконання судових рішень щодо засуджених в Україні в абстрактно-теоретичному й емпірично-практичному вимірі.

Ключові слова: методологічний інструментарій, дослідження, виконання, судові рішення, засуджений, персонал.

В статье раскрыт методологический инструментальный исследования выполнения судебных решений по осужденным в Украине. Выделены две его части. Сформулировано авторское определение методологического инструментального процесса научного познания, отражающий способ существования, направленность развития исполнения судебных решений по осужденным в Украине в абстрактно-теоретическом и эмпирически-практическом измерении.

Ключевые слова: методологический инструментальный, исследование, исполнение, судебное решение, осужденный, персонал.

Постановка проблеми. Важливою гарантією і одним із обов'язкових умов будь-якого наукового дослідження вчені в галузі права вважають визначення його методологічного інструментарію. Не порушуючи традицію вітчизняних вчених-теоретиків права, ми в процесі дослідження виконання судових рішень щодо засуджених в Україні застосували власний методологічний інструментарій, а відтак здійснили спробу розкрити авторський підхід та його реалізацію стосовно вирішення проблеми, яка і є предметом дослідження.

Такий підхід, на нашу думку, має важливе значення, оскільки певною мірою відбиває предмет дослідження через авторське формулювання методологічного інструментарію, починаючи від формулювання відповідних наукових гіпотез з проблемних питань дослідження до їхнього доведення або спростування шляхом розкриття кримінально-виконавчих засад виконання судових рішень щодо засуджених в Україні.

Отож, проблема дослідження кримінально-виконавчих засад виконання судового рішення щодо засуджених в Україні ґрунтується нами

на проведених раніше дослідженнях у галузі теорії держави і права, кримінального, кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального права. Звернення автором саме до таких наукових і прикладних джерел, дозволило встановити відсутність у кримінально-виконавчій науці єдиного підходу щодо методологічного інструментарію саме виконання судового рішення щодо засуджених в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливе значення для порядку і умов відбування засудженим кримінального покарання належить своєчасному виконанню судових рішень, оскільки в них визначається час набрання чинності обвинувального вироку, час прибуття засудженого в установу виконання покарань, час постановки клієнта пробації на облік.

Серед наукових праць у сфері розроблення актуальних проблем кримінально-виконавчих засад виконання судових рішень щодо засуджених в Україні ми виділяємо праці відомих вітчизняних вчених, таких як: А. І. Богатирьов, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Є. М. Бодюл, О. М. Джу́жа, О. Г. Колб, А. Л. Колодчина, Н. В. Коломієць, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. О. Корчинський, Ю. В. Новосад, О. Г. Михайлик, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, В. П. Філонов, О. І. Фролов, С. І. Халимон, О. В. Хорошун, С. В. Царюк, Ю. В. Шинкарьов, О. О. Шкута, О. В. Щербина, І. С. Яковець та ін. Проведений нами детальний аналіз їхніх робіт свідчить, що поза полем зору вчених залишились проблеми виконання судових рішень щодо засуджених в Україні, що і ста-

ло визначальним у підготовці цієї статті.

Постановка завдання. Метою цієї статті визначається з'ясування можливостей методологічного інструментарію щодо дослідження кримінально-виконавчих засад виконання судових рішень щодо засуджених в Україні.

Виклад основного матеріалу. Оскільки методологічну основу дослідження виконання судового рішення щодо засуджених в Україні становить сукупність загальнонаукових, спеціально-наукових та конкретно-наукових методів ми вирішили довести, що вони використовуються нами під час дослідження не ізольовано, а у поєднанні з іншими методами.

Вищевикладене дозволило нами підтримати наукову думку вітчизняної дослідниці А. Л. Колодчиної, яка вважає, що методологія дослідження має не тільки предметний, а й пізнавальний зміст, оскільки вкрай важливо з'ясувати, якими шляхами, прийомами і методами, у яких логічних формах відбувається перегляд існуючих передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається [1, с. 318].

У контексті нашого дослідження кримінально-виконавчих засад виконання судових рішень щодо засуджених в Україні ми звернули увагу і на позицію вітчизняного дослідника О. І. Левченко, який вважає, що не можна цілком зрозуміти науку, не склавши уявлення про методологію дослідницького пошуку [2, с. 10].

Дотичним до змісту нашого дослідження є також позиція і вітчизняного вченого О. Г. Колба, який під методологією дослідження розуміє

своєрідну матрицю чи систему координат, що формує пошук певних прийомів, способів дослідження, необхідних для отримання відповідного результату, який ґрунтується не лише на обраних методах дослідження певної методичної лінії, а й на визначених статистичних даних з їхніми науковими узагальненнями, певним порядком, планування, а також формується на системному підході до дослідження окремих частин загальної теми, аналізу наукових і нормативно-правових джерел, виведення висновків і розроблення пропозицій стосовно удосконалення виконання і відбування кримінальних покарань та науково обґрунтованих методів, спрямованих на підвищення результату дослідження [3, с. 48–49].

Отже, методологічне обґрунтування дослідження виконання судового рішення щодо засуджених в Україні ґрунтується нами на необхідності вироблення власного методологічного інструментарії шляхом реалізації загальнонаукових, спеціально-наукових та конкретно-наукових методів. З точки зору теорії права, методологічне обґрунтування дослідження виконання судового рішення щодо засуджених в Україні варто розглядати як сучасне наукове вчення про світогляд і систему наукових поглядів, принципів, методів, прийомів і способів пізнання й об'єктивної оцінки діяльності органів пробації і установ виконання покарань щодо досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених під час виконання судового рішення.

Вітчизняний вчений О. Г. Михайлик вважає, що саме методологія дослідження – один із

важливих інструментаріїв наукового пошуку. Саме методологія має не тільки предметний, а й пізнавальний зміст, тому що вона нероздільно пов'язана з переглядом існуючого понятійного апарата, передумов і підходів до інтеграції матеріалу, що вивчається [4, с. 29]. Поділяючи позицію вченого щодо методології ми дійшли висновку, що методологічний інструментарій дослідження має важливе значення.

До речі, на такій позиції щодо методології стоїть і вітчизняна вчена теоретик права О. Ф. Скакун, яка вважає, що важливе значення у проведенні дослідження належить саме методу, під яким дослідниця розглядає систему конкретних способів та принципів досягнення мети дослідження або як систему інструментів дослідження [5, с. 6].

А тому, досліджуючи проблему виконання судового рішення щодо засуджених в Україні, ми поділяємо позицію тих вчених, які методологію, метод і методику співвідносять як філософські категорії загального, спеціального і конкретного. Саме ці категорії і перебувають у діалектичних зв'язках та залежностях.

Отже в нашому дослідженні методологія водночас є теорією методів пізнання, сукупністю теоретичних принципів, логічних прийомів і способів дослідження явищ. Такий підхід співпадає з позицією вітчизняного вченого В. С. Медведєва, який вважає, що методологія є системою певних підходів, принципів і категорій, які опосередковують загальні властивості та зв'язки об'єктивного буття і наукового пізнання [6, с. 78].

А. І. Богатирьов, досліджуючи проблему методології у запобіганні

професійні деформації у персоналі місць несвободи, прийшов до висновку, що методологію не можна зводити до одного якогось компонента, зокрема до методу чи вчення про метод, оскільки зміст методології передбачає у собі низку компонентів: світогляд і загальнотеоретичні концепції; загальні філософські закони і категорії; загальні та загальнонаукові методи [7, с. 9].

До речі, слід звернути увагу, що в юридичній літературі методологія розглядається як концептуальна єдність ідей, принципів, методів тощо, які становлять базис (пізнавальний стрижень) певної системи знань. Зокрема, вітчизняний дослідник С. С. Сливка вважає, що «під методологією слід розуміти набуті установки, сформовані погляди, сформований кут зору і взагалі світогляд, який можна реалізувати за допомогою певних методів, підходів і засобів. Самі установки без методів не реалізуються, не є дієвими. Але використання методів потребує певних правил, які загалом іменуються методикою» [8, с. 6].

Отже, одні автори під методологією розуміють сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження предмета науки, інші – вказують, що це наука про методи; розуміють її як систему певних теорій, принципів, законів і категорій, що відображають процес пізнання [9, с. 7].

Вітчизняний вчений Ю. О. Тополь вважає, що методологія юридичної науки – це не тільки весь її інструментарій у вигляді тих чи інших підходів, способів, методів або принципів, а й теорія про їх використання. Лише у разі такого підходу,

на думку автора, методологія юридичної науки здатна виконувати функцію пізнання її предмета [10, с. 9].

Існують й інші висловлювання з цього приводу. Так, зарубіжний вчений В. С. Швирьов та Б. Г. Юдин вважають, що метод наукового дослідження являє собою шлях і спосіб вирішення наукового завдання [11, с. 13–14], а вітчизняні дослідники О. Г. Данильян, В. М. Тараненко зазначають, що методика визначається як сукупність, послідовність, порядок використання конкретно наукових (прикладних) методів дослідження [12, с. 138].

Цікавою з позиції нашого дослідження є думки вітчизняних вчених теоретиків С. Д. Гусарева та О. Д. Тихомирова, які під методологію юридичної науки розуміють систему принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в галузі дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [13, с. 34]. Інший вітчизняний вчений теоретик П. М. Рабінович вважає, що методологія це система підходів, способів наукового дослідження і теоретичні засади їх використання при вивченні правових явищ [14, с. 619]. Щодо інших вчених то кожен з них розуміє методологію власного дослідження за власним вибором. І цьому є певне обґрунтування.

По-перше, предмет дослідження не може характеризуватися тільки загальною методологією, але її враховувати обов'язково потрібно, оскільки це дозволяє вибрати ті методи, які розкривають зміст предмету наукового пошуку. По-друге, у змісті кожної науки присутні певні

особливості предмету дослідження, тому методи наукового пізнання можуть мати місце тоді, коли дослідник враховує їх не тільки для ґрунтовного забезпечення проведення власного дослідження, а і вироблення саме авторського методологічного інструментарію.

До речі, вітчизняні науковці А. І. Грабченко, В. О. Федорович, Я. М. Гаращенко методи дослідження класифікують за різними ознаками: за рівнем пізнання – емпіричні й теоретичні; за точністю припущень – детерміністичні й схоластичні, або ймовірно-статистичні; за функціями, які вони здійснюють у пізнанні – методи систематизації, пояснення й прогнозування; від конкретної галузі дослідження – фізичні, біологічні, соціальні, технічні тощо. З широкого погляду, методи дослідження поділяються на *загальнонаукові* (тобто вони можуть бути методами й емпіричного, і теоретичного дослідження) і *спеціальні*, що застосовуються в конкретній галузі науки [15, с. 15].

Однак більшість вчених і ми є їхніми прихильниками, крім загальнонаукових, виокремлюють *конкретно-наукові методи*, які застосовуються в окремих науках або в кількох близьких між собою наукових дисциплінах. Вони поділяються на дві групи: *міждисциплінарні* та *спеціальні* [16, с. 93].

Інші визначають такі рівні методології: філософський (фундаментальний), загальнонауковий (емпіричний, теоретичний та змішаний методи) та конкретно-науковий (догматичний метод) [17, с. 47]. Наприклад вітчизняний вчений В. П. Кохановський поділяє всі методи на п'ять основних груп: філософ-

ські, загальнонаукові, окремі методи (сукупність способів, принципів пізнання, дослідних прийомів і процедур, що використовуються в науці: методи механіки, фізики, біології і соціально-гуманітарних наук), дисциплінарні методи (система прийомів, що застосовуються в тій або іншій науковій дисципліні, які входять в яку-небудь галузь науки або виникли на стику наук), методи міждисциплінарного дослідження (сукупність низки синтетичних, інтегральних способів (що з'являються внаслідок поєднання елементів різних рівнів методології) [18, с. 185].

Загальнонаукові методи використовуються в переважній більшості наук, наукових дисциплін і напрямів. Ці методи поділяються на дві великі групи: традиційні і сучасні (модерні), і є дещо умовними. Традиційно загальнонауковими методами є: спостереження, аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння й аналогії, узагальнення й абстрагування, метод експерименту. До сучасних (модерних) загальнонаукових методів належать: метод моделювання, системний, формалізації, ідеалізації, аксіоматико-дедуктивний [16, с. 87].

Отож, обрання методологічного інструментарію дослідження кримінально-виконавчих засад виконання судових рішень щодо засуджених в Україні залежить від багатьох факторів, але в його основі мають перебувати обов'язкові методи: діалектичний; порівняльно-правовий, історичний; історико-правовий, соціологічний та догматичний. Меншою мірою вченими застосовуються такі методи, як: метод структурно-системного аналізу; формально-юридичний; статистичний; формально-

логічний; системно-структурний; та систематичний метод.

Ми в процесі визначення методологічного інструментарію дослідження кримінально-виконавчих засад виконання судових рішень щодо засуджених в Україні звернули увагу на позицію вітчизняного вченого О. О. Дударова, який у власному дослідженні «Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України» використав такі методи дослідження як: синергетичний, логіко-догматичний, герменевтичний, історико-порівняльний, історико-лінгвістичний, метод лінгвістичної інтуїції, системний, це дозволило йому запропонувати науковій спільноті власний методологічний інструментарій [19, с. 5].

Важливого значення методологічний інструментарій дослідження кримінально-виконавчих засад виконання судових рішень щодо засуджених в Україні набуває під час вивчення емпіричної бази дослідження з урахуванням її специфіки вияву. Саме емпірична база дослідження дозволила узагальнити їх у такі групи:

1) соціологічні прийоми і засоби (спостереження, анонімні опитування засуджених, експертні оцінки вчених у галузі кримінально-виконавчого права, анкетування персоналу установ виконання покарань та уповноважених органів пробації);

2) засоби, які застосовуються в оперативно-розшуковій діяльності оперуповноважених установ виконання покарань;

3) порівняльний аналіз практики виконання судових рішень щодо засуджених в Україні та у зарубіжних країнах;

4) аналіз рішення Європейського суду з прав людини щодо порушень виконання судових рішень щодо засуджених в Україні.

Отже, узагальнюючи вищевикладене робимо висновок, що звернення нами до методологічного інструментарію дослідження виконання судових рішень щодо засуджених в Україні через призму кримінально-виконавчих засад дозволило обрати та обґрунтувати найбільш ефективні методи наукового пізнання (зокрема: діалектичний; історико-правовий; логіко-граматичний; системно-структурний; соціологічний; статистичний; моделювання).

При цьому доведено, що, незважаючи на існування різних методик щодо дослідження кримінально-виконавчих засад, ми вважаємо, що саме через призму вивчення виконання судових рішень щодо засуджених в Україні можна об'єктивно оцінити стан вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства в даній сфері і запропонувати шляхи удосконалення. Отже, наведений вище методологічний інструментарій кримінально-виконавчих засад виконання судових рішень щодо засуджених в Україні визначили засадничі (базові) положення нашої дисертації. Більше того, їх осмислення сприятиме вибудовуванню логічно узгодженої системи знань виконання судових рішень щодо засуджених в Україні.

Висновки. Вищевикладене дозволяє на надати наступне визначення методологічного інструментарію виконання судових рішень щодо засуджених в Україні через призму кримінально-виконавчих засад – це процес наукового пізнання, який відображає спосіб існування

ня, спрямованість розвитку виконання судових рішень щодо засуджених в Україні в абстрактно-теоретичному й емпірично-практичному вимірі.

Список використаних джерел

1. Колодчина А. Л. Методологія дослідження реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених в місцях несвободи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2 (23) С. 318–322.
2. Левченко О.І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Луган. Держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2012. 528 с.
3. Кримінально-виконавча система діяльності прокуратури у сфері виконання покарань: навч. посіб. / А. В. Боровик, Ю. В. Новосад, О. Г. Колб, та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Колба. Луцьк: СПД Гадяк Ж. В. друкарня «Волиньполіграф», 2020. 640 с.
4. Михайлик О. Г. Насильство в установах виконання покарань України: теорія і практика : монографія. Київ : ВД «Дакор» , 2019. 434с.
5. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-те вид. допов. і переробл. Київ: Алерта, 2014. 320 с.
6. Медведев В. С. Психологія злочинної діяльності : навч. посіб. Київ. 2012. 204 с.
7. Богатирьов А. І. Запобігання професійній деформації у персоналі місць несвободи / за заг. ред. проф. В. С. Медведєва. Київ : ВД «Дакор» 2016. 198 с.
8. Сливка С. С. Вступ до методології філософії права: методологічні вказівки для самостійної роботи (для студентів магістратури). Львів : ЛДУВС. 2008. 24 с.
9. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер. 2001. 320 с.
10. Тополь Ю. О. Деякі проблеми методології сучасної юридичної науки. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 1. С. 8–11.
11. Швырев В. С., Юдин Б. Г. Методологический анализ науки: его сущность, основные типы и формы. Москва : Знание. 1980 64 с.
12. Данильян О. Г., Тараненко В. М. Основи філософії. Харків : Право. 2003. 352 с.
13. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 655 с.
14. Рабинович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. Т. 3. Київ, 2001. С. 618–619.
15. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посібник; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків : НТУ «ХПІ», 2009. 142 с.
16. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ, 2009. 192 с.
17. Хилюк С. В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України. *Кримінальне право України*. 2006. № 5. С. 43–53.
18. Кохановский В. П. Философия и методология науки. Ростов на Дону, 1999. С. 182–186.
19. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 37 с.

References

- Kolodchina, A. L. (20188). Metodologiya doslidzhennya realizatsiyi Ukrayinoyu mizhnarodnih standartiv u sferi zahistu prav zasudzhениh v miscyah nesvobodi. *Prikarpatskij yuridichnij visnik*, 2 (23), 318–322.
- Levchenko, O.I. (2012). Problemi pravovogo reguluvannya suspilnih vidnosin: zagalnoteoretichni aspekti. *Visnik Lugan. Derzh. un-t vnutr.sprav im. E. O. Didorenka. Kriminalno-vikonacha sistema diyalnosti prokuraturi u sferi vikonannya pokaran: navch. posib.* / A. V. Borovik, Yu. V. Novosad, O. G. Kolb, ta in.; za zag. red. d-ra yurid. nauk, prof. O. G. Kolba. Luck: SPD Gadyak Zh. V. drukarnya »Volinpoligraf«, 2020. 640 s.
- Mihajlik O. G. *Nasilstvo v ustanovah vikonannya pokaran Ukrayini: teoriya i praktika* : monografiya. Kiyiv : VD «Dakor», 2019. 434s.
- Skakun O. F. *Teoriya prava i derzhavi: pidruchnik. 4-te vid. dopov. i pererobl.* Kiyiv: Alerta, 2014. 320 s.
- Medvedyev V. S. *Psihologiya zlochinnoyi diyalnosti* : navch. posib. Kiyiv. 2012. 204 s.
- Bogatirov, A. I. (2016). *Zapobigannya profesijni deformatsiyi u personalu misc nesvobodi* / za zag. red..prof. V. S. Medvedyeva. Kiyiv : VD «Dakor».
- Slivka, S. S. (2008). *Vstup do metodologiyi filosofiyi prava: metodologichni vkazivki dlya samostijnoyi roboti (dlya studentiv magistraturi)*. Lviv : LDUVS.
- Zagalna teoriya derzhavi i prava : navch. posib. / za red. V. V. Kopyejchikova. Kiyiv : Yurinkom Inter. 2001. 320 s.
- Topol, Yu. O. (2002). Deyaki problemi metodologiyi suchasnoyi yuridichnoyi nauki. *Visnik Hmelnickogo institutu regionalnogo upravlinnya ta prava*, 1, 8–11.
- Shvyrev V. S., Yudin B. G. *Metodologicheskij analiz nauki: ego sushnost, osnovnye tipy i formy*. Moskva : Znanie. 1980 64 s.
- Danilyan O. G., Taranenko V. M. *Osnovi filosofiyi*. Harkiv : Pravo. 2003. 352 s.
- Gusarev S. D., Tihomirov O. D. *Yuridichna deontologiya (Osnovi yuridichnoyi diyalnosti)* : navch. posib. Kiyiv: Znannya, 2005. 655 s.
- Rabinovich P. M. *Metodologiya yuridichnoyi nauki. Yuridichna enciklopediya* : v 6 t. T. 3. Kiyiv, 2001.
- Grabchenko, A. I., Fedorovich V. O., Garashenko Ya. M. (2009) *Metodi naukovih doslidzen* : navch. posibnik; Nac. tehn. un-t «Harkiv. politehn. in-t». Harkiv : NTU «HPI».
- Krushelnicka O. V. *Metodologiya ta organizatsiya naukovih doslidzen*: navch. posib. Kiyiv, 2009.
- Hilyuk, S. V. (2006). Metodologiya disertacijnih doslidzen z pitan Osoblivoyi chastini kriminalnogo prava Ukrayini. *Kriminalne pravo Ukrayini*, 5, 43–53.
- Kohanovskij V. P. *Filosofiya i metodologiya nauki*. Rostov na Donu, 1999.
- Dudorov, O. O. (2007). *Problemi kriminalno-pravovoyi ohoroni sistemi opodatkuvannya Ukrayini* : avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk. Kiyiv, 2007. 37 s.

A. Vasyuk, Assistant Judge of the Chernivtsi Court of Appeal

Methodological toolkit for the study of the execution of court decisions on convicts in Ukraine

The article discloses methodological tools for studying the implementation of court decisions on convicts in Ukraine. Two parts of it are highlighted. An important guarantee and one of the prerequisites of any scientific research, scientists in the field of law consider the definition of methodological tools. Without violating the

tradition of domestic law theorists, in the process of studying the implementation of court decisions on convicts in Ukraine, we used our own methodological tools, and then made an attempt to reveal the author's approach and its implementation regarding the solution of the problem, which is the subject of the study.

In our opinion, this approach is important, since it reflects to some extent the subject of the study through the author's wording of methodological tools, from the formulation of relevant scientific hypotheses on problematic research issues to their proof or refutation, by revealing from the penal framework the execution of court decisions on convicts in Ukraine.

Thus, the problem of the study of the penal framework for the implementation of the judicial decision concerning convicts in Ukraine is based on previous studies in the field of State theory and law, criminal, penal enforcement and criminal procedure law.

The author's appeal to such scientific and applied sources made it possible to establish the lack of a unified approach to methodological tools in penal science precisely the execution of the court decision on convicts in Ukraine.

Since the methodological basis of the study of the execution of the court decision on convicts in Ukraine is a set of nationwide scientific, specially scientific and specifically scientific methods, we decided to prove that they are used by us during the study not in isolation, but in combination with other methods.

The author's definition of the methodological toolkit is the process of scientific knowledge, reflecting the mode of existence, the direction of development of the execution of court decisions on convicts in Ukraine in the abstract, theoretical and empirical-practical dimension.

Thus, the methodological justification for the study of the implementation of the court decision concerning convicts in Ukraine is based on the need to develop its own methodological tools through the implementation of nationwide scientific, special scientific and specifically scientific methods.

Keywords: *methodological tools, research, execution, court decision, convict, staff.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.06
УДК 343.9.02

Околіт О. В.,
аспірант наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
ННІ № 1 Національної академії
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6498-6209

ЗЛОЧИННА СПІЛЬНОТА ЯК ФОРМА СПІВУЧАСТІ

У статті аналізуються актуальні проблеми, пов'язані із введенням в кримінально-правовий обіг поняття «злочинна спільнота». Сформульовано авторську позицію щодо кримінально-правової природи цього організованого злочинного об'єднання, розкрито його кримінально-правові ознаки, а також здійснено оцінку обґрунтованості такого кроку законодавця шляхом виокремлення переваг та недоліків цієї законодавчої новації. Аргументовано, що злочинна спільнота, незважаючи на те, що вона не визначена у ст. 28 КК України, є самостійною формою співучасті. Встановлено, що визначення злочинної спільноти потребує уточнення шляхом доповнення його іншими злочинними об'єднаннями, які можуть утворювати досліджувану форму співучасті, принаймні організованою групою.

Ключові слова: організована злочинність; організована група; злочинна організація, злочинна спільнота; співучасть; злочинна діяльність; криміналізація; злочинний вплив; «злочин в законі».

В статье анализируются актуальные проблемы, связанные с введением в уголовно-правовой оборот понятия «преступное сообщество». Сформулирована авторская позиция относительно уголовно-правовой природы этого организованного преступного объединения, раскрыты его уголовно-правовые признаки, а также проведена оценка обоснованности такого шага законодателя путем выделения преимуществ и недостатков этого законодательного новшества. Аргументировано, что преступное сообщество, несмотря на то, что оно не определено в ст. 28 УК Украины, является самостоятельной формой соучастия. Установлено, что определение преступного сообщества требует уточнения путем дополнения его другими преступными объединениями, которые могут образовывать исследуемую форму соучастия, по крайней мере, организованной группой.

Ключевые слова: организованная преступность; организованная группа; преступная организация; преступное сообщество; соучастие; преступная деятельность; криминализация; преступное влияние; «вор в законе».

Постановка проблеми. В умовах загострення суспільно-політичної ситуації в Україні в результаті гібридної війни на Сході,

анексії Криму й окупації окремих територій Донецької та Луганської областей, а також помилок допущених під час реформування системи

органів кримінальної юстиції, серйозну стурбованість викликає діяльність учасників організованих злочинних об'єднань, які під керівництвом кримінальних авторитетів здатні ще більше погіршити ситуацію в державі.

У зв'язку з цим з метою підвищення кримінально-правової охорони громадської безпеки від діяльності кримінальних авторитетів та інших учасників організованих злочинних об'єднань 4 червня 2020 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» [1]. Цим так званим законом про «ворів в законі», який набрав чинності 27 червня 2020 р., внесено суттєві зміни в підстави кримінальної відповідальності учасників організованої злочинної діяльності та звільнення від неї, передбачені ст. 255 Кримінального кодексу (далі – КК) України – «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання кримінальної відповідальності за створення злочинної спільноти та керівництво нею досліджено в працях О. О. Бахуринської, А. А. Вознюка, О. О. Дудорова, О. О. Кваші, С. Г. Киренка, В. В. Малюка, М. Ф. Фоменко, П. Л. Фріса, І. П. Фріса, С. С. Чернявського та інших науковців. Разом із тим чимало питань, пов'язаних із кваліфікацією дій учасників злочинної спільноти залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. З огляду на зазначене виникла необхідність в опрацюванні проблемних

питань, пов'язаних із кваліфікацією дій учасників злочинної спільноти та пошуку шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу.

Введення до КК України такого терміну як «злочинна спільнота» обумовлює необхідність встановлення кримінально-правової природи цього організованого злочинного об'єднання, розкриття його кримінально-правових ознак, визначення критеріїв відмежування злочинної спільноти від злочинної організації, а також здійснення оцінки обґрунтованості такого кроку законодавця.

Аналіз положень ч. 4 ст. 255 КК України свідчить про те, що під злочинною спільнотою слід розуміти об'єднання двох чи більше злочинних організацій. Аналіз цього положення та його місця в системі норм та інститутів кримінального права дає підстави виділити окремі дискусійні моменти.

Чи є злочинна спільнота самостійною формою співучасті у злочині?

В контексті цього слід звернути увагу на той факт, що у ст. 28 КК України відсутнє визначення злочину, учиненого злочинною спільнотою. Хоча ще на етапі підготовки законопроекту фахівці Головного юридичного управління акцентували на тому, що проектом не вносяться зміни до статті 28 цього Кодексу, які дозволяли б сформулювати уявлення про спільність діяльності учасників злочинної спільноти (наприклад, спрямованість їх умислу для вчинення певного злочину; єдність наміру всіх співучасників вчинити одне й те саме кримінальне правопорушення тощо). Такий законодавчий підхід не дає змоги належним чином

провести відмежування таких суміжних форм співучасті, як «злочинна організація» та «злочинна спільнота». Відтак, і процес доказування створення злочинної спільноти буде зведено до доведення факту об'єднання двох чи більше злочинних організацій, який можна буде поставити під сумнів [2].

На зазначену прогалину неодноразово звертали увагу вчені. О.І. Міневич визнала правовою помилкою порушення системних зв'язків між нормами Загальної та Особливої частини КК України. За ч. 4 ст. 255 цього Кодексу, злочинна спільнота – це об'єднання двох чи більше злочинних організацій. У ч. 4 ст. 28 КК України закріплені обов'язкові ознаки злочинної організації, які відображають її специфіку. Однак відповідних ознак злочинної спільноти законодавець не визначив і необхідних доповнень до ст. 28 не зробив, унаслідок чого у Загальній частині КК України будь-яка вказівка на злочинну спільноту відсутня [3, с. 123]. П. Фріс та І. Фріс характеризуючи цю ситуацію влучно підсумовують, що ми маємо справу із неврегульованою чинним законом формою злочинного об'єднання – злочинною спільнотою, що утворює законодавчу прогалину, яка за елементарною логікою повинна бути заповненою [4]. Має рацію О.О. Кваша, що закріплення в Особливій частині нової форми співучасті – злочинної спільноти, що вимагає паралельного внесення цієї новели до ст. 28 Загальної частини КК, яка закріплює форми співучасті у кримінальному правопорушенні [5, с. 396–397].

Так як законодавець не вніс до ст. 28 КК України, яка визначає фор-

ми співучасті, зміни стосовно злочинної спільноти, виникає запитання чи є злочинна спільнота самостійною формою співучасті?

Для відповіді на це питання слід встановити, що таке форма співучасті у злочині взагалі. Формою співучасті пропонується вважати спосіб організації умисної спільної участі декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Її визначають характерні для злочинного об'єднання кримінально-правові ознаки [6, с. 54].

З огляду на зазначене злочинна спільнота є формою співучасті у випадку, якщо злочинні організації, що її утворюють, об'єднуються з метою вчинення злочину. Об'єднання злочинної організації з будь-якою іншою метою, зокрема не протиправною – позитивною, співучасті у формі злочинної спільноти не утворює.

Отже, можна стверджувати, що злочинна спільнота, незважаючи на те, що вона не визначена у ст. 28 КК України, є самостійною формою співучасті. На підтвердження висловленої тези варто взяти до уваги той факт, що форми співучасті закріплені не лише у ст. 28 КК України, але й у інших статтях цього кодексу. А. А. Вознюк робить слушний висновок, що усі види злочинних об'єднань, про які йде мова у ст. 28 КК України, так й інших статтях КК України, зокрема ст. 143, 181, 257, 258-3, 260, 392 КК України, слід визнавати самостійними формами співучасті [7, с. 52]. На думку П. Фріса та І. Фріса як це видно із самої назви закону він впроваджує в кримінально-правове поле нову для нашого законодавства форму співучасті у злочині «злочинну спільноту» [4].

О. О. Кваша також справедливо наголошує, що відбулось закріплення в Особливій частині нової форми співучасті – злочинна спільнота, без необхідного дзеркального внесення змін до ст. 28 КК України [8, с. 45].

Кримінально-правові ознаки злочинної спільноти

Злочинна спільнота характеризується двома ознаками: 1) вона складається з двох чи більше злочинних організацій; 2) ці злочинні організації об'єдналися в нове організоване злочинне об'єднання. Мають рацію вчені в тому, що для доведення наявності злочинної спільноти необхідно встановити кримінально-правові ознаки двох чи більше злочинних організацій (кожної окремо взятої), а потім додаткову ознаку – факт їх (організацій) об'єднання [9, с. 19].

Виходячи з того, що злочинна спільнота складається з двох і більше злочинних організацій це одне з найнебезпечніших та найчисельніших за мінімальним складом¹ організоване злочинне об'єднання (складається як мінімум з десяти суб'єктів кримінальних правопорушень). Злочинна спільнота має складну ієрархічну структуру, оскільки об'єднує ієрархії двох і більше злочинних організацій в межах однієї. Така структура повинна включати одного чи декількох організаторів, які здійснюють за-

гальне керівництво злочинною спільнотою, а також організаторів, які здійснюють керівництво структурними частинами злочинної спільноти (такими частинами очевидно стають зокрема і злочинні організації після їх об'єднання у злочинну спільноту). Ймовірно один організатор може керувати як злочинною організацією, яка увійшла у злочинну спільноту, так і усією злочинною спільнотою, за умови підпорядкування йому інших учасників злочинної спільноти. Керівником злочинної спільноти, як свідчить практика, може бути «вор в законі» або кримінальний авторитет нижчого рівня. Асоціація злочинної спільноти з «вором в законі» простежувалася в розробників законопроекту з самого початку².

У ч. 4 ст. 255 КК України задекларовано, що злочинна спільнота складається виключно зі злочинних організацій. З огляду на зазначене можна зробити два висновки: 1) злочинна спільнота виникає в результаті об'єднання принаймні двох злочинних організацій, а не будь-яких інших злочинних об'єднань, наприклад, злочинної організації та організованої групи; 2) водночас це не означає, що до злочинної спільноти не можуть входити інші злочинні об'єднання, наприклад, організовані групи (тобто злочинною спільнотою може бути визнано об'єднання двох

¹ Кількісний склад злочинного об'єднання може бути мінімальним та максимальним. Мінімальний кількісний склад – це обов'язкова кримінально-правова ознака будь-якого злочинного об'єднання, оскільки вона визначає, ознаки якого злочинного об'єднання вбачаються в злочині, вчиненому [10, с. 45].

² У проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 02.12.2019 № 2513 пропонувався доповнити ст. 28 КК України ч. 5 такого змісту: «Злочин визнається вчиненим злочинною спільнотою, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), учасником, організатором, керівником та/або координатором якої є «злочин в законі» [11].

злочинних організацій і однієї чи декількох організованих груп).

Позиція законодавця про те, що злочинною спільнотою є лише об'єднання двох чи більше злочинних організацій є дискусійною. Адже виникає цілком закономірне питання: Чому законодавець обмежився лише злочинними організаціями та не передбачив можливість виникнення злочинної спільноти на базі організованих груп, груп осіб за попередньою змовою чи індивідуальних суб'єктів? Недоліком відповідного нормативного формулювання злочинної спільноти (ч. 4 ст. 255 КК) А. А. Вознюк та О. О. Дудоров слушно називають неврахування тієї обставини, що до складу злочинної спільноти можуть входити й організовані групи [12, с. 25].

П. Фріса та І. Фріса в контексті цього слушно відмітили, що злочинну спільноту не можна визначати, як об'єднання виключно злочинних організацій. До злочинної спільноти окрім злочинних організацій можуть входити і організовані злочинні групи. Не можна визначати структуру виключно на основі об'єднання однорідних таких структур. Життя набагато складніше ніж гола теоретизування, і практика це підтверджує. Якщо проаналізувати діяльність відомих в 90-ті роки ХХ століття злочинних об'єднань

(спільнот) таких, як російські «Солнцевське», «Долгопрудненське», кримські «Башмаки» та ін., то можна перекоонатися в справедливості такого твердження, адже до їх складу входили як злочинні організації, так і організовані злочинні групи. Те саме спостерігається при аналізі організованої злочинності в США, Італії, країнах Східної Азії тощо. З огляду на це під час підготовки до другого читання законопроекту, ухваленого як Закон від 4 червня 2020 р., І. Фрісом висував пропозицію доповнити ст. 28 КК частиною 5 відповідного змісту («Злочин визнається вчиненням злочинною спільнотою, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох організованих злочинних груп або злочинних організацій»), однак вона не була врахована профільним комітетом [4].

М. Ф. Фоменко також вважає сумнівною позицію законодавця, який основою створення злочинної спільноти визнав тільки злочинні організації. Адже в міжнародно-правових актах, які ратифіковані Україною (наприклад, Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності) говориться саме про організовану злочинну групу та структурно оформлену групу, які за змістовними характеристиками свідчать про високий ступінь суспільної небезпечності¹. Для прикла-

¹ Водночас існують дослідження, які доводять, що криміналізація в одних країнах дій учасників організованої групи, а в інших – злочинної організації частково зумовлена врахуванням законодавцями цих країн рекомендацій різних міжнародних правових актів: в одних випадках – Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р., а в інших – Рамкового рішення Ради ЄС про боротьбу з організованою злочинністю від 24 жовтня 2008 р. [13, с. 5].

Зіставлення кримінально-правових ознак організованої групи, про яку йдеться в Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р., та злочинної організації, яка визначена в Рамковому рішенні Ради ЄС про боротьбу з організованою злочинністю від 24 жовтня 2008 р. дає підстави для висновку, що це фактично тотожні за своєю природою злочинні об'єднання. Отже, у цих міжнародних нормативно-правових актах йдеться про одне й те саме злочинне об'єднання [14, с. 239].

ду, кримінальні кодекси РФ, Молдови передбачають створення злочинної спільноти шляхом об'єднання злочинних (організованих) груп або структурованою організованою групою (КК РФ). І це далеко не єдиний приклад такого підходу у розумінні аналізованого явища у законодавствах країн європейського простору. Вбачається, що визначення організованих форм співучасті в національному кримінальному законодавстві (ч. 4, 5 ст. 28 КК України) не відповідає тим підходам, які використовуються міжнародною спільнотою у боротьбі з цими явищами [15, с. 270].

Доречно зауважити, що у кримінології злочинну спільноту розуміють як об'єднання організаторів та лідерів злочинного середовища, створюване для координації та упорядкування злочинної діяльності тощо [16, с. 192–193]. Водночас як відомо до організаторів і лідерів злочинного середовища можна віднести осіб, які керують не лише злочинною організацією, але й іншими злочинними об'єднаннями, наприклад, організованою групою.

Таким чином визначення злочинної спільноти потребує уточнення шляхом доповнення його іншими злочинними об'єднаннями, які можуть утворювати досліджувану форму співучасті, принаймні організованою групою.

Цілком очевидно, що до складу злочинної спільноти можуть входити й інші злочинні об'єднання, однак виникає питання як оцінювати дії їх учасників відповідно до положень

про форми співучасті, адже з таким входженням у них з'являються додаткові ознаки. Вбачаються принаймні такі варіанти кримінально-правової оцінки: 1) їх статус залишається таким, яким був до об'єднання, і це не впливає на кваліфікацію; 2) вони стають учасниками злочинної спільноти; 3) з появою нових кримінально-правових ознак вони можуть перетворитися в більш небезпечну форму співучасті (наприклад, група осіб за попередньою змовою – в організовану групу; організована група – в злочинну організацію). Ймовірно у другому та третьому варіанті мова йде про трансформацію злочинних об'єднань¹. А. А. Вознюк з цього приводу зауважує, що у будь-якому разі злочин, учинений у співучасті, необхідно визнавати вчиненим у складі того об'єднання, ознаки якого були характерні співучасникам у момент учинення кожного злочину до й після трансформації [18, с. 54]. Однак слід взяти до уваги той факт, що у ст. 255 КК України не встановлено кримінальної відповідальності за участь у злочинній спільноті. Відтак, дії учасників відповідних злочинних об'єднань, які увійшли до злочинної спільноти, крім осіб, які створювали злочинну спільноту чи керували нею, і беруть в ній участь, можна кваліфікувати за наявності відповідних підстав лише як участь у злочинній організації.

Злочинна спільнота є об'єднанням злочинних організацій.

¹ Трансформація злочинних об'єднань – це зміна їх істотних властивостей, унаслідок чого злочинне об'єднання перетворюється з одного виду в інший [17, с. 70; 18, с. 53].

У тлумачному словнику термін «об'єднання» має такі значення: 1) ціле, що склалося на основі з'єднання, поєднання чого-небудь; 2) організація людей на основі спільності мети, завдань; спілка; 3) назва підприємства, що включає декілька підприємств, організацій, установ [19, с. 802]. Екстраполюючи значення цього терміну на злочинну спільноту можна стверджувати, що ця організація людей відбувається на основі спільності мети чи завдань. Злочинна спільнота це постійне чи тимчасове організоване злочинне об'єднання утворене з двох і більше злочинних організацій з певною метою або для виконання певних завдань, пов'язаних з кримінально протиправною діяльністю. Метою злочинної спільноти може бути оптимізація, координація кримінально протиправної діяльності, необхідність дотримання правил, звичаїв, традицій злочинного світу, надання взаємодопомоги, формування та наповнення злочинського общака. Мета злочинної спільноти зводиться як правило до вчинення злочинів корисливої чи корисливо-насиленої спрямованості, або встановлення та поширення злочинного впливу.

Варто погодитися з тим, що про об'єднання злочинних організацій може свідчити: 1) встановлення єдиного керівництва злочинної спільноти, яке можуть здійснювати як одна, так і декілька осіб; 2) спільне планування або безпосереднє вчинення злочинів учасниками злочинних організацій, що входять до злочинної спільноти. Для доказування об'єднання злочинних організацій слід встановити його

спосіб, причини, обставини [9, с. 19].

У теорії кримінального права існують і інші визначення злочинної спільноти, в яких виділяються різні як кримінально-правові, так і кримінологічні ознаки цього організованого злочинного об'єднання.

Наприклад, на думку В. В. Малюка злочинна спільнота – це постійно діюче, централізоване сформоване організоване злочинне формування займаючих вищу ступінь злочинної ієрархії осіб – суб'єктів підвищеного злочинного впливу, що складається з двох і більше злочинних організацій, діючих самостійно в інтересах спільноти, члени яких об'єднані злочинною метою, підпорядковуються встановленим для цієї соціальної групи традиціям та нормам поведінки [20, с. 308]. Злочинна ж спільнота, в кримінологічному сенсі, на переконання О. Бахуринської – це об'єднання організаторів та лідерів злочинного середовища, створюване для координації та упорядкування злочинної діяльності тощо [16, с. 192–193]. Окрім злочинної спільноти вчені виділяють злочинне співтовариство або криміналітет. О. М. Музичук вважає, що криміналітет, тобто злочинне співтовариство (у західній кримінології – «злочинний синдикат») – це особлива форма злочинної організації з високорозвинутою внутрішньою структурою, що характеризується певними ознаками: наявністю значної кількості постійних членів – професійних злочинців; великою кількістю проведених незаконних операцій; їх здійсненням на значній території, в тому числі на території кількох держав; проведенням кри-

мінальних операцій на основі складного поділу управлінських функцій і «поділу праці» виконавців; отриманням високої норми прибутку [21, с. 32].

Наведене свідчить про різне розуміння терміну «злочинна спільнота», що, очевидно, перешкоджатиме його ефективному застосуванню на практиці. Однак спільним для цих визначень є виокремлення осіб, які займають вищу ступінь ієрархії у злочинному світі. Не випадково поряд з введенням до КК України злочинної спільноти криміналізовано також дії особи, яка здійснює злочинний вплив, зокрема особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі». У законодавстві окремих країн пострадянського простору також криміналізовано поведінку відповідних суб'єктів. Наприклад, у КК Вірменії вчинення певних злочинів особою з вищим статусом у кримінальній ієрархії визнається кваліфікуючою ознакою складів злочинів, передбачених ст. 222, 223, 223.1, 223.2, 223.3 [22]. У ст. 223-1, 223-2, 223-3, 223-4 КК Грузії йдеться про члена злочинного світу та «злочинця в законі» [23]. У ст. 210.1 КК Росії криміналізовано зайняття вищого становища в злочинній ієрархії [24].

Доцільність криміналізації злочинної спільноти

Реакція наукового середовища та практиків на запровадження нової форми співучасті була неоднозначною. Тому варто проаналізувати переваги та недоліки введення злочинної спільноти в сферу кримінально-правового регулювання.

На думку П. Фріса та І. Фріса впровадження в кримінально-правове поле нової для нашого законодавства форми співучасті у злочині – «злочинного співтовариства» само по собі це можна лише вітати, оскільки воно відповідає як кримінально-правовій так і кримінологічній думці [4].

Ймовірно перевагою цієї законодавчої новачки є створення терміну, який більш повно та точно характеризує певні організовані злочинні об'єднання, що функціонують у злочинному світі.

Наступна перевага – це встановлення суворішої санкції за створення злочинної спільноти та керівництво нею. У такий спосіб певною мірою забезпечується детальніша диференціація кримінальної відповідальності учасників організованої злочинної діяльності. На думку А. А. Вознюка видається, що єдина користь із такого кроку законодавця – це можливість призначення більш суворого покарання, оскільки санкція ч. 4 ст. 255 КК України містить покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна. Аналогічні дії (йдеться про створення та керівництво) щодо злочинної організації караються позбавленням волі на строк від семи до двадцяти років з конфіскацією майна. З огляду на практику призначення покарання для учасників злочинних організацій, важливе значення має нижня межа позбавлення волі у зазначених санкціях, оскільки для цих суб'єктів досить часто покарання призначається у мінімальних межах, а в певних випадках – нижче від най-

нижчої межі¹. Нижня межа санкції ч. 1 ст. 255 КК України відрізняється від нижньої межі санкції ч. 4 ст. 255 КК України на три роки. Водночас як мінімальні межі санкцій ч. 1 ст. 255 КК України (сім років позбавлення волі) та ч. 4 ст. 255 КК України (десять років позбавлення волі) фактично не дозволяють застосувати звільнення від покарання з випробуванням, якщо, звісно, не буде призначене покарання із застосуванням ч. 1 ст. 69 КК України або ч. 5 ст. 65 КК України.

Водночас висловлюються і вагомі аргументи на користь недоцільності вищезазначеної законодавчої новації.

О. О. Кваша зауважує, що введення до ст. 255 КК України нової форми співучасті (злочинна спільнота) та інші змістовні зміни цієї статті не узгоджуються з іншими нормами та чинною кримінально-правовою термінологією, суперечать системній будові та принципам українського кримінального права та правилам лінгвістики, тому в перспективі лише ускладнять роботу системи кримінальної юстиції [5, с. 399; 8, с. 47].

На думку А. А. Вознюка аналіз кримінально-правових ознак цієї форми співучасті, а також предмету доказування у кримінальних провадженнях щодо створення цього

злочинного об'єднання чи керівництва ним, дає підстави стверджувати, що пропозиція щодо введення нової форми співучасті є не просто необґрунтованою, а, навіть, шкідливою [26, с. 52].

По-перше, органам досудового розслідування необхідно буде довести кримінально-правові ознаки кожної окремо взятої злочинної організації, а потім додаткову ознаку – факт об'єднання злочинних організацій. За таких обставин правоохоронці замість того, щоб припинити діяльність першої злочинної організації відразу після завершення її документування, здійснити якомога швидше розслідування відповідного кримінального провадження (яке на практиці, як правило, навпаки занадто тривале) та передачу його до суду, повинні будуть «притримувати» відповідні матеріали розслідування, до тих пір, доки не буде задокументована друга злочинна організація та факт її об'єднання з першою. За таких обставин терміни розслідування кримінальних проваджень будуть ще довшими, а сторона захисту матиме ще більше можливостей затягнути процес досудового розслідування. Водночас правоохоронні органи не в повній мірі виконуватимуть функцію запобігання кримінальним правопорушенням (в

¹ Дослідження судової практики призначення покарання учасникам злочинних організацій, які були засуджені протягом 2007–2016 рр. ще за старою редакцією ст. 255 КК України, свідчить про те, що призначення покарання для 41,3 % осіб відбувалося із застосуванням ч. 1 ст. 69 КК України, а 45,6 % засуджених одержало позбавлення волі в мінімальній межі санкції (строком на 5 років). Тобто 86,9 % учасникам злочинної організації позбавлення волі призначено в максимально можливій мінімальній межі санкції та нижче такої межі. Отже, лише 13,1 % засуджених за вчинення злочинів, передбачених ст. 255 КК України, одержали покарання не в максимально можливій його мінімальній межі, закріпленій у санкції цієї статті. У результаті засудження учасників злочинних організацій за сукупністю злочинів у 57,8 % випадків строк позбавлення волі також не перевищує 5 років, тобто відповідає мінімальним межам санкції [25, с. 747, 907-908].

аспекті несвоєчасного, мабуть «запізнілого» реагування на факти кримінально протиправної діяльності). Фактично доказування злочинної спільноти – це «зайве навантаження» для правоохоронців [26, с. 52]. Таке ускладнення недоречне особливо за обставин, коли як слушно зауважують вчені результат роботи правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю перестав бути адекватним обсягу і рівню витрачених зусиль; правоохоронні органи не встигають своєчасно й ефективно реагувати на зміну якості організованої злочинності і появу нових видів злочинів; органи правопорядку за такої стратегії боротьби зі злочинністю не встигають стримувати її зростання [27, с. 413].

По-друге, можна прогнозувати, що такі об'єднання, якщо і виявлятимуться, то не більше 1–2 у рік. Водночас, вироків варто очікувати ще менше, тобто, не більше одного на декілька років [28, с. 180].

Тому вчені роблять слушний висновок, що наявних у КК України форм співучасті цілком достатньо для ефективної диференціації кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань [26, с. 53], а також для забезпечення належної кримінально-правової протидії спільній злочинній діяльності, у тому числі організованих [5, с. 397]. Вони повністю охоплюють усі можливі форми існування злочинних об'єднань, а введення нових – є зайвим навантаженням як на закон про кримінальну відповідальність, так і на роботу органів кримінальної юстиції [26, с. 53].

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, варто сформулювати низку висновків.

Злочинна спільнота, незважаючи на те, що вона не визначена у ст. 28 КК України, є самостійною формою співучасті. Злочинна спільнота характеризується двома ознаками: 1) вона складається з двох чи більше злочинних організацій; 2) ці злочинні організації об'єдналися в нове організоване злочинне об'єднання.

У ч. 4 ст. 255 КК України задекларовано, що злочинна спільнота складається виключно зі злочинних організацій. З огляду на зазначене можна зробити два висновки: 1) злочинна спільнота виникає в результаті об'єднання принаймні двох злочинних організацій, а не будь-яких інших злочинних об'єднань, наприклад, злочинної організації та організованої групи; 2) водночас це не означає, що до злочинної спільноти не можуть входити інші злочинні об'єднання, наприклад, організовані групи (тобто злочинною спільнотою може бути визнано об'єднання двох злочинних організацій і однієї чи декількох організованих груп).

Визначення злочинної спільноти потребує уточнення шляхом доповнення його іншими злочинними об'єднаннями, які можуть утворювати досліджувану форму співучасті, принаймні організованою групою.

Злочинна спільнота це постійне чи тимчасове організоване злочинне об'єднання утворене з двох і більше злочинних організацій з певною метою або для виконання певних завдань, пов'язаних з кримінально протиправною діяльністю. Метою злочинної спільноти може бути оптимізація, координація кримінально протиправної діяльності, необхідність дотримання правил, звичаїв, традицій злочинного світу,

надання взаємодопомоги, формування та наповнення злочинської общака. Мета злочинної спільноти зводиться як правило до вчинення злочинів корисливої чи корисливо-насищенської спрямованості, або встановлення та поширення злочинного впливу.

Перевагами введення злочинної спільноти в сферу кримінально-правового регулювання є створення терміну, який більш повно та точно характеризує певні організовані злочинні об'єднання, що функціонують у злочинному світі, а також можливість призначення більш суворого

покарання за створення злочинної спільноти та керівництво нею з огляду на суворіші санкції ч. 4 ст. 255 КК України. Таким чином забезпечується детальніша диференціація кримінальної відповідальності учасників організованої злочинної діяльності.

Головним недоліком цієї законодавчої новації є труднощі доказування нової форми співучасті, запізніле реагування на факти кримінально протиправної діяльності організованих злочинних об'єднань та зайве навантаження на правоохоронців.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: Закон України від 4 червня 2020 р. № 671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#n7>.
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: зауваження Головного юридичного управління від 16 січня 2020 р. до проекту Закону України від 2 грудня 2019 р. № 2513. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10
3. Міневич О. І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2021. 237 с.
4. Фріс П., Фріс І. Про боротьбу зі злочинними спільнотами (нотатки на полях закону). *Юридичний вісник України*. 17–30 лип. 2020 р., № 28–29.
5. Кваша О. О. Вдосконалення законодавства у сфері протидії організованим формам злочинності: ілюзії та реальність. *Правова держава*. Вип. 32. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2021. С. 394–403. DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-394-403.
6. Вознюк А. А. Визначення поняття «форма співучасті» та її види в теорії кримінального права. *Науковий вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 46–56.
7. Вознюк А. А. Банди, терористичні об'єднання, не передбачені законом воєнізовані або збройні формування – спеціальні види злочинних об'єднань чи самостійні форми співучасті? Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків). Харків: ХНУВС, 2019. С. 51–53.
8. Кваша О.О. Злочинна спільнота: критичний погляд на новелу Кримінального кодексу України. *Українська модель кримінальної юстиції: блукаючи задзеркаллям*. VI (XIX) Львівський форум кримінальної юстиції: матеріали наук.-практ. конф. (17–18 вересня 2020 року). Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 45–48.
9. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): науково-

практичний коментар / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ: Норма права, 2021. 130 с.

10. Вознюк А. А. Количественно-качественный состав участников преступлений, совершенных организованными преступными объединениями по УК Украины. *Legea și Viața*. 2014. № 5/2 (269). С. 44–48.

11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: проект Закону України № 2513 від 02.12.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10.

12. Вознюк А., Дудоров О. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою: аналіз законодавчих новел. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2021: Альманах наукових праць* / за ред. проф. Є.Л. Стрельцова, проф. О.В. Козаченка, PhD О.М. Мусиченко. Миколаїв: МП НУ ОЮА, 2021. С. 21–31.

13. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 38 с.

14. Vozniuk A., Dudorov O., Tytko A., Movchan R. Implementation of UN and EU recommendations on criminalization of organized crimes. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Issue 28 April. P. 234–240. <https://doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.26>

15. Фоменко М. Ф. Створення злочинної спільноти як новела кримінального закону України: проблеми теоретичного та прикладного характеру (ч. 4 ст. 255 КК). *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, проф. Т. А. Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 269–271.

16. Бахуринська О. Поняття «злочинна спільнота»: проблеми правового та кримінологічного визначення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 190–195. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.34>

17. Вознюк А. А. Трансформація співучасті: поняття та форми. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1 (32). С. 68–71.

18. Вознюк А. А. Особливості кваліфікації злочинів під час трансформації співучасті. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 51–59.

19. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.

20. Малюк В. В. Основні доктринальні підходи до визначення дефініції «злочинні спільноти». *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XI Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка* (Київ, 20 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 306–308.

21. Музичук О. М. Криміналітет як форма організації злочинної спільноти. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінол. асоц. України, проф. Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 32–33.

22. Уголовный кодекс Республики Армения от 29 апр. 2003 г. № 3Р-528 по состоянию на 28 октября 2020 г. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus>.

23. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287-вс по состоянию на 19 сентября 2020 г. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8847/file/Georgia_Criminal_Code_am2020_ru.pdf.

24. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ по состоянию на 22 септ. 2021 р. URL: <http://docs.cntd.ru/document/9017477>.

25. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
26. Вознюк А. А. Актуальні питання кримінальної відповідальності учасників злочинної організації та злочинної спільноти. *Актуальні проблеми кримінального права*: матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 18 листоп. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 51–56.
27. Жаровська Г. П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. 568 с.
28. Вознюк А. Протидія організованій злочинності в Україні: перспективи удосконалення кримінального законодавства. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 176–194. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.18>

References

- Minevych, O. I. (2021). *Poniattia ta vydy pravovykh pomylok: zahalnoteoretychne doslidzhennia*: dys. ... kand yuryd. nauk: 12.00.01. Odesa [in Ukrainian].
- Fris, P., Fris, I. (2020). Pro borotbu zi zlochynnymy spilnotamy (notatky na poliakh zakonu). *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, 28–29 [in Ukrainian].
- Kvasha, O. O. (2021). Vdoskonalennia zakonodavstva u sferi protydii orhanizovanyim formam zlochynnosti: iliuzii ta realnist. *Pravova derzhava*, 32, 394–403. DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-394-403 [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A. (2015). Vyznachennia poniattia «forma spivuchasti» ta yii vydy v teorii kryminalnoho prava. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 1, 46–56 [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A. (2019). Bandy, terorystychni ob'iednannia, ne peredbacheni zakonom voienizovani abo zbroini formuvannia – spetsialni vydy zlochynnykh ob'iednan chy samostiini formy spivuchasti? *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasoby protydii zlochynam proty hromadskoi bezpeky ta publichnoho poriadku*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 25-richchia KhNUVS. Kharkiv: KhNUVS, 51–53 [in Ukrainian].
- Kvasha, O. O. (2020). Zlochynna spilnota: krytychnyi pohliad na novelu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Ukrainska model kryminalnoi yustytzii: blukaiuchy zadzerkalliam*. VI (XIX) Lvivskiy forum kryminalnoi yustytzii: materialy nauk.-prakt. konf. Lviv: LvDUVS, 45–48 [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A., Dudorov, O. O., Cherniavskiy S. S. (2021). *Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny, vchyneni zlochynnoiu spilnotoiu* (statti 255, 2551, 2552, 2553, 256 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy): naukovo-praktychnyi komentar. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A. (2014). Kolychestvenno-kachestvennyi sostav uchastnykov prestupleniy, sovershennykh orhanyzovannymy prestupnymy ob'edynenyiamy po UK Ukrainy. *Legea si Viața*, 5/2(269), 44–48 [in Ukrainian].
- Vozniuk, A., Dudorov, O. (2021). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny, vchyneni zlochynnoiu spilnotoiu: analiz zakonodavchykh novel. *Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia – 2021*: Almanakh naukovykh prats / za red. prof. Ye.L. Streltsova, prof. O.V. Kozachenka, PhD O.M. Musychenko. Mykolaiv: MIP NU OlUA [in Ukrainian].
- Vozniuk, A. A. (2018). *Teoretychni ta praktychni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za stvorennia zlochynnykh ob'iednan ta uchast u nykh yak posiahannia na hromadsku bezpeku*: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08 [in Ukrainian].
- Vozniuk A., Dudorov O., Tytko A., Movchan R. Implementation of UN and EU recommendations on criminalization of organized crimes. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Issue 28 April. P. 234–240. <https://doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.26>

Fomenko, M. F. (2021). Stvorennia zlochynnoi spilnoty yak novela kryminalnoho zakonu Ukrainy: problemy teoretychnoho ta prykladnoho kharakteru (ch. 4 st. 255 KK). *Zlochynnist i protydiia yii v umovakh synhuliarnosti: tendentsii ta innovatsii*: materialy nauk.-prakt. konf., prysviach. pam'iaty chlena Pravlinnia Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, prof. T. A. Denysyvoi. Kharkiv: KhNUVS, [in Ukrainian].

Bakhurynska, O. (2020). Poniattia «zlochynna spilnota»: problemy pravovoho ta kryminolohichnoho vyznachennia. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 1, 190-195. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.34> [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A. (2014). Transformatsiia spivuchasti: poniattia ta formy. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*, 1 (32), 68-71 [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A. (2014). Osoblyvosti kvalifikatsii zlochyniv pid chas transformatsii spivuchasti. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 2 (91), 51-59 [in Ukrainian].

Maliuk, V. V. (2020). Osnovni doktrynalni pidkhody do vyznachennia definitsii «zlochynni spilnoty». *Aktualni problemy kryminalnoho prava*: materialy XI Vseukr. nauk.-teoret. konf., prysviach. pam'iaty prof. P. P. Mykhailenka [in Ukrainian].

Muzychuk, O. M. (2021). Kryminalitet yak forma orhanizatsii zlochynnoi spilnoty. *Zlochynnist i protydiia yii v umovakh synhuliarnosti: tendentsii ta innovatsii*: materialy nauk.-prakt. konf., prysviach. pam'iaty chlena Pravlinnia Kryminol. asots. Ukrainy, prof. Tetiany Andriivny Denysyvoi. Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochynnykh ob'ednan ta uchast u nykh: monohrafiia. Kyiv: FOP Maslakov [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A. (2021). Aktualni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti uchasykyv zlochynnoi orhanizatsii ta zlochynnoi spilnoty. *Aktualni problemy kryminalnoho prava*: materialy XII Vseukr. nauk.-teoret. konf., prysviach. pam'iaty prof. P. P. Mykhailenka. Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].

Zharovska, H. P. (2018). Transnatsionalna orhanizovana zlochynnist v Ukraini: fenomen, determinatsiia, protydiia: monohrafiia. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t [in Ukrainian].

Vozniuk, A. (2020). Protydiia orhanizovannii zlochynnosti v Ukraini: perspektyvy udoskonalennia kryminalnoho zakonodavstva. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*, 1(11), 176-194. DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.18> [in Ukrainian].

O. Okolit, *Postgraduate Student of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine.*

ORCID: 0000-0001-6498-6209

Criminal community as a form of complicity

The article analyzes current issues related to the introduction of the concept of “criminal community” in criminal law. The author’s position on criminal law nature of this organized criminal association is formulated, its criminal-legal features are revealed, and the validity of such legislative step is assessed by highlighting both advantages and disadvantages of this legislative innovation. It is argued that criminal community, despite the fact that it is not defined in Art. 28 of the Criminal Code of Ukraine, is an separate form of complicity.

Criminal community is a permanent or temporary organized criminal group formed by two or more criminal organizations for a specific purpose or to perform certain tasks related to criminally unlawful activities.

The definition of a criminal community needs to be clarified by supplementing it with other criminal groups, which may constitute the studied form of complicity, at least by an organized group.

Advantages of introducing a criminal community into the sphere of criminal law regulation are the creation of a term that more fully and accurately describes certain organized criminal associations operating in the criminal world, as well as the possibility of imposing more severe penalties for creating and leading a criminal community, given the stricter sanctions described in part 4 of Art. 255 of the Criminal Code of Ukraine. This provides a more detailed differentiation of criminal liability of participants in organized crime. Instead, the main disadvantage of this legislative innovation is the difficulty of proving a new form of complicity, the late response to the facts of criminally unlawful activities of organized criminal groups and the excessive burden on law enforcement.

Keywords: *organized crime; organized group; criminal organization; criminal community; complicity; criminal activity; criminalization; criminal influence; «thief in law».*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.07
УДК 340.15

Сокальська О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент
e-mail: co2001@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8737-0829

КОНЦЕПЦІЯ ВИПРАВНОГО ПОКАРАННЯ БЕНДЖАМІНА РАША

Автором проаналізовано есе *Дослідження впливу публічних покарань на злочинців і суспільство* (1787 р.) одного із піонерів американської пенології, соціального реформатора Бенджаміна Раша. Визначено основні складові концепції виправного покарання, розробленої Б. Рашем, її витоки, зв'язок з європейським пенальним дискурсом, а також вплив ідей просвітника на формування американських пенітенціарних систем.

Ключові слова: Бенджамін Раш; публічні покарання; каторжні роботи; будинок покаюння; одиночне ув'язнення.

Автором проаналізовано ессе *Исследование влияния публичных наказаний на преступников и общество* (1787 г.) одного из пионеров американской пенологии, социального реформатора Бенджамина Раша. Определены основные составляющие концепции исправительного наказания Бенджамина Раша, её источники, связь с европейским пенальным дискурсом, а также влияние на формирование американских пенитенциарных систем.

Ключевые слова: Бенджамин Раш; публичные наказания; каторжные работы; дом покаяния; одиночное заключение.

Постановка проблеми. Вітчизняна наука, до певної міри, залишається осторонь дискусій щодо методології досліджень історії пенітенціарних систем. Модерністичний підхід «старої» школи у 70–80-х роках ХХ ст. поступився ревізійністському, на зміну якому прийшла нова парадигма, що ґрунтувалася на постулатах соціальної історії. А наші дослідники все ще, переважно, послуговуються імперськими підручниками з тюрмознав-

ства ХІХ – початку ХХ ст. (хоча, завдяки технічному прогресу, доступні не лише праці останніх років, а й першоджерела). Це часто призводить до спотворення фактів і тиражування сумнівних тверджень, давно заперечених у зарубіжній історіографії. Чого варте лише написання прізвища та імені бенедиктинця Жана Мабільона у наукових розвідках українських та російських авторів (уже не кажучи про його ідеї): якщо донедавна воно подава-

лося як Мобільйон, а ім'я вказувалося Жан або Жак¹, то у статті Н. О. Шанідзе 2017 р. монах уже перетворився на Жана Любильйона [2, с. 82]. Але цим грішать не лише дослідники з пострадянського простору. Для прикладу наведемо статтю польського вченого у галузі кримінального та кримінально-виконавчого права Т. Каліша *Позбавлення волі у перспективі еволюції пенітенціарних систем і зміни пенологічних концепцій* (*Kara pozbawienia wolności w perspektywie ewolucji systemów penitencjarnych oraz zmian w zakresie koncepcji penologicznych*) 2020 р., у якій автор, послуговуючись лише вторинними джерелами, здебільшого роботами Л. Рабіновича 1933 р. (критична рецензія на яку, авторства Я. Хейтлера, опублікована ще 1936 р. з резюме, що в ній немає нічого з області тюремної науки [3, р. 15]) та М. Сенковської 1961 р., тиражує усталені тези про Мабільйона як першого автора концепції одиночного ув'язнення, що описав режим флорентійського притулку Св. Філіппо Нері (хоча Мабільйон не був прихильником суворого одиночного ув'язнення і притулок не описував – О. С.), квакерів, які побудували 1790 р. одиночну тюрму у Філадельфії й заснували пенсильванську пенітенціарну систему й т.і. [4].

У публіцистичній і навчальній літературі один із фундаторів американської пенітенціаристики Бенджамін Раш (Benjamin Rush) поступається за популярністю

Ж. Мабільйону, Дж. Говарду чи Дж. Бентаму, але все ж є доволі згадуваним, переважно в контексті формування пенсильванської пенітенціарної системи та філантропічного руху у Філадельфії. Однак, ні у вітчизняній історіографії, ні загалом на пострадянських теренах його роботи з пенології не були предметом наукового пошуку.

Постановка завдання. На матеріалах першоджерел, зокрема есе Б. Раша *Дослідження впливу публічних покарань на злочинців і суспільство* (*An enquiry into the effects of public punishments upon criminals and upon society*) 1787 р. [5], визначити та проаналізувати його погляди на систему та мету покарань, процедурні аспекти призначення та відбування покарання у виді позбавлення волі, окреслити їх зв'язок з європейським пенальним дискурсом та вплив на формування американських пенітенціарних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загальних роботах зарубіжних авторів, передусім американських, з проблематики пенітенціарних систем XVIII–XIX ст. есе Б. Раша згадується лише побічно, здебільшого в аспекті фундації Філадельфійського товариства полегшення страждань у в'язницях (Philadelphia Society for Alleviating the Miseries of Public Prisons), або ж дослідники наводять короткі цитати з нього. Винятком є роботи М. Меранце та Н. К. Тітерса [6; 7; 8], у яких ґрунтовно проаналізовано погляди Доктора Раша щодо найбільш доцільних видів покарань та режиму

¹ Див. детальніше: Сокальська, О. (2020). Некритичне цитування та відвертий плагіат в історико-тюрмознавчих дослідженнях (Чи запроваджував І Нікейський собор інститут *procuratores pauperum*?). *Вісник Пенітенціарної асоціації України*, (3), 24-36 [1].

їх відбування. Значний інтерес, з огляду на обрану тему, становить дисертаційне дослідження В. А. Ханнікатта, який розглянув ідеї Б. Раша та С. Ромілли через призму формування загального пенологічного дискурсу [9].

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XVIII ст. упевненість у виправному потенціалі покарання утвердилась не лише серед євангелістів-реформаторів, але й просвітників-матеріалістів. Відповідно сформувався необхідний ґрунт для поширення й реалізації не тільки ідеї покращення умов утримання, але й зміни концепції покарання. Матеріалістична психологія, зруйнувавши бар'єр між тілом і свідомістю, пропонувала наукове пояснення концептів тюремних реформаторів, що моральні установки й поведінку людей можна змінити шляхом дисципліни тіла. Тези матеріалістів, як слушно зазначав М. Ігнат'єв, сприяли певній медікалізації пенологічного дискурсу. [10, р. 67–70]. Реформа за покращення устрою в'язниць була частиною широко руху за соціальні перетворення, зокрема й дотримання норм гігієни в лікарнях, робітних будинках, подолання пауперизму та злочинності, що сприймалися як соціальні хвороби. На теоретичному рівні зазначені ідеї знайшли відображення у працях Дж. Хенвея, П. Ж. Ж. Кабаніса та ін. Проблематика в'язниць та режиму утримання засуджених стала однією зі сфер професійних інтересів лікарів (у Британії до реформи місць ув'язнення активно долучилися лондонські лікарі Дж. К. Леттсом, Дж. Фозергілл, В. Сміт), які від рекомендацій щодо підтримки гієни та санітарного стану

в'язниць перейшли до формування концепту виправлення-лікування делінквентів. І такі тенденції простежувалися по обидва боки Атлантики. Одним із найбільш знаних представників цього напрямку був американський лікар, громадський і політичний діяч Б. Раш. Як писав Н. К. Тітерс, мабуть, ніхто не передбачив такої кількості сучасних пенальних реформ як Б. Раш. Коло його інтересів вражає: медицина, психіатрія, дієтологія, види покарань, скасування смертної кари та рабства [8, р. 306].

Бенджамін Раш (1746–1813 рр.) – лідер американського Просвітництва, один із батьків-засновників США, представник Пенсильванії на Континентальному конгресі. Він підтримував дружні стосунки з Б. Франкліном, Дж. Адамсом, Т. Джефферсоном та іншими діячами американської революції. Під час війни за незалежність служив хірургом у Континентальній армії. 1778 року вийшов у відставку й повернувся до медичної практики у Філадельфії, де займався також викладацькою, громадсько-політичною й філантропічною діяльністю [11].

Ще під час навчання в Единбурзькому університеті 1766–1768 рр. Б. Раш налагодив дружні стосунки з представниками британської інтелектуальної еліти, у тому числі з відомими квакерами і активістами реформаторського руху Дж. К. Леттсом та Дж. Фозергіллом, з якими підтримував активне листування, у тому числі з питань тюремних перетворень, після повернення на батьківщину. Б. Раш був ревним християнином, але не обмежувався віровченнями однієї конфесії, описуючи свої

релігійні погляди як «суміш ортодоксії й інакомислення більшості наших християнських церков» [12]. Доктор Раш виступав за широкі соціальні перетворення, скасування рабства, безкоштовну освіту, у тому числі й для жінок, фундацію закладів для психічнохворих тощо.

У літературі поширена теза, що після укладення миру 1783 р. відомі громадські діячі Філадельфії на чолі з Б. Франкліном, Б. Рашем, В. Бредфордом і К. Лаунсом організували рух за перегляд кримінальних законів 1718 р., у результаті чого 1786 р. було ухвалено новий кримінальний кодекс Пенсильванії¹. Однак, з огляду на подальшу критику системи покарань, які закріпив кодекс 1786 р., очевидно, Б. Раш не мав безпосереднього відношення до його укладання. Хоча й активно відстоював ідею скасування смертної кари. Автор ґрунтовного дослідження життєпису Б. Раша Д. Ф. Хоук не згадує про його участь у розробці кримінальних законів, натомість звертає увагу на скептичне ставлення громадськості Пенсильванії до його ідей, у тому числі через їх надмірний зв'язок з релігією. Також Д. Ф. Хоук зазначає, що 1786 р. реформаторські проекти Б. Раша ще не поширилися на проблеми злочинців і відбування покарання. Провісник звернув увагу на це питання лише стикнувшись з групою засуджених, які виконували громадські роботи, підмітаючи вулицю поблизу його будинку. Б. Раш запропонував

їм пиво з патокою і, поспілкувавшись, відчув не лише симпатію, але й повагу до того, як вони переносять публічне покарання і приниження [11, р. 363–364].

Засуджені, що виконували громадські публічні роботи, з'явилися на вулицях міст Пенсильванії у результаті нововведень кримінального закону 1786 р., який за більшість тяжких злочинів встановив покарання у виді тюремного ув'язнення у поєднанні з каторжними роботами. У преамбулі йшлося про неефективність смертної кари як покарання, що не відповідає основним цілям: виправляти та перевиховувати, а також утримувати інших від вчинення подібних діянь. Останнє, на думку авторів закону, найкраще досягалося б шляхом тривалих публічних і ганебних каторжних робіт, які б відповідно впливали на людей. Тому виконувати примусові роботи засуджені повинні були не лише у в'язницях і виправних будинках, але й на вулицях міст, дорогах, шахтах, будівництві тощо [15].

Публічність ув'язнених, які раніше були сховані за в'язничними мурами, а тепер вийшли на вулиці, зв'язані ланцюгами, одягнені в принизливий різнокольоровий одяг з тачками в руках, привертала увагу громадськості. Відношення до них було неоднозначним: одні співчували публічному приниженню, в інших вони викликали відразу чи страх. Акт 1786 р. відразу охрестили «законом про тачки» («Wheelbarrow Law»).

¹ Див.: Barnes H. E. The Evolution of penology in Pennsylvania : a study in American social history. 1927. 414 р. [13, с. 81]. Цитату Г. Барнса майже дослівно (у перекладі) повторила С. Васильєва у монографії «В темнице был, и вы пришли ко Мне...», але без посилання на джерело [14, с. 78].

Негативне сприйняття в американському суспільстві публічної, тяжкої, принизливої праці, пояснювалося не лише гуманізмом жителів Пенсильванії, але й традиційним ставленням до неї як такої, що її виконують переважно раби. Отже, фактично, засуджені прирівнювалися за статусом до чорношкірих рабів [9, р. 95]. І це в країні, яка нещодавно проголосила свободу найвищою цінністю.

Доктор Раш не залишився осторонь дискусій щодо доцільності публічних каторжних робіт. 9 березня 1787 р. на засіданні Товариства сприяння політичним питанням, що проходило в будинку Б. Франкліна у Філадельфії, він виступив з доповіддю на тему впливу публічних покарань на засуджених і добродетельних громадян. Потому вона була опублікована в газеті, а у квітні 1787 р. видана окремою брошурою *Дослідження впливу публічних покарань на злочинців і суспільство* (*An enquiry into the effects of public punishments upon criminals and upon society*) [5].

Критика Б. Раша була направлена на публічні каторжні роботи. Всі законодавці в усі часи, зазначав він, вважали, що покарання мають бути публічними (смертна кара, порка, виставляння біля ганебного стовпа та ін.), але це є пережитком й попередженням. Публічні кари не можуть сприяти досягненню цілей, визначених законом, зокрема виправлення правопорушників і попередження злочинів. Навпаки, всі вони мають тенденцію робити поганих людей ще гіршими й лише приводять до росту злочинності. Виправлення аж ніяк не може бути досягнене через публічні кари, оскільки ганьба, яку відчуває злочинець, пригнічує відчуття при-

родного сорому – необхідної складової доброчесності. Публічні каторжні роботи сприяють тому, що праця асоціюється виключно з приниженням, недостойним добродетельного громадянина заняттям. Таке покарання не викликає ніяких позитивних змін ні у тілі, ні у свідомості засудженого; надмірна демонстративність, коли громадяни щодня спостерігають за цим, робить його звичним, злочин сприймається як частина повсякдення або й забава для натовпу. Публічні страти більше руйнують моральні якості сотень громадян, ніж залякують їх. І ці недоліки, не можуть не переважити сумнівну матеріальну вигоду для штату від публічних каторжних робіт [5, р. 3–5].

На думку В. А. Ханнікатта, погляди Б. Раша на злочини й покарання сформувалися під впливом християнських догматів євангелістів (зокрема про можливість для будь-кого, навіть запеклого злочинця, покаятися і виправитися) і професійних знань з медицини, психології та психіатрії [9, р. 80–81, 96]. Також помітний вплив європейських просвітителів, зокрема Ч. Беккарія та В. Пейлі. Саме тези англійського філософа про одиночне ув'язнення як найбільш ефективне покарання для досягнення цілей виправлення та запобігання злочинам [16, р. 349, 543–545] розвинуті Б. Рашем у зазначеній роботі.

Бенджамін Раш дивився на злочинність як на хворобу або епідемію, а на правопорушника як на пацієнта, який несе загрозу іншим (заражає) і потребує лікування (як хірург рятує тіло, відсікаючи хвору тканину, так і злочинця слід «ампутовати» чи відсікти від здорової ча-

стини суспільства, помістивши на такий собі карантин). Він вірив, що релігійний вплив і праця сформують необхідні навички й риси характеру, а наукові методи дозволять виправити людину. Як вчений, він був впевнений, що експерименти під відповідним контролем, який вважав основним фактором, дадуть очікувані результати [9, р. 80–81, 96].

Апелюючи до християнських норм, Б. Раш закликав побачити в злочинцях членів великої людської родини і повернути їх на шлях благочестя. Задля цього не потрібно скасовувати покарання, лише змінити місце і спосіб їх виконання. Грунтуючись на професійних знаннях, автор визначав, що саме найефективніше буде сприяти виправленню злочинця й поверненню його в суспільство, і разом з тим, буде достатньо суворим та нестерпним покаранням.

Категорія свободи – найбільшої цінності для людини як ніколи актуалізувалася під час революційних подій. Отже, її позбавлення чи обмеження, на думку автора, достатній еквівалент смерті. Також Б. Раш апелював до родинних почуттів і прив'язаності до близьких – розлука з ними в умовах несвободи була б найтяжчим покаранням. Схильність надавати більшого значення невідомому, наштовхнула Б. Раша на думку, що покарання має бути сховано від очей і бути невизначеним як для самого злочинця, так і для суспільства. Види покарань встановлювалися б законом, але не було б визначено, які саме кари призначатимуть судді за те чи інше правопорушення. Це, як вважав Б. Раш, запобігатиме звиканням до покарань, оскільки призвичаюючись, злочинці перестають боя-

тися кари. Тривалість покарання буде обмежена, але його реальні строки засудженому будуть невідомі.

Коли автор переходив до «плану реформ», розробленого з урахуванням згаданих «аксіом» людської психіки, то гуманізм просвітника все більше витіснявся описами бузувірських експериментів над живими істотами. М. Меранце назвав це готичним світом, створеним Б. Рашем, у якому невизначеність й утаємниченість покарань досягли міфічного жаху [6, р. 134]. Для утримання злочинців пропонувалося у віддаленій частині штату, серед гір і болотистої місцини, звести великий будинок покаяння (house of repentance), шлях до якого мав бути складний і понурий; на брамі – постійно б перебувала сторожа, двері мали бути металеві, щоб відкривалися зі звуком і моторошним відлунням, які б «пронизували душу». Тюремникам у присутності засуджених заборонялося проявляти позитивні емоції чи прихильність. Щоб посилити моторошність цієї «обителі дисципліни й суворості», назва її повинна відбивати призначення [5, р. 12–13].

Основними складовими запропонованої моделі виконання покарання Б. Раш називав: фізичні обмеження/покарання («bodily pain»), працю, релігійні практики («watchfulness»), усамітнення («solitude») і мовчання («silence») [5, р. 12–13]. Для визначення міри фізичного впливу слід було володіти знаннями з фізіології людини, знати які процеси виникають у нервовій системі. В'язнична праця, по-перше, дозволяла закладу бути самоокупним (хоча б частково) та приносила користь штату, по-друге, слугувала меті виправлення злочинця, який

отримував таким чином позитивні навички, самовдосконалювався. Праця – основна чеснота добропорядного громадянина, на противагу неробству, розглядалася Б. Рашем як позитивне благо. Відповідно, заплечим злочинцям у ньому мало бути відмовлено. У наступному есе 1788 р. він писав, що за найтяжчі злочини гуманним еквівалентом смертної кари може бути: за вбивство I ступеня – одиночне ув'язнення, темрява й повна відсутність роботи, за вбивство II ступеня – одиночне ув'язнення, праця, з дозволом на освітлення камери і т.і. [17, р. 175].

Щоб ці «фізичні» методи впливу мали більший ефект, їх слід супроводжувати регулярними релігійними заняттями. Все це мало поєднуватися з чистотою (яку Б. Раш вважав безумовною складовою доброчесності [9, р. 100]) і простою, корисною їжею. Гігієна – необхідна умова подолання епідемій, мала справити такий ефект і на злочинні нахили. Режим відбування покарання міг бути суворішим чи більш поблажливим в залежності від виду вчиненого злочину та позитивних змін у поведінці та моральних якостях засудженого [5, р. 13–14]. Таким чином, як робить висновок Н. К. Тітерс, Б. Раш передбачив впровадження класифікації засуджених й індивідуалізації виправного режиму [8, р. 308].

Доктор Раш називав описаний ним заклад «машиною» для відновлення доброчесності. Він досить детально виклав методику такого перетворення, поєднавши раніше відомі елементи, зокрема релігійні настанови, одиночне ув'язнення, мовчання, контроль, з медичним науковим підходом до пенології.

Якщо Дж. Бентам, у цей же період, намагався упровадити у пенітенціарній системі Паноптикону архітектурні, управлінські новації й технічні винаходи, то Б. Раш прагнув застосувати досягнення медицини, психології, психіатрії задля виправлення і перевиховання злочинців.

Щодо будинків покаюння Б. Раш проводив аналогію з лікарнями: чому в кожному штаті відкривають заклади для боротьби з тілесними недугами, асигнуючи на це величезні кошти, однак виступають проти організації місць для подолання моральних вад. Видатки на утримання таких закладів були б цілком виправданими й значно меншими ніж ті, які йшли на утримання звичайних тюрем.

Закритість, утаємниченість карно-виправних закладів Б. Раш обґрунтовував також тим, що злочин є плямою на репутації особи, яку можна змити лише виправленням, і неpubлічні покарання найкраще сприяли б цьому. Можемо припустити, що такий підхід міг бути запозичений як з традиційних ще з Середньовіччя практик ув'язнення політичних супротивників, так і досвіду європейських в'язничних робітничих чи виправних будинків, де в одиночних камерах, без особливого розголосу батьки утримували неповнолітніх за проступки чи аморальну поведінку (про це згадувалося й у книзі Дж. Говарда *Стан тюрем Англії та Уельсу*, яку Б. Раш високо цинив, називаючи себе учнем і палким шанувальником реформатора [11, р. 364]).

Своє есе Б. Раш завершував, у дусі євангелістських проповідників, на піднесеній ноті описом картини як жителі міст і селищ, рахуючи роки

до звільнення з «будинку покаяння» одного з членів громади, зустрічають його, друзі та родичі вітають зі сльозами на очах і всі навкруги вигукують: «Наш брат був втрачений і повернувся, був мертвим і ожив» [5, р. 17]. Така риторика була закріплена і в преамбулі статуту новоствореного у травні 1787 р. Філадельфійського товариства полегшення страждань у в'язницях [18], одним із фундаторів якого, разом з іншими громадськими та релігійними лідерами Пенсильванії, став Б. Раш.

Попри певний ідеалізм, а в інших питаннях – невиправдану, з сучасної точки зору, жорстокість концепції Б. Раша, все ж слід констатувати, що це перша робота по обидва боки Атлантики, в якій пролунала гостра, послідовна критика публічних каторжних робіт. Виду покарання, яке у цей період домінувало в пенальних практиках більшості європейських країн. Праця у Б. Раша – це шлях до доброчесності й спосіб забезпечити своє існування, а не виснажливе заняття, ганебне для добропорядної людини. І це те, що відрізняє модерні виправні концепції від доктринальних підходів до в'язничної праці XVI–XVII ст. Таким чином, у США відмова від публічних каторжних робіт відбувається раніше, оскільки в штатах вони не настільки масово застосовувалися як у країнах континентальної Європи, де замінили галери й тілесні кари.

Не можемо не відзначити, що більшість тез Б. Раша щодо процедурних питань виконання покарань були новаторськими й доволі прогресивними, зокрема про диференціацію строків та режиму відбування покарання в залежності від тяжкості злочину, особистих якостей зло-

чинця, його поведінки під час ув'язнення. Характер, строки й режим утримання мали б визначати спеціальні судді, які також були зобов'язані раз чи двічі на рік відвідувати в'язницю. Автор наполягав на контролі не лише за засудженими, але за тюремною адміністрацією, щоб запобігти зловживанням та корупції.

Доктор Раш, як і В. Пейлі, великі надії покладав на виправний потенціал одиночного ув'язнення [11, р. 366]. У цьому сенсі його ідеї близькі підходам англійських тюремних реформаторів, що започаткували суворе одиночне утримання у виправному будинку в Петворті й в'язничному комплексі у Глостері. У країнах, розділених океаном, ці процеси відбувалися майже паралельно.

Разом з тим, робота Б. Раша наочно ілюструє тонку грань між просвітницькими ідеями та переконаннями, що тюремне ув'язнення є більш гуманним видом покарання, і «новою концепцією виправлення», що передбачала процедури, які спричиняли страждання ще гірші ніж смерть. В. А. Ханнікатт вважає, що реформатори не були ні лицемірами, ні навмисно жорстокими, благородні наміри замінити смертну кару виправленням настільки засліпили їх, що вони не бачили очевидних вад таких новацій [9, р. 101].

Висновки. Отже, 1787 р. Б. Раш представив на розсуд громадськості Філадельфії оригінальний пенальний проєкт, абсолютно відмінний як від діючих у штатах карцеральних практик, так і від європейських дисциплінарних моделей, які, здебільшого передбачали одиночну сегрегацію лише в нічний час. Його підхід ґрунтувався на нормах християнсь-

кої моралі, як вони переставлені у віровченнях євангелістів, ідеях європейських просвітників і тюремних реформаторів (Ч. Беккарія, В. Пейлі, Дж. Говарда), знаннях з медицини, психології, психіатрії і передбачав певну медикалізацію сфери відбування покарань.

Не всі ідеї Б. Раша були сприйняті громадськістю Філадельфії. На шпальтах газет автора і засуджували, і відкрито глузували з нього. Проект, запропонований Б. Рашем, називали планом гуманного серця, але дикої, візіонерської уяви, який неможливо реалізувати в силу людської природи й особливостей психіки, що більше підходить для управління Утопією, ніж для громади Пенсильванії [19, р. 161].

Але брошура Б. Раша набула популярності [20, р. 193–194], послідовна критика публічних каторжних робіт співпала з загальним невдоволенням цим нововведенням. Окрім того його ідеї, були суголосні європейському реформаторському руху у сфері соціальної опіки й виконання покарань, що не міг оминути й молоду незалежну державу. І робота Б. Раша виступила певним каталізатором цього процесу у Пенсильванії.

Унаслідок чого у травні 1787 р. громадські діячі й лідери релігійних громад штату об'єдналися й започаткували Філадельфійське товариство полегшення страждань у в'язницях. Як зазначав Б. Раш у листі до лондонського колеги Дж. К. Леттсома, формуванню товариства, з поміж іншого, у незначній мірі, сприяла публікація брошури про вплив публічних покарань на злочинців та суспільство [21, р. 417]. Саме недоліки новоухваленого закону 1786 р., особливо в частині публічних каторжних робіт, на якого покладали надії реформатори, спонукали до пошуку шляхів удосконалення діючої системи покарань й започаткування тюремного філантропічного руху. Більшість ідей Б. Раша щодо виправного покарання були реалізовані у процесі реформування системи покарань та режиму утримання засуджених у державних в'язницях та пенітенціаріях штату Пенсильванія упродовж 1790–1840 рр. Крім, хіба що невизначених строків покарання, але й ця новація була впроваджена, лише набагато пізніше, у засадах діяльності Елмірського реформаторію.

Список використаних джерел

1. Sokalska, O. (2020). Uncritical citations and outright plagiarism in the history of prisons studies (Did the First Council of Nicaea introduce the institute of procuratores pauperum?). *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 3, 24-36. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.3.03>
2. Шанідзе, Н. О. (2017) Теоретико-методологічні засади пенітенціарної філософії. *Вісник НТУ «ХПІ»*. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. Харків : НТУ «ХПІ» [Shanidze, N. A. Theoretical and methodological foundations of the penitentiary philosophy. *Bulletin of NTU "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development*], 29 (1251), 82–85.
3. Haytler, J. (1936). *O podstawy nauki w więziennictwie*. Warszawa.
4. Kalisz, Tomasz (2020). Kara pozbawienia wolności w perspektywie ewolucji systemów penitencjarnych oraz zmian w zakresie koncepcji penologicznych. *Zgromadzenia*

stanowe i organy przedstawicielskie w dziejach. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Marianowi Józefowi Ptakowi. Wrocław : Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 195–216. DOI: 10.34616/23.20.035

5. Rush, Benjamin (1787). *An enquiry into the effects of public punishments upon criminals and upon society*: read in the Society for Promoting Political Enquiries, convened at the house of His Excellency Benjamin Franklin, Esquire, in Philadelphia, March 9th, 1787 Philadelphia : Printed by Joseph James, in Chesnut-Street.

6. Meranze, Michael (1996). *Laboratories of Virtue: Punishment, Revolution, and Authority in Philadelphia, 1760-1835*. UNC Press Book.

7. Meranze, Michael (1984). The Penitential Ideal in Late Eighteenth-Century Philadelphia. *The Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 108 (4), 419–450.

8. Teeters, N. K. (1943). Benjamin Rush, Pioneer Penal Reformer. *The Prison Journal*, 23(2), 306–309. <https://doi.org/10.1177/003288554302300202>

9. Hunnicutt, Wendell Allen (2010). *Romilly and Rush: The Parallel Paths of Penal Reform in Britain and America*. (PhD thesis). The University of Texas at Arlington.

10. Ignatieff, Michael (1978). *A just measure of pain : the penitentiary in the industrial revolution, 1750-1850*. New York : Pantheon Books.

11. Hawke, David Freeman (1971). *Benjamin Rush; Revolutionary Gadfly*. The Bobbs-Merrill Company, Inc.

12. Letter to John Adams from Benjamin Rush, 5 April 1808 URL: <https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-5236> (дата звернення: 03.09.2021).

13. Barnes, H. E. (1927). *The Evolution of penology in Pennsylvania : a study in American social history*. Indianapolis : Bobbs-Merrill.

14. Васильева, С. А. (2019). «В темнице был, и вы пришли ко Мне...» : история зарождения практики тюремного служения в протестантской традиции и его влияние на ход пенитенциарных реформ в Америке, Европе и России. Москва : Проспект [Vasilyeva, S. A. (2019). "I was in prison, and you came to me...". *The history of the origins of prison ministry in the Protestant tradition and its impact on the course of penitentiary reform in America, Europe, and Russia*. Moscow : Prospect].

15. An Act amending the penal laws of this state. *The Statutes at Large of Pennsylvania*. URL: <http://www.palrb.us> (дата звернення: 02.10.2021)

16. Paley, William (1785). *The Principles of Moral and Political Philosophy*. London, R. Faulder.

17. Rush, Benjamin (1806). An Enquiry into the Justice and Policy of Punishing Murder by Death, 1788. In. *Essays: Literary, Moral, and Philosophical*. Philadelphia : Printed by Thomas and William Bradford 364 p.

18. The Constitution of The Philadelphia Society for Alleviating the Miseries of Public Prisons. In *Act of Incorporation and Constitution. Philadelphia Society for Alleviating the Miseries of Public Prisons*. J. Harding, printer, 1835, 4–5.

19. Mease, James (1811) *Picture of Philadelphia: Giving an Account of Its Origin, Increase and Improvements in Arts, Sciences, Manufactures, Commerce and Revenue : with a Compendious View of Its Societies, Literary, Benevolent, Patriotic, and Religious : Embracing the Public Buildings, the House of Refuge, Prison, New Penitentiary, Widows' and Orphans' Asylum, Fair Mount Water Works*. Philadelphia : Robert Desilver.

20. Vinson, M. (1989). The Society for Political Inquiries: The Limits of Republican Discourse in Philadelphia on the Eve of the Constitutional Convention. *The Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 113(2), 185–205.

21. Butterfield, Lyman Henry (Ed.). (1951). *Letters of Benjamin Rush: Volume I: 1761-1792*. Princeton University Press.

O. Sokalska, PhD in Law, Associate Professor

e-mail: co2001@ukr.net; ORCID: 0000-0001-8737-0829

Benjamin Rush's concept of reforming punishment

The article analyzes an essay by one of the pioneers of American penology, the social reformer Dr. Benjamin Rush *An enquiry into the effects of public punishments upon criminals and upon society, 1787*. The author identifies the main components of Rush's concept of punishment, its sources, its connection with the European penal discourse, and its influence on the formation of American penitentiary systems.

In 1787, Benjamin Rush presented to the Philadelphia public an original penal project quite different from both the current carceral practices in the states and the European disciplinary models. Solitary confinement occupied an important place in this concept. He considered the main elements of the correctional punishment regime to be: bodily pain, labour, watchfulness, solitude and silence.

This is the first publication on either side of the Atlantic to offer a coherent critique of public servitude, the type of punishment that dominated penal practices in most European countries during this period. Labor in Rush's conception is a path to virtue and a way to secure one's livelihood, not a grueling occupation shameful to a well-meaning man.

The basis of Rush's teachings on punishment were the norms of Christian morality, when rearranged in Christian evangelicals, the ideas of European enlighteners and prison reformers (C. Beccaria, W. Paley, J. Howard), knowledge of medicine, psychology, psychiatry. His approach involved a measure of medicalization of punishments.

Keywords: *Benjamin Rush; public punishment; hard labor; house of repentance; solitary confinement.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.08
УДК 340.155:343.8

Власенко С. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави
і права України і зарубіжних країн
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-7696-6096

ПЕНІТЕНЦІАРНІ ІДЕЇ АНГЛІЙСЬКИХ ПРОСВІТНИКІВ: ВІЛЬЯМА ПЕЙЛІ ТА САМУЕЛЯ РОМІЛЛІ

У статті визначено й проаналізовано ідеї та погляди представників англійського просвітництва Вільяма Пейлі та Самуеля Ромілли на реформу карної політики, мету й систему покарань, визначено місце тюремного ув'язнення та режимних засад його реалізації у концепціях зазначених авторів.

Ключові слова: Вільям Пейлі; Самуель Ромілли; Просвітництво; система покарань; режим утримання засуджених.

В статье определены и проанализированы идеи и взгляды представителей английского просвещения Уильяма Пейли и Сэмюэля Ромилли на реформу уголовной политики, цели и систему наказаний, определено место тюремного заключения и режимных основ его реализации в концепциях указанных авторов.

Ключевые слова: Уильям Пейли; Сэмюэль Ромилли; Просвещение; система наказаний; режим содержания осужденных.

Постановка проблеми. Дискусії навколо перегляду чинної системи покарань з урахуванням як засад національної правової традиції, так і досвіду європейських країн [1], а також триваюча реформа сфери виконання покарань актуалізують дослідження ідей філософів і правників, на яких ґрунтується зарубіжна пеналогія.

Постановка завдання: визначити й проаналізувати ідеї та погляди Вільяма Пейлі та Самуеля Ромілли на реформу карної політики, мету й систему покарань, визначити місце тюремного ув'язнення та його режи-

мних засад у концепціях зазначених авторів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У британській історіографії політико-правові погляди В.Пейлі та С.Ромілли традиційно розглядалися у межах досліджень руху за гуманізацію пенальної політики та перегляд Кривавих кодексів (М.Ф.Конлі, К.Філліпсон, Л.Радзінович, К.Кенні та ін.) [2; 3; 4; 5]. В останні роки простежується певний дослідницький інтерес до пенітенціарної проблематики у фундаментальних роботах цих просвітників, свідченням чого є статті

російських авторів, зокрема С. Васильєвої [6] та О. Родіонова [7].

Виклад основного матеріалу.

Епоха Просвітництва відрізнялася новою світоглядною концепцією, згідно з якою, увага почала звертатися на людину, її потреби, права та свободи. Одними з яскравих представників англійського Просвітництва були Вільям Пейлі (William Paley) та Самуель Ромілі (Samuel Romilly), відомі прогресивними гуманістичними поглядами на систему покарання. І хоча їх позиції доволі різнилися, усе ж трансформація політико-правової думки щодо найбільш доцільних засобів боротьби зі злочинністю найкраще може бути простежена на прикладі поглядів саме цих просвітників, які поступаються за популярністю більш знайомим у нас тюремним реформаторам, зокрема Дж. Говарду, Дж. Бенгаму, Е. Фрай та ін.

Філософські погляди Вільяма Пейлі сформувалися на межі християнського консерватизму та утилітаризму. Одна з найвідоміших його робіт *Принципи моральної і політичної філософії*, що побачила світ 1785 року. В її основі лекції, які читав В. Пейлі з моральної філософії в коледжі Христа в Кембриджі. Цитована під час парламентських дебатів, залишаючись у програмі Кембриджа до ХХ ст., ця робота стала одним із найвпливовіших текстів у Британії доби Просвітництва. Ортодоксальний богослов, ґрунтуючи свою утилітарну етику на релігійній складовій, В. Пейлі дотримувався прогресивних поглядів на питання толерантності та работоргівлі.

Дослідники-правники акцентують на суперечливості поглядів В. Пейлі на правову систему Англії.

М. Ф. Конлі ілюструє це на прикладі аналогії, що її використав сам автор. Так, він описував правову систему, порівнюючи її зі старим будинком, який був перебудований і доповнений з огляду на потреби мешканців упродовж кількох поколінь. Автор визнавав, що ці переобладнання не мали ні плану, ні загальної чіткої мети, і для стороннього спостерігача, скоріш за все, виглядали незрозуміло й безглуздо. Але це не суттєво, оскільки вони влаштовували мешканців. Таким чином, англійська правова система попри її вади, писав В. Пейлі, підходить людям, як і будинки мешканцям. Якщо вдаватися до такого порівняння, зазначав М. Ф. Конлі, то заради справедливості необхідно вказати, що під час перебудови будинку, зайві, застарілі речі все ж таки викидають, натомість в англійському праві все залишалося, незалежно від того «було воно придатне до використання чи ні» [2, 18].

Попри те, що В. Пейлі частіше фігурує в історіографії як шанобливий захисник Кривавого кодексу, але навіть він визнав несправедливість смертної кари щодо кишенькових злодіїв, з усім авторитетом відстоюючи тезу про доцільність у випадках незначних правопорушень заміни шибениці й транспортування ув'язнених у пенітенціарному будинку [8, 88].

Ядром правової думки В. Пейлі є утилітаристське вчення про моральність, яке він поклав в основу уявлень про покарання та його мету. У покаранні він вбачав перш за все не кару за вчинення злочину, а його попередження. Розмірковуючи про «гуманне покарання», В. Пейлі вказував, що його ціль – це не відплата, а превенція [9, 300]. Він був упевне-

ний, що вимога правосуддя карати – це не мотив гуманного покарання, а от імовірність того, що приклад ухилення злочинця від належної відплати заохочує його або інших осіб вчинити подібний злочин уже є визначальним мотивом для застосування гуманного по своїй суті покарання.

У подальшому філософ зазначав, що справжня причина і мета покарання, безсумнівно, є мірилом жорстокості відплати, але власне ця причина лежить не у винності злочинця, а в необхідності превенції злочинів, що готуються. Тобто покарання не повинно бути жорстким в тому випадку, якщо злочин може бути попереджений іншим способом.

Торкаючись загальних питань призначення і виконання покарання, В. Пейлі стверджував, що покарання переслідує дві мети – виправлення і демонстрацію, причому першу мету він вважав більш практичною, але безумовно менш ефективною. З усіх покарань для досягнення мети виправлення найбільш випробуваним і надійним, на його думку, є позбавлення волі у виді тюремного ув'язнення. Він писав, що ці заходи збільшують страхітливий ефект покарання, ізолюють злочинця від суспільства із собі подібними ... і в засудженого відбуваються зміни в поведінці [9, 302].

Значну увагу філософ приділив питанню одиночного утримання під час відбування покарання. Загалом самотність він вважав найбільш підходящим станом для єднання з Богом, у якому й проявляється свобода природнього стану. Саме одиночне утримання злочинців, коли вони ізолюються від товаришів по «ремеслу», сприятиме їх виправленню (реформації) і не дозволить поширюватися

злочинним нахилам. У таких умовах злочинець переконається у хибності його вибору й відчує каяття, що, неодмінно, позначиться на його поведінці [9, 349, 543–544].

Вільям Пейлі одним з перших обґрунтував думку про доцільність використання фізичної праці засуджених в цілях досягнення виправного ефекту. Зокрема, він вказував на те, що антипатія до праці є причиною половини людських вад, вона є чинником, що породжує і посилює це зло навіть у пересічній особистості. Саме тому потрібно надавати можливість засудженим працювати в нормальних умовах, а не знищувати їх за допомогою тяжкої фізичної роботи впродовж всього періоду виконання покарання, що аж ніяк не буде сприяти виправленню.

У своїй роботі В. Пейлі вказував, що рівень страхітливого ефекту покарання має бути прямопропорційним загрози, яку може в майбутньому завдати злочинець суспільству. Тому, не зважаючи на гуманізм, він виступав за смертну кару, яку вважав найефективнішим видом застереження інших від вчинення злочинів.

Філософ виділяв два методи відправлення кримінального правосуддя при призначенні смертної кари. Перший метод полягає в регулярному застосуванні смертної кари, але за незначне число суворо визначених видів злочинів. При другому методі необхідно призначати смертну кару за широке коло злочинів, але виконувати в невеликій демонстративній кількості щодо кожного з діянь визначеної групи.

Розглядаючи необхідність призначення смертної кари в Англії, філософ виділяв три основні причи-

ни: існування занадто багато свободи; проживання у великих містах; недостатність покарань, які не супроводжувалися смертю і при цьому були достатніми для залякування. У цьому випадку В. Пейлі відкидав концепцію реабілітації і стверджував, що в більшості випадків смертна кара робить злочинця краще, ніж він був, тоді як в'язниця легко перетворює злочинця-новачка в людину з глибокими кримінальними нахилами.

Особливого значення він надавав діяльності органів правосуддя з винесення ними справедливих покарань, що, зокрема, стосувалося ретельного встановлення судами всіх обставин справи, ролі судів у превенції злочинів за допомогою винесення ними адекватних, але разом з тим гуманних санкцій. Не менш цікавим є його підхід до деяких обставин вчинення злочинних діянь. Так, В. Пейлі говорив, що від ступеня тяжкості вчиненого злочину залежить вид призначеного покарання: легкість злочину повинно відтягувати покарання.

При всій прагматичності його поглядів на покарання, В. Пейлі був прихильником прогресивно-гуманістичних ідей. Важливо відзначити, що він одним з перших звернув увагу на турботу за особами, звільненими з місць відбування покарання. Також він наполягав на тому, що обов'язком держави є забезпечення звільнених осіб роботою і, що є більш важливим – їх подальше відокремлення від тих осіб, які не бажають чесно трудитися.

Ідеї В. Пейлі стосовно призначення покарання, необхідності залучення злочинців до праці задля реабілітації та подальшого повернення до суспільства, ролі держави та дер-

жавних органів влади у попередженні злочинів та ресоціалізації злочинців у свій час вирізнялися прогресивністю, що в подальшому й призвело до їх поступового впровадження в пенітенціарну практику. Його погляди стали основою для наукового пошуку в напрямку розвитку пенітенціарної ідеї про покарання і реформ в цій галузі.

Публікація основних філософсько-теологічних праць В. Пейлі співпала з активним рухом за перегляд системи покарань, у частині її гуманізації, та покращення устрою в'язниць. У результаті зусиль філантропів і законотворців у Британії упродовж 1775–1789 рр. було ухвалено низку законів, що упроваджували нагляд за в'язницями, обов'язкові візити до в'язниці капеланів та лікарів тощо. На рівні графств було реалізовано в'язничну реформу, а саме перебудовано виправі будинки та в'язниці, відповідно до рекомендацій філантропів, зокрема Дж. Говард. Однак радикальної зміни системи покарань у цей період не відбулося. Де-юре продовжувало діяти «криваве законодавство», відповідно до якого смертна кара передбачалася більше ніж за 200 складів злочинів.

З огляду на європейський гуманістичний рух і скасування на континенті в окремих країнах (зокрема в Тоскані) смертної кари під впливом прогресивних ідей Ч. Беккарія, у Британії на парламентських слуханнях повсякчас поставало питання реформування системи покарань. Саме завдяки пристрасним промовач члена Палати громад С. Ромілі питання лібералізації кримінальних законів набули особливої актуальності.

Погляди С. Ромілли щодо виконання покарань уперше викладені у критичному нарисі роботи Мартіна Мадана *Роздуми про реалізацію правосуддя* 1786 р. С. Ромілли, вбачаючи в причинах злочинності насамперед соціальне коріння та пороки суспільства, вважав, що адекватне злочину покарання діє як безумовний засіб утримання від його повторного вчинення і служить меті загальної превенції [10]. Разом з тим, враховуючи фактор «людських недоліків», тобто природні вади й потенційну схильність людей до здійснення асоціальних вчинків, філантроп вказував, що діяння може вважатись злочинним лише у разі абсолютної доведеності, і тільки в цьому випадку має слідувати справедливе покарання. В результаті в аналізованій роботі він наполягав на обов'язковому перевихованні осіб, які, по суті, стали жертвами соціальних деформацій. При цьому одиначне ув'язнення і фізична праця, на його погляд, були необхідним засобом такого перевиховання.

З 1808 р. С. Ромілли активно долучився до руху за гуманізацію покарань, зокрема зменшення складів злочинів, що передбачали покарання у виді смертної кари. Він зазначав, що «право нашої країни, дійсно, написано кров'ю» [11, с. 279]. На думку просвітника, смертна кара не відповідала самій сутності кримінального покарання, яке повинно бути спрямовано, окрім превенції і залякування, на виправлення злочинця.

Як видається, С. Ромілли вперше з науково-теоретичних позицій продемонстровано взаємозв'язок між зростанням злочинності й надмірною жорстокістю покарань. З цієї причини, задля зменшення злочин-

ності та її превенції, він пропонував звернути увагу на поліпшення умов утримання засуджених в тюремних закладах та вдосконалення засобів і методів виправлення засуджених. С. Ромілли доводив можливість перевиховання навіть найбільш закоренилих злочинців, які вчинили тяжкі злочини, і заперечував тезу про їх принципову неспроможність виправлення. Єдине, коли на думку аболіціоніста можливе застосування вищої міри покарання - це вчинення посягання на життя людини, втеча з в'язниці або вчинення нового тяжкого злочину в період відбування покарання. Реформатором проголошувався принцип, відповідно до якого метою кримінального покарання має в першу чергу виступати виправлення злочинця.

1811 року С. Ромілли запропонував створити спеціальну парламентську комісію з вивчення тюремного питання і повернутися до ідеї зведення пенітенціарних будинків для утримання злочинців, яких присуджено до транспоратації, як це передбачав Пенітенціарний акт 1779 р. Він критично ставився до вигнання (тарнспоратації), вказуючи на його неефективність. Проєкт відправки засуджених в Австралію С. Ромілли називав безглуздом, такі особи назавжди будуть втрачені для держави, оскільки для більшості з них заслання фактично стане пожиттєвим, вони не зможуть повернутися на батьківщину. Для каторжних робіт і колонізації Австралії, на думку реформатора, слід було б обирати засуджених з регіонів, обізнаних з сільського господарською працею, а не злочинців зі столиці та графства Мідлсекс, як це пропонувалося у проєкті.

Систему утримання осіб, засуджених до транспорзації, у плавучих тюрмах, упроваджених через неможливість їх відправки до Північно-Американських колоній, С. Роміллі теж вважав хибною. Злочинці там перебували у жахливих умовах, разом утримувалися різні категорії засуджених. Якщо неповнолітні потрапляли туди новачками, то після перебування у товаристві засуджених, виходили на свободу уже запеклими злодіями.

Необхідними складовими реформи в'язниць С. Роміллі називав розділення різних категорій ув'язнених за статтю, віком, вчиненими злочинами, окреме утримання підслідних та засуджених, покращення санітарних умов утримання, встановлення нагляду за діяльністю тюремної адміністрації. Одиночне ув'язнення С. Роміллі вважав формою покарання гіршою за смерть, що призводить лише до відчаю та безумства, спричиняючи нелюдські страждання, і був проти утримання в одиночній камері навіть у якості короткострокового дисциплінарного заходу щодо порушників дисципліни у робітних будинках [3, 315–316].

Слід також відзначити, що С. Роміллі фактично був основоположником учення про обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, теорії загальних засад призначення покарання в англійському кримінальному праві. Ним відзначався постулат про те, що одна і та ж обставина може розглядатися судом як така, що пом'якшує і як така, що підсилює покарання: легкість вчинення злочину, його повторність, юний вік злочинця, який, зокрема, може вказувати, з одного боку, на те,

що злочинець ще не є закоренилим, з іншого – на те, що він передчасно розбестився. Проблема обліку даних обставин мала велике значення для досягнення цілей покарання.

Відомий англійський дослідник К. Кенні вказував, що С. Роміллі здобув заслужену славу завдяки своїм успішним зусиллям очистити середньовічне кримінальне право від безцільної жорстокості за допомогою скасування покарань, що калічать засуджених, зменшення випадків застосування смертної кари й переобладнання тюрем [5, 582–583]. На тлі досягнень С. Роміллі в розробці вчення про обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, теорії загальних засад призначення покарання К. Кенні зазначає, що до XIX ст. проблема виправлення злочинців була недооцінена, так як людські вчинки, окрім деяких винятків, пояснювалися з позиції рівності моральної відповідальності. Тому не зовсім правильно було вважати, «що якщо покарання вибрано вдало, загроза його застосування буде дієво утримувати нормальних людей від вчинення злочинів». Проте існування великої кількості «рецидивістів» засвідчило, наскільки перебільшені були надії, які колись покладалися на виправлення як основну мету покарання. К. Кенні робить слушний висновок, що «злочинність зменшилась не стільки тому, що люди стали більше боятися жахів покарання, скільки тому, що вони змогли піднятися над спокусою скоїти злочин» [5, 582–583].

Самуеля Роміллі можна вважати одним із засновників теоретичної концепції соціальної превенції злочинності як основної мети гуманізації покарань, яку він досить

структурно виклав у *Зауваженнях з кримінального права Англії щодо покарання смертною карою і порядку її застосування* 1810 р. [12].

Висновки. В. Пейлі та С. Ромілі були видатними представниками англійського реформаторського руху, спрямованого на лібералізацію й гуманізацію державних репресій, а також раціональне застосування засобів державного при-

мусу. Завдяки теоретичним роботам просвітників ідея виправлення в теорії покарання набула більш чітких рис і практичної спрямованості. Їм вдалося наповнити поняття покарання елементами, що відбивають його соціальний зміст, і тим самим пов'язати його з проблемами суспільного розвитку, кримінальної політики держави і станом тюрем.

Список використаних джерел

1. Концепція реформування кримінального законодавства України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept> (дата звернення: 10.10.2021).
2. Conley, Martin Francis (1957). *The Criminal Law Reforms of Sir Samuel Romilly*. A Thesis Submitted to the Faculty of the Graduate School of Loyola University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts.
3. Phillipson, Coleman (1923). *Three Criminal Law Reformers: Beccaria, Bentham, Romilly*. J. M. Dent & Sons.
4. Radzinowicz, Leon (1948). *A History of English Criminal Law and its Administration from 1750: The Movement For Reform 1750-1833*. New York: Macmillan, 1.
5. Кенни, К. (1949). Основы уголовного права; под ред. Б. С. Никифорова, пер. с англ. В. И. Каминской. Москва : Изд-во иностранной лит-ры [Kenny, C. (1947). *Outlines of Criminal Law*].
6. Васильева, С. А. (2015). К вопросу о формировании гуманистических основ пенитенциарной педагогики. *Прикладная юридическая психология* [Vasileva, S. A. (2015)/ K voprosu o formirovanii humanisticheskikh osnov penitenciarnej pedagogiki. *Prikladnaya yuridicheskaya psihologiya*], (3), 106-111.
7. Родионов, А. В. (2017). Организация труда осужденных в Великобритании в XIX в. – середине XX в. (историко-правовой аспект). *Вестник Кузбасского института* [Rodionov, A. V. (2017). Organizaciya truda osuzhdennyh v Velikobritanii v XIX v. – seredine XX v. (istoriko-pravovoj aspekt). *Vestnik Kuzbasskogo instituta*], 3 (32), 148–152.
8. Ignatieff, M. (1978). *A Just Measure of Pain : the Penitentiary in the Industrial Revolution, 1750-1850*. New York : Pantheon Books.
9. Paley, W. (1785). *The Principles of Moral and Political Philosophy*. London, R. Faulder.
10. Romilly, Samuel (1786). *Observations on a late publication, intituled, Thoughts on executive justice: to which is added, a letter containing remarks on the same work*. London : sold by T. Cadell, in the Strand; and R. Faulder, in new Bond Street.
11. Memories of the Life of Sir Samuel Romilly, written by himself; with a selection from his Correspondence / Edited by his sons. In Three Volumes. Vol. I. 2nd ed. London : John Murray, Albemarle Street., 1840.
12. Romilly, S. (1810). *Observations on the Criminal Law of England, as it relates to capital punishments, and on the mode in which it is administered*. London : T. Cadell and W. Davies, 1810.

S. Vlasenko, PhD in law, Docent, Associate Professor in the Department of History of State and Law of Ukraine and Foreign Countries, Yaroslav the Wise National University of Law Honored Lawyer of Ukraine
ORCID: 0000-0001-7696-6096

**The penitentiary ideas of the English Enlighteners:
William Paley and Samuel Romilly**

The article identifies and analyzes the ideas and views of English educators William Paley and Samuel Romilly on penal policy reform, the goals and system of punishment, defines the place of imprisonment and the regime foundations of its implementation in the concepts of these authors.

Paley's ideas on sentencing, the need to attract criminals to work for rehabilitation and further return to society, the role of the state and public authorities in crime prevention and resocialization of criminals at one time were progressive, which later led to their gradual introduction into prison practice. His views became the basis for scientific research in the direction of the penitentiary idea of punishment and reform in this area.

Samuel Romilly can be considered one of the founders of the theoretical concept of social crime prevention as the main goal of humanizing punishment. Through the theoretical works of the Enlightenment, the idea of correction in the theory of punishment acquired clearer features and practical orientation. They managed to fill the concept of punishment with elements reflecting its social content and thereby link it to the problems of social development, state criminal policy and the state of prisons.

Keywords: William Paley; Samuel Romilly; Enlightenment; penal system; prison regime.

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.09
УДК 342.57

Балтаджи П. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових
дисциплін Одеського державного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2346-4230

БОЛГАРИ БЕССАРАБІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ НАРИС

Стаття представляє ілюстрацію історії переселення болгарського народу та формування національної карти Бессарабії. Історія міста, яке вже 200 років зберігає статус національного центру і є зразком духовно-культурного розвитку болгарських колоній на півдні України у XIX ст. Розглянуто основні аспекти економічного, національно-культурного та соціального розвитку болгарської діаспори. Імена і біографія видатних людей, наукові гіпотези та факти історії, відтворюють національну картину державного будівництва та політики влади на півдні України. А аналіз національної ментальності регіону, дає відповідь, щодо інструментів діалогу з національними меншинами, методів регіональної політики та поваги до історичної пам'яті.

Ключові слова: *болгари; Бессарабія; колонії; Болград; національно-культурна спадщина; національна ментальність; І. М. Інзов.*

Статья представляет иллюстрацию истории переселения болгарского народа и формирования национальной карты Бессарабии. История города, который уже 200 лет, сохраняет статус национального центра и является примером духовно-культурного становления болгарских колоний на юге Украины в XIX в. Рассмотрено основные аспекты экономического, национально-культурного и социального развития болгарской диаспоры. Имена и биографии известных людей, научные гипотезы и факты истории, воссоздают картину государственного строительства и политики властей на юге Украины. Характеристика национальной ментальности региона, может стать подсказкой в выборе инструментов диалога с национальным меньшинством, методов региональной политики.

Ключевые слова: *болгары, Бессарабия, Болград, национально-культурное наследие, национальная ментальность, И. М. Инзов.*

Постановка проблеми.
Сьогодні, в умовах зміни загальнонаціональної стратегії, внутрішніх державно-політичних процесів, регіонально-економічних трансформацій, має змінитись підхід до регіональної політики. В останні роки, посилюються протиріччя у взаємовідносинах центральних та регіо-

нальних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на всіх рівнях управління, щодо діалогу у вирішенні регіональних проблем. Водночас, регіональна політика, об'єктивно стає основним інструментом регулювання економічного розвитку, особливо в тих сферах, де дія ринкових важелів об-

межена (соціальна, екологічна, наукова, освітня) [1, с. 19]. Все частіше предметом міжнародного діалогу стають питання інтересів певних національних та етнічних груп в Україні. Питання захисту національної самобутності, мови, культури, історії регіонів, стає темою політичних дискусій, а іноді, навіть маніпуляцій.

Саме регіональна політика, може стати універсальним інструментом примирення і діалогу, запорукою збереження національно-культурної спадщини регіонів, в контексті цілісної історико-правової картини держави.

Законом України «Про засади державної регіональної політики» державна регіональна політика визначена як система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних, та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності [2].

Дороговказом у побудові діалогу з регіонами може стати знання історичних передумов їх формування. Розуміння специфіки регіону, його історії та національної ментальності і є ключем до політичного порозуміння. Предметом даного дослідження є національна специфіка Бессарабії та історичний досвід державної регіональної політики, щодо болгарських переселенців на цих територіях у XIX ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом століть,

культурно-історична спадщина болгарського народу привертає увагу істориків, етнографів, соціологів, лінгвістів і дослідників аматорів. Перший системний аналіз історії Новоросійського краю був проведений одним із засновників Одеського товариства історії і старожитності, секретарем канцелярії Новоросійського генерал-губернаторства А. О. Скальковським. Зібраний документальний матеріал склав основу подальших досліджень, присвячених болгарській діаспорі.

Вагоме місце серед широкого кола наукових досліджень займають праці М. С. Державіна, Ю. І. Венеліна, Д. Д. Димитрова, С. Б. Бернштейна, В. Ф. Шишмарьова, які у різні періоди аналізували історичні джерела, специфіку і закономірність поширення болгарської мови. Значна кількість етнографічних досліджень формують уявлення про культуру, побут і традиції народу. Історія господарського розвитку болгарських колоній була предметом досліджень І. І. Мещеряка, І. А. Анцупова, М. М. Максименко. Військовий статус і роль переселенців у визвольній боротьбі визначали в своїх роботах А. Б. Бачинській, І. Ф. Грек. У контексті української історії болгарське питання представлено в роботі О. А. Бачинської [3]. Комплексна картина досліджень, присвячених різним аспектам російсько-болгарських відносин, починаючи з середини XIX ст., представлена в роботі О. В. Белової [4]. У 2010-х роках розпочато системну роботу зі встановлення прямих ареалів виходу болгар до Бессарабії. Значна частина праць останнього десятиліття, присвячена історії зміни статусу бессарабських земель у XX ст. [5; 6]

Особливе місце в історіографії періоду, займають біографічні дослідження присвячені ключовим постатям. Так, вагомим внеском у дослідження історії болгарського переселення, стала робота М. В. Агбунова «Генерал-попечитель» - життєвий опис І. М. Інзова, і'мя якого свято для Бессарабії і уособлює її історію [7].

Постановка завдання. Метою статті є історико-правовий огляд формування й трансформації етнокультурної спільноти болгар Бессарабії у XIX ст., характеристика державної політики щодо регіону з урахуванням національно-культурних пріоритетів.

Виклад основного матеріалу. Багатонаціональний характер населення – одна з визначальних рис південного регіону України. На цій території компактно проживають представники більш ніж 30 національностей. Заселенню міст регіону сприяла міграційна політика Катерини II. Указ від 22 липня 1763 р. дозволяв усім іноземцям селитися в губерніях або пустопорожніх землях, надавав право створювати колонії, містечка, будувати церкви і дзвіниці, звільняв від податків та військової служби. В цьому ж році створено Канцелярію опікунства іноземних колоністів з річним бюджетом 200 тис. рублів.

Сучасний етнічний склад регіону почав формуватися у XVIII ст. під впливом боротьби Балканських народів проти Османської імперії. Індивідуальні переселення з болгарських територій з часом набули масових масштабів і поклали початок організації перших утворень компактного проживання болгар. Вихідці з різних регіонів Болгарії, в

силу економічних, політичних, релігійних причин, змушені були покинути рідні місця.

Новий епізод російсько-турецького протистояння, зростання політичної свідомості, бажання зберегти етнічну ідентичність і досягти національно-релігійної свободи, зумовив нову хвилю еміграції на початку XIX ст.

Як зазначає О. І. Ганчев, процес формування групи болгар у Бессарабії відбувається протягом трьох етапів, початок яких збігається з російсько-турецькими війнами XIX ст. Перший етап розпочинається під час війни 1787–1791 рр. Переселенці першої хвилі (близько 200 болгарських сімей) названі «ту-канцями», тобто «місцевими». Другий етап формування групи, зумовлений соціально-економічними наслідками війни 1806–1812 рр. Це період масового переселення християнського населення до Бессарабії, коли докорінно змінюється етнodemографічна ситуація в регіоні. На 1819 рік у Бессарабії мешкає 2294 сім'ї давніх переселенців і 4238 сімей тих, які прийшли після 1806 року. Третій етап масового переселення болгар до Бессарабії спричинений подіями російсько-турецької війни 1828–1829 рр. Як результат, у Буджаку селиться близько 25 тис. болгар. Фактично, у 1835 р. болгарська колонізація Південної Бессарабії була завершена, хоча поодинокі випадки переселення болгар до Буджака траплялися і пізніше [8, с.11].

Розселення емігрантів з болгарських земель у західному куті (саме так турецькою перекладається «буджак») Російської імперії, на просторах Буджакського степу, отрима-

ло в історії назву «болгарське оселення».

Бухарестський мирний договір (1812 р.) визначив майбутнє південного краю Російської імперії. За перші два десятиліття XIX ст. болгарська діаспора стала органічною частиною бессарабського суспільства. Поряд з гагаузами, молдаванами, греками, німцями, переважну більшість складали болгарські колонії. Формально, колонії не залежали від губернії і підпорядковувались Опікунському комітету іноземних поселенців південного краю Російської імперії і особисто його голові Івану Микитовичу Інзову.

Участь у військових подіях на Балканах, назавжди зв'язала І. М. Інзова з болгарським народом. Він зарекомендував себе не лише досвідченим воєначальником, а й мудрим, далекоглядним політиком, державним діячем. Опіку і піклування долею задунайських переселенців в Бессарабії, І. М. Інзов вважав своїм громадянським обов'язком. До останніх днів свого довгого життя, генерал займався благоустроєм Бессарабії і проблемами болгарських переселенців.

Нова батьківщина дала переселенцям гарантію безпеки, особисту свободу і простір для господарювання. Указ «Про поселення в Бессарабській області болгар та інших задунайських переселенців», виданий Олександром I 29 грудня 1819 р., визначив соціально-економічний, правовий і адміністративний статус задунайських переселенців. Колоністи звільнялись від рекрутської повинності, їм було надано право вільної торгівлі. Закон визначав категорії переселенців, яким в залежності від часу переселення надава-

лись фінансові і земельні привілеї. Набула нормативного визначення територія розселення болгар. До складу Бессарабської області увійшли чотири округи: Прутський, Кагульський, Ізмаїльський і Буджацький.

Російський уряд відводив болгарам особливу роль, як у балканському питанні, так і у питанні освоєння південних земель і поширення православної віри. Проявом вдячності болгарського народу, стала наполеглива, повсякденна праця, яка перетворила цілинні землі у економічно багатий регіон.

І хоча, національно-культурний розвиток колоністів, не був предметом опіки Російської влади, болгарському народу вдалось зберегти мову, національну ментальність, досвід господарювання, вірування, звичаї та традиції пращурів. Минули століття, змінилось не одне покоління, а болгарська мова продовжує звучати в різних регіонах України.

Менталітету як духовно-інтелектуальному феномену, притаманна динаміка і універсальність. Богобоязливі, сором'язливі, працьовиті і невимогливі у побуті болгар, впевнено увійшли у етнічний простір регіону. Закріпившись на території Новоросії і Бессарабії, болгарі склали особливу частину слов'янського соціуму. Національний менталітет вбирає в себе зміст етнопсихологічних і етноідеологічних чинників, нерозривно пов'язаний з історичними умовами розвитку нації. Історична доля, традиційно представляється як вирішальний чинник формування основних ідей життя. Мова йде про вирішальну роль історичного контексту у формуванні національного обличчя [9, с. 23].

Посилаючись на негативну оцінку ролі Росії в історії болгар, надану в роботі активного учасника болгарського національно-визвольного руху Г. С. Раковського «Переселення болгар в Росії чи пагубна російська політика по відношенню до болгар», сучасні дослідники визнають необ'єктивність науково-історичних характеристик політики російського уряду відносно іноземних колоній. У ідеологічному контексті, неоднозначність внутрішньої політики та питання про негативні наслідки переселення болгар в Росію, відверто ігнорувалось [4].

Сьогодні, в умовах появи в містах етно-культурних центрів, популяризації болгарської культури, запровадження етнічних фестивалів, з одного боку, і фактичної втрати національного болгарського села з іншого, варто звернути увагу на історію невеличкого міста Болград, на півдні Бессарабії, яке по праву, вже 200 років зберігає статус столиці бессарабських болгар.

Місто було закладено у 1821 р. на березі озера Ялпуг, поблизу болгарського поселення Табакі, з ініціативи намісника Бессарабії, головного попечителя і голови Комітету іноземних поселенців Південного краю Російської імперії І. М. Інзова, відповідно до попереднього плану інженер-майора С. М. Малевенського. Його назва [від болг. – «бол» достаток, «град» місто], яскраво характеризувала плани задунайських болгар. Ідея болгарських переселенців про створення міста була підтримана Указом Олександра I від 29 грудня 1819 р. і реалізована через три роки. Дуже швидко тут з'явилися широкі вулиці з новими кам'яними будинками, площі з торговими лавками,

міський парк з фонтанами, згодом названий на честь О. С. Пушкіна, який у липні 1823 р. відвідав місто. Активний розвиток сільського господарства, торгівлі, ремісництва, сприяли економічному розвитку міста.

У 1840 р. кількість населення, яке складали переважно переселенці з болгарських міст Слівен і Ямбол, становила 5000 осіб. Разом з тим, слід сказати про складні і незвичні для переселенців кліматичні умови, які стали серйозним випробуванням терпіння, волі і зятятості – національних рис болгарського народу.

Головною силою, що піднімала болгар на боротьбу, підтримувала у освоєнні нових земель і об'єднувала покоління, завжди залишалась православна віра. Збереження духовно-культурних традицій визначило сутність всього життя болгарського народу.

Символом віри, свободи і візитною карткою міста, став закладений у 1820 р., Спасо-Преображенський Собор. Архітектор А. І. Мельников запропонував проект, представлений на конкурсі проектних робіт Ісакієвського Собору в Петербурзі. Протягом 17 років, під особистим керівництвом І. М. Інзова і наглядом спеціальної комісії, у складі міських купців, тривало будівництво. Було витрачено 750 тис. народних рублів. Близько 10 тис. колоністів взяли участь у роботах. Кожен мешканець міста і близьких селищ вважав обов'язком докласти власну частку у велику справу. Наприкінці 1837 року роботи були завершені. Купол, висотою більш ніж 50 метрів, мав стати маяком міста. Дзвін-благівіст, спеціально виготовлений у Москві, голосом

його мешканців. Собор вміщував 3 тис. прихожан і повністю відповідав архітектурним традиціям нового міста. 15 жовтня 1838 р. преосвященний Дмитро архієпископ Кишинівський і Хотинський, у присутності вірменського архієпископа Нерсеса, генерала І. М. Інзова, почесних гостей і мешканців міста, освятив Спасо-Преображенський Собор. Подія стала народним святом [10].

Слід звернути увагу на просвітницьку функцію церкви. Богослужіння здійснювалось старослов'янською, російською і болгарською мовами. Не одне покоління священників брало участь у духовно-моральному вихованні болгарської діаспори. Популяризація російської мови, возвеличення царів-імператорів, не стали на заваді збереженню історичної пам'яті. Історія собору невід'ємна від історії міста. Змінювались часи, влада і режими, гриміла війна і землетруси, а вони стояли. Пожежа у Спасо-Преображенському соборі у січні 2012 р. стала бідом і болем для усіх болгар. Подія знову об'єднала мешканців буджакських земель.

Храм Св. Митрофана був закладений з дозволу Духовної консисторії 25 травня 1840 р. Будівництво здійснювалось за рахунок прихожан центрального кафедрального собору і тривало три роки. 3 квітня 1844 р. церква була освячена. Після смерті І. М. Інзова, якого по праву вважали батьком усіх бессарабських болгар, і отримання дозволу на перевезення його праху до Болграду, саме цей, невеличкий за розміром і простий в оформленні храм, був обраний як усипальниця-мавзолей і став останнім притулком генерала Інзова. Вдячні болгар на

руках пронесли тіло генерала більш ніж 200 км., а відстань від воріт цвинтаря до храму пройшли на колінах. Цей історичний факт став частиною історії бессарабських болгар, яку і сьогодні батьки переказують дітям.

Основним осередком національно-культурного відродження болгар стало центральне училище ім. Св. Кирила і Мефодія (Болградська гімназія). Перша приватна однокласна школа відкрилась в Болграді у 1821 р., за активного сприяння І. М. Інзова. Серед навчальних закладів, значне місце відводилось училищу при Спасо-Преображенському соборі, відкриття якого відбулось у 1832 р. Згодом, тут було відкрито жіночі класи і землемірне відділення, однак це не вирішило питання професійної підготовки.

І якщо у болгарських навчальних закладах Криму, незалежно від типу навчання, болгарська мова не вивчалась, а навчання проводилось виключно російською мовою, то учні училищ і шкіл Бессарабії, були у значно вигіднішому положенні [11, с 9].

Висновки. В залежності від забезпеченості національно-культурного інтересу та політичного режиму, історія освіти в Болграді представлена трьома періодами: болгарським (1858–1886), російським (1887–1918) і румунським (1918–1940) [12, с. 194]. Значним результатом першого періоду стало піднесення національного духу, зростання уваги до болгарської історії, мови, літератури, підготовки молоді, яка в майбутньому склала основу інтелігенції вільної Болгарії. Опинившись у складі Молдавського

князівства, бессарабські болгари не полишали давню ідею відкриття центрального училища у м. Болграді. У 1858 р. завдяки посередництву Г. С. Раковського молдавський князь Ніколо Богороді підписав Указ Про відкриття першого болгарського середнього навчального закладу. Центральне училище стало Болградською гімназією № 1. Навчання в гімназії проводилось болгарською і румунською мовами. Православна віра була єдиною вимогою для абітурієнтів. При гімназії було відкрито бібліотеку, пансіонат, діяла власна типографія, оркестр, хор, театральний колектив. Важливу роль у цей період, історія відводить директорам шкіл: одному з засновників Болгарської Академії Наук С. Радулову, Д. Мутеву, Г. Мірковичу та ін. Вони проводили серед учнів активну просвітницьку діяльність, сприяли національно-патріотичному вихованню [13, с. 93].

Другий період характеризується втратою національних ознак освіти, закриттям бібліотек, продажем типографії, факультативним викладанням болгарської мови, вве-

денням вступних іспитів, обмеженням прав Опікунського комітету.

Третій період пройшов під гаслом румунізації освіти, гімназію перейменовано у ліцей короля Карла II. Навчання проводилось румунською мовою, запрошеними з Румунії викладачами. Разом і з тим, у цей період, болгарське місто Болград, стає другим, після Кишиніва, літературно-культурним центром Бессарабії.

Гортаючи сторінки історії, можна давати оцінки, згадувати події, називати імена й шукати нові факти, але головне – бачити в історії майбутнє. Пам'ять, віра і повага до минулого народів, і є нашою духовно-культурною спадщиною, підказкою ментального коду, інструментом налагодження соціальних комунікацій у багатонаціональному суспільстві, принципом регіональної політики. Історія одного регіону, одного міста, одного народу є свідченням того, що в історії не може бути дрібниць і беззаперечними стовпами у фундаменті нації, в усі часи залишаються: історична пам'ять, віра в людей, увага до освіти, державний авторитет.

Список використаних джерел

1. Гончаров Ю. В. Проблеми регіональної політики в Україні. *Економіка та держава*. 2017. № 2. С. 19–21.
2. Закон України «Про засади державної регіональної політики. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 13. Ст. 90.
3. Бачинська О. Українське населення Придунайських земель XVIII – початок XX ст. (заселення й економічне освоєння). Одеса : Астропринт, 2002. 328 с.
4. Белова Е. В. Внутренняя политика российского правительства по заселению юга Российской империи (по материалам Новороссии и Бессарабии 1751-1871 годы). Москва : РГТУПС. 2004. 254 с.
5. Адамчук І. Боротьба за державно-територіальний статус Північної Буковини, Аккерманського, Ізмаїльського і Хотинського повітів Бессарабії, острова Зміїного та Закарпатської України в 1917–1947 рр. Історико-правове дослідження : монографія. Київ : Атіка, 2007. 160 с.

6. Губань Р. В. Вхідження Бессарабії та Північної Буковини до складу Румунії (історико-правовий аспект). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2. С. 5-8.
7. Агбунов М. В. Генерал-попечитель (Жизнь и деятельность И. Н. Инзова). Арциз: «Диамант», 2009. 384 с.
8. Ганчев О. І. Демографічні трансформації болгарської спільноти південної Бессарабії (XIX – поч. ХХІ століть): автореф. дис. д-ра іст. наук. Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя. 2020. 39 с.
9. Балтаджи П. М. Поняття "ментальність" у сучасних наукових дослідженнях. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 45. С. 21-28.
10. Православные храмы в болгарских и гагаузских селениях юга Украины и Молдовы: юбилейный сб. по случаю 170-летия со дня заложения и 165-летия со дня освящения Болградского Спасо-Преображенского собора. / ред. И. М. Пушков. Болград. 2004. 298 с.
11. Канишева М. А. Развитие начального образования болгарских переселенцев Крыма в конце XIX начале XX столетия. *Таврійський вісник освіти*. Науково-методичний журнал. 2005. № 4 (12). С.9-23.
12. Пушков І. Новоросійський університет і Болградська гімназія: україно-болгарські зв'язки. *Рідна мова – запорука безсмертя нації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20-23 жовт. 1998 р.). Київ : Книжкова палата України, 1999. 200 с.
13. Челак Е. И. Българското национално образование в Руска и Румънска Бесарабия: опыт за съпоставане върху примера на Българската гимназия и Комратското централно училище (1856-1878). *Болградската гимназия. Сборник по случай 135-годишнината от основането*. София, 1993. С. 90-99.

References

- Goncharov, Yu. V. (2017). Problemi regionalnoy politiki v Ukraini. *Ekonomika ta derzhava*, 2, 19–21.
- Bachinska, O. (2002). *Ukrayinske naselennya Pridunajskih zemel XVIII – pochatok XX st. (zaselennya j ekonomichne osvoyennya)*. Odesa: Astroprint.
- Belova, E. V. (2003). *Vnutrennyaya politika rossijskogo pravitelstva po zaseleniyu yuga Rossijskoj imperii (po materialam Novorossii i Bessarabii 1751-1871 gody)*. Moskva : RGTUPS.
- Adamchuk, I. (2007). *Borotba za derzhavno-teritorialnij status Pivnichnoyi Bukovini, Akkermanskogo, Izmayil'skogo i Hotinskogo povitiv Bessarabiyi, ostrova Zmiynogo ta Zakarpatskoyi Ukraini v 1917–1947 rr. Istoriko-pravove doslidzhennya*. Kiyiv: Atika.
- Guban, R. V. (2014). Vhodzhennya Bessarabiyi ta Pivnichnoyi Bukovini do skladu Rumuniyi (istoriko-pravoviy aspekt). *Naukovi zapiski Institutu zakonodavstva Verhovnoyi Radi Ukraini*, 2, 5-8.
- Agbunov, M. V. (2009). *General-popechitel (Zhizn i deyatelnost I. N. Inzova)*. Arciz: «Di-
amant».
- Ganchyev, O. I. (2020). Demografichni transformaciyi bolgarskoyi spilnoti pivdennoyi Bessarabiyi (XIX – poch. ХХІ stolit): avtoref. dis. d-ra ist. nauk. Zaporizkij nac. un-t. Zaporizhzhya.
- Baltadzhi, P. M. (2012). Ponyattya "mentalnist" u suchasnihi naukovih doslidzhenniyah. *Aktualni problemi politiki*, 45, 21-28.
- Pravoslavnye hramy v bolgarskih i gagauzskih seleniyah yuga Ukrainy i Moldovy: yubilejnyj sb. po sluchayu 170-letiya so dnya zalozheniya i 165-letiya so dnya*

osvyasheniya Bolgradskogo Spaso-Preobrazhenskogo sobora. / red. I. M. Pushkov. Bolgrad. 2004. 298 s.

Kanisheva, M. A. (2005). Razvitie nachalnogo obrazovaniya bolgarskih pereselencev Kryma v konce XIX - nachale XX stoletiya. *Tavrijskij visnik osviti. Naukovo-metodichnij zhurnal*, 4 (12), 9-23.

Pushkov, I. (1999). Novorosijskij universitet i Bolgradska gimnaziya: ukrayino-bolgarski zv'yazki. *Ridna mova – zaporuka bezsmertya nacyi: materiali Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Odesa, 20-23 zhovt. 1998 r.). Kiyiv: Knizhkovy palata Ukrayini.

Chelak, E. I. (1993). Blgarskoto nacionalno obrazovanie v Ruska i Rumnska Besarabiya: opit za spostavane vrhu primera na Blgarskata gimnaziya i Komratskoto centralno uchilishe (1856-1878). *Bolgradskata gimnaziya. Sbornik po sluchaj 135-godishninata ot osnovaneto.* Sofiya, 90-99.

P. Baltadji, PhD in Law, Associate Professor, Educational and Scientific Institute of Law and Cybersecurity, Odessa State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-2346-4230

The Bulgarians of Bessarabia: the historical legal essay

The article illustrates the history of the resettlement of bulgarian people and Bessarabia map formation. The history of the city, which has been maintaining the status of the National Center for 200 years - is an example of spiritual and cultural development of the Bulgarian colonies in the south of Ukraine in the XIX century. The main aspects of the economic, national, cultural and social development of the bulgarian diaspora are analyzed. The names and biographies of outstanding people, scientific hypotheses and facts of history reproduce the national picture of state formation and government policy in the south of Ukraine. The analysis of the national mentality of the region gives an answer to the tools of dialogue with national minorities, methods of regional policy and respect for historical memory. Having gained a foothold on the territory of Novorossiia and Bessarabia, bulgarians formed a special part of Slavic social environment.

The purpose of the article is a historical and legal review of the formation and transformation of the ethno-cultural community of bulgarians in Bessarabia in the XIX century. Characteristics of State policy to the region, taking into account national and cultural priorities.

Knowledge of the historical prerequisites for the formation of regions can become a guide in building a dialogue with the regions. Understanding the specifics of the region, its history and national mentality is the key to political understanding the subject of this study is the National specifics of Bessarabia and the historical experience of State regional policy on bulgarian immigrants in these territories in the XIX century.

Flipping through the pages of history, you can evaluate, remember events, call out the names and seek out new facts, but the main thing is to see the future in history. Memory, trust and respect for the past of nations - is our spiritual and cultural heritage, a hint of the mental code, a tool for establishing social communications in a multinational society and the principle of regional policy. The history of one re-

gion, one city, one nation is evidence that there can be no minor things in history; indisputable pillars in the foundation of the nation, at all times remain: historical memory, faith in people, attention to education, state authority.

Keywords: *bulgarian; Bessarabia; colonies; Bolgrad; national mentality; cultural memory; I. M. Inzov.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.10
УДК 340.15

Шуліка В. І.,
аспірант кафедри теорії та
історії держави і права
Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0003-3202-0463

ІСТОРІОГРАФІЯ ПЕНІТЕНЦІАРІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ

У статті розглянуто історіографію пенітенціарного права Великобританії у вітчизняній правовій думці, здійснено аналіз доробку українських дослідників пенітенціарної системи Великобританії. Проаналізовано наукові роботи в галузі кримінального та кримінально-виконавчого права Великобританії та їх роль у вдосконаленні пенітенціарної системи України. З'ясовано основні проблемні аспекти функціонування пенітенціарної системи та синтезовано перспективи подальших досліджень системи виконання покарань Великобританії для окреслення можливих шляхів реформування пенітенціарної системи України.

Ключові слова: пенітенціарне право; пенітенціарне право Великобританії; пенітенціарія; пенітенціарна система; історіографія пенітенціарії.

В статье рассмотрена историография пенитенциарного права Великобритании в отечественном правовом мнении, проведен анализ наследия украинских исследователей пенитенциарной системы Великобритании. Проанализированы научные работы в области уголовного и уголовно-исполнительного права Великобритании и их роль в усовершенствовании пенитенциарной системы Украины. Выявлены основные проблемные аспекты функционирования пенитенциарной системы и синтезированы перспективы дальнейших исследований системы исполнения наказаний Великобритании для определения возможных путей реформирования пенитенциарной системы Украины.

Ключевые слова: пенитенциарное право; пенитенциарное право Великобритании; пенитенциария; пенитенциарная система; историография пенитенциарии.

Постановка проблеми. Проблематика досліджуваної теми зумовлена відсутністю комплексного дослідження пенітенціарної системи Великої Британії в українській правовій думці. Крім того, сьогодні триває реформування пенітенціарної системи України, мета якої є ство-

рення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства та забезпечуватиме соціальне зцілення людини. Проблемними аспектами української пенітенціарії і до сьогодні залишаються недостатньо ефективні інструменти моти-

вації засуджених до праці та освіти, корекційно-реабілітаційних та інших програм, а також відсутність кваліфікованих фахівців для ефективного впровадження таких програм, відсутність механізму реінтеграції засуджених в суспільство після звільнення, який допомагав би зменшувати ризик вчинення нових злочинів завдяки побутовому влаштуванню (суспільно-корисні зв'язки, житло, робота, лікування залежності тощо), умови тримання, медичне та матеріально-технічне забезпечення засуджених та ув'язнених не відповідають сучасним вимогам та Європейським пенітенціарним правилам, що не сприяє виправленню засуджених. Саме для усунення вказаних проблем функціонування української пенітенціарної системи необхідним є вивчення та запозичення позитивного досвіду функціонування пенітенціарної системи Великобританії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні розробки виконання та відбування покарань й окремі порівняльно-правові дослідження в різні історичні періоди вітчизняної й зарубіжної юриспруденції здійснювали: Л. В. Багрій-Шахматов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, І. Г. Богатирьов, М. М. Гернет, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, О. А. Долгий, В. М. Дрьомін, О. І. Зубков, О. Ф. Кістяківський, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, Н. В. Коломієць, І. М. Копотун, О. М. Литвинов, В. Г. Лихолоб, О. О. Малиновський, В. О. Меркулова, П. П. Михайленко, С. С. Мірошніченко, В. М. Пальченкова, С. В. Познишев, Г. О. Радов, О. П. Рябчинська, А. В. Савченко, М. Д. Сергеевський, С. С. Яценко, М. М. Яцишин та ін.

Безпосередньо дослідження питань виконання та відбування покарань у зарубіжних країнах проводила низка науковців радянського та сучасного періодів (Р. О. Андреященко, З. А. Астеміров, О. І. Бажанов, К. Ж. Балтабаєв, Є. П. Бурдо, А. М. Бурцев, І. Б. Вікторова, М. Л. Греков, О. Я. Гришко, В. І. Гуржій, В. О. Жабський, В. О. Зайченко, Ю. В. Калінін, О. О. Ложников, О. Ф. Маруков, М. П. Мелентьев, Н. І. Нарішкіна, М. О. Стручков, П. В. Тепляшин, Н. Б. Хуторська, Ю. В. Чакубаш, В. П. Шупілов та ін.), а також відомі західно-європейські й американські вчені-правники (Т. Агелвік, М. Босворт, Х. Вааль, К. Гофф, Дж. Даллам, Г. Деммер, Дж. Дігнен, Ш. Доловіч, Ф. Дюнкел, М. Кавадіно, Е. Койл, Н. Крісті, та ін.). Однак недостатньо уваги, на нашу думку, приділялося досвіду провадження державної політики у сфері виконання кримінальних покарань у Великобританії. З огляду на це, пропонуємо окреслити найбільш цікаві, на нашу думку, дослідження пенітенціарної системи Великої Британії в українській правовій думці.

Постановка завдання. Здійснити аналіз історіографії пенітенціарії Великої Британії в українській правовій думці, з метою виявлення можливих шляхів реформування пенітенціарної системи України шляхом запозичення позитивного досвіду Великобританії; окреслити перспективи подальших досліджень пенітенціарної системи Великобританії.

Виклад основного матеріалу. Аналіз історіографії пенітенціарної системи Великобританії варто розпочати з наукових розробок представника Одеської школи кри-

мінального та кримінально-виконавчого права М. І. Хавронюка, котрий у своїх працях справедливо зазначає про взаємозв'язок елементів національної кримінально-правової системи не лише між собою, а й з відповідними елементами зарубіжних кримінально-правових систем. Зокрема вчений акцентує увагу на тому, що українська доктрина кримінального права існує і розвивається з урахуванням відомих нам досягнень зарубіжної доктрини кримінального права, правильних та помилкових рішень кримінально-правової політики і положень кримінального законодавства інших держав. Автор аргументовано зазначає, що новели в українському кримінальному законодавстві з'являються часто під впливом апробованих на практиці положень законодавства інших держав або результатів наукових досліджень зарубіжних учених. У результаті чого, кримінально-правові норми в Україні застосовуються з урахуванням певною мірою того, як аналогічні норми застосовуються в інших державах. До того ж, М. І. Хавронюк нагадує про те, що вчені-криміналісти різних країн на міжнародних конференціях діляться між собою досвідом викладання кримінального права як навчальної дисципліни, а населення різних країн, буваючи за кордоном особисто або отримуючи із ЗМІ новини з-за кордону, не лише дивується кримінально-правовій культурі населення інших країн, а часто і переймає її найкращі зразки та підштовхує національних законодавців до зміни тих чи інших законів про кримінальну відповідальність. Усі перелічені вище аспекти впливу доктринально-

го та міжгалузевого дослідження пенітенціарії слугують підтвердженням актуальності дослідження пенітенціарії Великобританії [1, с. 299].

Вдаючись до змістовного аналізу історіографії пенітенціарної системи Великобританії, цікаво зазначити, що у своєму дослідженні М. М. Яцишин та Ю. П. Крисюк вказують на основний принцип функціонування англійської пенітенціарії, формуванню якого із початку реформ в середині 1960-х років сприяв усталений у соціології консенсус, відомий як «nothing works» doctrine. Згідно з цією доктриною, ефективність будь-яких програм реабілітації злочинців з точки зору профілактики рецидивізму надзвичайно низька [2]. Однак у різних країнах із цієї доктрини зробили різні висновки. США та, значною мірою, Великобританія пішли шляхом нарощування рівня інкарцерації за принципом «Якщо злочинця не можна виправити, то його хоча б можна знешкодити, ізолювавши від суспільства» [3]. Вважаємо за доцільне погодитись із такою думкою науковців, оскільки, очевидно, що система норм, передбачених кримінально-виконавчим кодексом України побудована таким чином, щоб особу, яка являє собою суспільну небезпеку для оточуючих принаймні можна ізолювати від суспільства, а, в перспективі, виправити. Висновок про виправлення може бути зроблений уповноваженим органом з питань пробації шляхом надсилання до суду подання про умовно-дострокове звільнення засудженого від покарання, з урахуванням характеристики засудженого, підготовленої власником

підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого.

Цікавим вважаємо те, що в Англії (Великобританії), тюремна система якої по праву вважається не тільки найстарішою в Європі, але й, завдяки постійному реформуванню, досить досконалою. Сьогодні пенітенціарна система Великобританії включає місцеві (відбувають покарання засуджені тієї місцевості, де вони проживали до арешту та засуджені на незначний строк) та центральні тюрми. Діяльність пенітенціарних установ Великобританії регламентується сукупністю прецедентів, норм кримінального, кримінально-процесуального і пенітенціарного права, спеціальним законом «Про тюрми» від 1952 р. та законами «Про кримінальне право» від 1967 р., «Про кримінальне право» від 1977 р., «Про поліцію і докази з кримінальних справ» від 1984 р., «Про кримінальну юстицію» від 1988 р., «Про кримінальну юстицію» від 1991 р., «Про кримінальну юстицію» 1993 р. У тюрмах Великобританії підтримується суворий порядок та жорсткі заходи безпеки [4].

Крім того, серед вітчизняних дослідників пенітенціарії Великої Британії слід згадати М. С. Пузирьова, котрий у своїй праці «Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження» окреслює загальні особливості пенітенціарії Великобританії. Наприклад, науковець вказує, що в Англії та Уельсі відсутня кодифікація норм кримінального та кримінально-виконавчого права. Відсутність кодифікації у кримінально-правовій та кримінально-

виконавчій галузях, віднесення до джерел права судового прецеденту розширює можливості суду під час індивідуалізації призначення покарання. Цей фактор впливає і на реалізацію принципів диференціації та індивідуалізації під час виконання покарань. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Англії та Уельсі регламентується законами «Про кримінальну юстицію» 2003 р., «Про тюрми» 1952 р., Тюремними правилами 1999 р., Правилами функціонування установ для молодих злочинців 2000 р., іншими нормативно-правовими актами Міністерства юстиції Великої Британії. Крім того, у дисертаційному дослідженні автор зазначає, що управління кримінально-виконавчою системою Англії та Уельсу здійснює Служба тюрем і пробації, яка є виконавчим органом Міністерства юстиції. Незважаючи на те, що приватний сектор здійснює управління 11 % тюрем, перевезення засуджених та ув'язнених, а також охорона й підтримання порядку в судах Англії та Уельсу здійснюються приватними компаніями. Водночас державні виправні установи, порівняно з тими, якими керують приватні компанії, характеризуються більш високим порядком і станом безпеки засуджених та персоналу. Це пояснюється значною економією коштів (до 20 %) приватними компаніями. М. С. Пузирьов у своїх працях з'ясував, що в тюрмах Англії та Уельсу найважливішим критерієм поділу (категоризації) засуджених є ступінь загрози їхньої втечі, що зумовлює відповідну класифікацію установ виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі. Зокрема, установи виконання пока-

рань, пов'язаних із позбавленням волі, в Англії та Уельсі за рівнем безпеки класифікуються таким чином: тюрми категорії «А» (максимальний рівень безпеки), категорії «В» (середній рівень безпеки), категорії «С» (напіввідкритого типу), категорії «D» (відкритого типу). При цьому передбачено можливість створення ізольованих відділень (секторів) вищого рівня безпеки в установах нижчого рівня. Цікаво, що у своїх дослідженнях М. С. Пузирьов доходить до висновку про більшу, порівняно з Англією та Уельсом, досконалість кримінально-виконавчого законодавства України, яка полягає в тому, що: 1) права, обов'язки та законні інтереси (пільги, заохочувальні норми) засуджених закріплено у кримінально-виконавчому кодексі України (далі - КВК України). Виходячи з цього, підзаконні нормативно-правові акти (зокрема Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань) не можуть розширювати перелік правообмежень засуджених; 2) КВК України в частині регулювання законних інтересів (пільг, заохочувальних норм) засуджених містить як матеріальні, так і процесуальні норми [5].

Тут зазначимо, що на правовому рівні система виконання покарань Великобританії відображена у Законі про в'язниці 1952 року. Втім, як справедливо зазначає дослідник пенітенціарного права Великобританії ще з часів Радянського Союзу Р. А. Андріященко, положення даного закону хоча й описують систему органів пенітенціарної системи, які здійснюють керівні, законотворчі та контрольні функції, втім не можна сказати про те, що вони роблять це повною мірою, оскільки в законі

немає норм, що регулюють конкретні правовідносини всередині системи і встановлюють той або інший режим [6, с. 23].

До дослідження організаційно-управлінської структури пенітенціарної системи вдається К. В. Муравйов. Відтак, вчений звертає увагу на особливості ієрархії вказаної системи, яка знаходять свій прояв у тому, що очолює організаційно-управлінську структуру тюремної служби Великобританії генеральний директор (далі – Директор), який призначається Міністром внутрішніх справ з обов'язкового схвалення прем'єр-міністра. Учений окреслює і обов'язки Директора серед яких: безпосереднє управління роботою Тюремної служби щодо досягненню цілей і завдань, визначених у корпоративних планах і схвалених Міністром внутрішніх справ. Додатково до основних обов'язків Директор повинен займатися роботою громадських організацій, залучених у діяльність Тюремної служби. Окрім внутрішнього відомчого контролю, що здійснюється органами Тюремної служби у порядку підпорядкування, спостереження за законністю та ефективністю роботи служби здійснюють: королівські інспектори, тюремний омбудсмен, представники громадськості [7].

У свою чергу, у дослідженнях системи виконання покарань в Англії С. С. Яценко зазначає про такі її особливості: по-перше, в цілому, в Англії, різні уявлення про поняття кримінального покарання та його призначення (цілі) накладають суттєвий відбиток на практику його застосування. По-друге, головним видом покарання в Англії залишається позбавлення волі. За

англійськими законами, це тюремне ув'язнення, максимальний строк якого становить 25 років. По-третє, практикою вироблено систему певних стандартів призначення покарання в вигляді позбавлення волі за різні злочини (систему тарифів) [8]. Крім того, до відомих праць С. С. Яценко слід віднести дисертаційне дослідження вченого “Уголовно-правовая охрана общественного порядка. (Сравнительно-правовое исследование)”, (Київ, 1988), а також навчальний посібник “Основні питання загальної частини кримінального права іноземних держав” (2013).

Висновки. В результаті окресленого нами матеріалу дослідження можемо резюмувати, що аналіз історіографії пенітенціарії Великобританії в українській правовій думці є надзвичайно важливим

та актуальним сьогодні з огляду на очевидний, як було нами доведено у статті, взаємний зв'язок елементів кримінально-правової системи України не лише між собою, а й із відповідними елементами зарубіжних кримінально-правових систем. Однак, на сьогодні недостатніми є вже існуючі дослідження пенітенціарії Великобританії для повного окреслення ефективності її функціонування. Тому нагально і важливо є продовжувати досліджувати особливості пенітенціарії зарубіжних країн з метою імплементації позитивного досвіду для ефективного та своєчасного вдосконалення вітчизняної пенітенціарної системи. Очевидно, що створення ефективної системи покарань є актуальною проблемою для всіх країн світу, а для Великобританії та України зокрема.

Список використаних джерел

1. Хавронюк М. І. Наукове осмислення правової доктрина та кримінального законодавства зарубіжних країн. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2013. № 1(1). С. 298–347.
2. National Criminal Justice Reference Service. URL: <https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=74558>
3. Яцишин М. М., Крисюк Ю. П. Перспективи реформування пенітенціарної системи України: досвід Фінляндії. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 3(5). С. 102–110.
4. Тюремная система Великобритании. URL: <http://tyurma.com/tyurma-zarubezhom/tyuremnaya-sistema-velikobritanii>
5. Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми публічного та приватного права: монографія* / Андрущенко Т. С., Аніщенко В. О., Зливко С. В. та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ніщимної С. О. Чернівці: Академія Державної пенітенціарної служби, 2018. С. 366–428.
6. Андреященко Р. А. Пенитенциарная система Англии и Уэльса в XVI – XX вв. : историко-юридическое исследование. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук : специальность 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве». Екатеринбург, 2006. 26 с.

7. Муравйов К. Досвід США та Великобританії щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та можливості його використання в Україні, *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 193–197.

8. Яценко С. С. Основні питання загальної частини кримінального права іноземних держав : навч. посібник; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : ВД «Дакор», 2013. 168 с.

References

Havronyuk, M. I. (2013). Naukove osmyslennya pravovoyi doktrina ta kriminalnogo zakonodavstva zarubizhnykh krayin. *Visnik Asocіacії kriminalnogo prava Ukraїni*, 1(1), 298–347.

Yacishin, M. M., Krisyuk, Yu. P. (2018). Perspektivi reformuvannya penitenciarnoyi sistemi Ukrayini: dosvid Finlyandi. *Visnik penitenciarnoyi asociaciyi Ukrayini*, 3(5), 102–110.

Puzirov, M. S. (2018). Vikonannya pokarannya u vidi pozbavlennya voli na pevnij strok u zarubizhnykh krayinah. *Aktualni problemi publichnogo ta privatnogo prava*. Andrushenko T. S., Anishenko V. O., Zlivko S. V. ta in.; za zag. red. d-ra yurid. nauk, prof. Nishimnoi S. O. Chernigiv: Akademiya Derzhavnoyi penitenciarnoyi sluzhbi, 366–428.

Andreyashenko, R. A. (2006). *Penitenciarneya sistema Anglii i Uelsa v XVI – XX vv.: istoriko-yuridicheskoe issledovanie*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata yuridicheskikh nauk. Ekaterinburg.

Muraviov, K. (2017). Dosvid SSHA ta Velikobritaniyi shodo realizaciyi derzhavnoyi politiki u sferi vikonannya kriminalnih pokaran ta mozhlivosti yogo vikoristannya v Ukrayini. *Pidpriyemnictvo, gospodarstvo i pravo*, 1, 193–197.

Yacenko, S. S. (2013). *Osnovni pitannya zagalnoyi chastini kriminalnogo prava inozemnih derzhav*. Kiyiv. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kiyiv : VD «Dakor».

V. Shulika, graduate student of the Department of Theory and History of State and Law Lesya Ukrainka Volyn National University
ORCID: 0000-0003-3202-0463

The historiography of the penitentiary of the UK in Ukrainian legal thought

The article considers the historiography of British penitentiary law in the domestic legal thought, analyzes the work of Ukrainian researchers of the British penitentiary system. Scientific works in the field of criminal and criminal-executive law of Great Britain and their role in the improvement of the penitentiary system of Ukraine are analyzed. The main problematic aspects of the functioning of the penitentiary system are clarified and the prospects of further research of the penitentiary system of the United Kingdom are synthesized to outline possible ways to reform the penitentiary system of Ukraine.

The paper is based on the problems of the researched topic caused by the lack of a comprehensive study of British penitentiary in the Ukrainian legal doctrine.

The article serves as a confirmation that the Ukrainian doctrine of criminal law exists and develops taking into account the known achievements of foreign doctrine of criminal law, correct and erroneous decisions of criminal law policy and the

provisions of criminal law of other states. The author reliably notes that novelties in the Ukrainian criminal legislation often appear under the influence of the provisions of the legislation of other states tested in practice or results of scientific researches of foreign scientists. As a result, criminal law in Ukraine is applied to some extent, as similar rules are applied in other countries.

The paper is written to outline the prospects for the implementation of the positive experience of the functioning of the British penitentiary system in the Ukrainian criminal executive legislation.

Keywords: *penitentiary law; penitentiary law of Great Britain; penitentiary; penitentiary system; sources of penitentiary.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.11
УДК 342.951

Титаренко С. С.,
кандидат юридичних наук,
співробітник ГУ СБУ в Донецькій
та Луганській областях
ORCID: 0000-0002-5337-4677
Федчиняк А. О.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри правознавства
Бердянського державного
педагогічного університету
ORCID: 0000-0003-0277-0888

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

У науковій статті здійснено критичний авторський аналіз складної проблематики правової взаємодії між представниками громадянського суспільства та Збройних Сил України в умовах гібридної військової агресії, а також вироблено низку практично орієнтовних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення відповідної взаємодії у формі триваючого діалогу. Розкрито історичні витоки та сучасні підходи держав НАТО до розбудови моделі цивільно-військового співробітництва. Також висвітлено положення Доктрини цивільно-військового співробітництва в Україні та норми дотичних до цієї тематики правових актів.

Ключові слова: громадянське суспільство; Збройні Сили України; військовослужбовець; цивільно-військове співробітництво; гібридна війна; демократичний контроль.

В научной статье осуществлен критический авторский анализ сложной проблематики правового взаимодействия между представителями гражданского общества и Вооруженных Сил Украины в условиях гибридной военной агрессии, а также выработан ряд практически ориентировочных рекомендаций, направленных на усовершенствование соответствующего взаимодействия в форме продолжающегося диалога. Раскрыты исторические истоки и современные подходы государств НАТО к развитию модели гражданско-военного сотрудничества. Также отражены положения Доктрины гражданско-военного сотрудничества в Украине и нормы правовых актов, касающиеся этой тематики.

Ключевые слова: гражданское общество; Вооруженные Силы Украины; военнослужащий; гражданско-военное сотрудничество; гибридная война; демократический контроль.

Постановка проблеми. Критичний аналіз політичної та безпекової ситуації в Україні починаючи з 2014 р. виявив неефективність чинних підходів у галузі зміцнення довіри та покращення співпраці між цивільним населенням та Збройними Силами України (далі – ЗСУ) у сферах постійної військової присутності та проведення операції Об'єднаних сил (далі – ООС).

Дефіцит існуючої системи популяризації та інформування про діяльність Збройних Сил України, а також агресивна і послідовна антиукраїнська пропаганда з боку Російської Федерації створили передумови для недовіри, а в деяких випадках протидії з боку місцевого населення в окремих районах Донецької та Луганської областей.

З метою запобігання створенню передумов для гуманітарної катастрофи в районі проведення ООС, виникненню соціальної напруженості в інших регіонах України, формування позитивної громадської думки щодо діяльності ЗСУ під час особливого періоду, воєнного стану чи надзвичайного стану, безпеки миротворчих сил, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, виникла нагальна потреба в подальшому вдосконаленні системи цивільно-військового співробітництва у ЗСУ. Саме така форма співробітництва наповнює змістом політичний і правовий діалог між представниками громадянського суспільства, з одного боку, та військовослужбовцями ЗСУ, з іншого.

Показово, що починаючи з 1990-х років цивільно-військове

співробітництво та його загальноприйнята англійська аббревіатура «CIMIC» (українською – ЦВС) залишається предметом для бурхливих дебатів у цивільному, гуманітарному та військовому співтоваристві щодо їх відносин один з одним.

Наразі, з огляду на триваючу російську військову агресію (яку також характеризують як сучасний і водночас особливо небезпечний прояв гібридної війни) проти України та з урахуванням прагнень України щодо членства в НАТО, цивільно-військове співробітництво стає пріоритетним питанням для розвитку безпекового сектору нашої держави.

Зокрема, серед основних цілей Стратегії військової безпеки України (далі – Стратегія) є інтеграція країни до Євроатлантичної зони безпеки та набуття членства в НАТО. Серед основних завдань реалізації державної політики у сфері оборонного та військового розвитку Стратегія передбачає формування відповідно до євроатлантичних принципів системи спільного керівництва для підготовки та ведення комплексної оборони України у межах системи управління, яка мобілізує весь військовий, економічний, соціальний та інший потенціал для всебічної оборони України та демократичного цивільного контролю над силами оборони України. Цивільний контроль, хоча і не є виключно формою цивільно-військового співробітництва, включає імперативний нагляд та мандат контролю, наданий громадянському суспільству над військовими.

Стратегія також передбачає: 1) завершення впровадження у силах оборони військових (адміністративних, оперативних та технічних) стандартів, прийнятих у збройних силах держав-членів НАТО; 2) трансформація професійної культури на основі принципів і стандартів НАТО в системах командування силами оборони, командування та управління військами (силами), їх військової освіти та науки. Ці положення виступають додатковим орієнтиром на інтеграцію стандартів ЦВС НАТО в українську доктрину ЦВС, що, як буде зазначено далі, потребує певних поглиблених змін та корегувань.

Насправді громадські організації та ЗСУ залежать один від одного в багатьох питаннях. Обидва компоненти діють у конфліктних ситуаціях та обидва стикаються з насильством та порушеннями прав людини. Таким чином, захист прав людини відповідно до міжнародно-правових стандартів є однією з ключових цілей для представників ЗСУ загалом та військовослужбовців підрозділів ЦВС зокрема.

Наразі становище України ускладнюється тим, що за попередньої влади свідомо проводилася політика фактичного розвалу ЗСУ та інших державних інститутів відповідальних за забезпечення національної безпеки (впровадження реформ та їх фінансування здійснювалось за остаточним принципом). Окрема частина посадових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування (особливо у східних та південних регіонах) займають пасивну «про-українську» позицію або навіть відкрито підтримують проросійські рухи. Зміни у зовнішньополітичному середовищі нашої держави, безумов-

но, вимагають прискорення нею євроінтеграційних процесів та, виходячи з національних інтересів, ставлять на порядок денний необхідність перегляду її позаблокового статусу [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній фаховій літературі питання, у т.ч. проблемні (неоднозначні), пов'язані з правовими аспектами взаємодії, адресувались зокрема в роботах таких фахівців, як О. Гушин, Н. Калашник, І. Коропатнік, Ю. Кривенко, О. Лотюк, О. Музичук, О. Ноздрачов, Е. Тітко, В. Фацієвич, І. Шопіна.

Постановка завдання. Метою написання цієї наукової статті є здійснення критичного авторського аналізу проблематики правової взаємодії між представниками громадянського суспільства та ЗСУ в умовах триваючої гібридної військової агресії, а також вироблення певних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення відповідної взаємодії у формі діалогу.

Виклад основного матеріалу варто почати з констатації того факту, що сучасні військові операції здійснюються у складних умовах.

Роль інституцій громадянського суспільства у розбудові демократичної правової держави важко переоцінити. Їх діяльність є державоутворюючим чинником та стимулює подальший розвиток органів державної влади. Україна на сьогодні переживає період становлення громадсько-державної взаємодії такого типу.

Наразі українська практика стоїть на роздоріжжі та пошуку балансу між стимулюючою роллю інституцій громадянського суспільства та загрозою спроб маніпуляцій діяльністю органів державної влади через

громадську думку. При цьому особливе місце в органах державної влади займають органи, на які покладені правоохоронні та правозастосовні функції, Збройні сили України та інші мілітаризовані органи державної влади. Реформи останніх років зробили систему мілітаризованих органів державної влади в Україні більш відкритою та доступною для співпраці з громадськістю [2].

Військові, цивільні та гуманітарні установи стикаються зі складним та широким колом питань. У різних випадках військовослужбовці стикалися з завданнями, які не мають виключно «військового» характеру. Це збільшило важливість управління складним, постійно мінливим цивільно-військовим інтерфейсом, переважно між військовими та гуманітарними організаціями. Цей процес управління часто описується як цивільно-військове співробітництво.

Починаючи з 2003 р., Україна набула цінного досвіду в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки. Поняття, а також термін «цивільно-військові відносини» раніше визначались в Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» (утратив чинність), в якому цивільно-військові відносини визначались як сукупність правових відносин між суспільством та складовими частинами Воєнної організації держави, які охоплюють політичні, фінансові, економічні, соціальні та інші процеси у сфері національної безпеки та оборони.

Як справедливо зауважує І. Коротатнік, на сучасному етапі взаємодія ЗСУ та інститутів грома-

дянського суспільства в нашій державі, на відміну від інших європейських країн, перебуває на початковому етапі, а тому потребує ретельного аналізу та наукового супроводу. Водночас ухвалені останнім часом нормативно-правові акти, спрямовані на регулювання сфери взаємодії між громадянським суспільством і ЗСУ, остаточно не унормували відповідні процеси та процедури [3, с. 86].

З історичної точки зору ЦВС як окремий, хоча й інтегрований компонент сил НАТО виникло наприкінці 1980-х років унаслідок численних міжетнічних конфліктів на територіях Південної та Східної Європи, для врегулювання яких були залучені міжнародні миротворчі контингенти. Збройний конфлікт у колишній Югославії, а також кампанії в Іраку та нещодавня військова операція в Афганістані також використовувалися як ресурсні полігони для операцій CIMIC.

Офіційно CIMIC був визнаний та інтегрований у структуру НАТО у 2003 р. з прийняттям Доктрини цивільно-військового співробітництва НАТО (CIMIC) AJP-9.

Цей початковий документ, який наразі втратив чинність, визначав CIMIC як координацію та співпрацю на підтримку місії між командувачем НАТО та цивільними суб'єктами, включаючи національне населення та місцеву владу, а також міжнародні, національні та неурядові організації та установи.

Після цього первинного документа були ухвалені ще декілька видань доктрини НАТО CIMIC поспіль.

Наразі ухвалена в 2018 р. Об'єднана Доктрина НАТО щодо цивільно-військового співробітництва

СТАНДАРТ АJP – 3.19 (далі – Доктрина НАТО) створює основу для всіх структур та функцій СІМІС, що діють у межах місії НАТО. Цей документ визначає СІМІС як спільну функцію, що включає набір можливостей, невід’ємних для підтримки досягнення цілей місії та дозволяє командам НАТО ефективно брати участь у широкому спектрі цивільно-військової взаємодії з різними невійськовими суб’єктами (розділ 2.1) [4].

Очевидно, що визначення СІМІС, яке підкреслює його основні принципи та методи, з часом еволюціонувало та наразі широко охоплює процес багатовимірної взаємодії між різними групами військових та невійськових учасників.

Таким чином, довгострокова мета діяльності ЦВС за сценарієм НАТО полягає в налагодженні, підтриманні та вдосконаленні співпраці з цивільним населенням та інституціями у сфері діяльності (урядовими та неурядовими, міжнародними та регіональними організаціями) з метою забезпечення успіху конкретної місії (з найменш можливим втручанням у мирне життя) та встановлення та підтримання умов, необхідних для вирішення кризи [5, с. 103].

Наразі одним із ключових документів, що безпосередньо адресують комплексну проблематику правової взаємодії між представниками громадянського суспільства та ЗСУ в умовах триваючої гібридної військової агресії, є Доктрина «Цивільно-військове співробітництво» (далі – Доктрина ЦВС), ухвалена в 2020 р. [6]. Цей офіційний документ, що не має обмежень для поширення, створений робочою групою Управління цивільно-військового співробіт-

ництва Генерального штабу Збройних Сил України (ЗСУ) та погоджена із заінтересованими органами військового управління та установами ЗСУ, структурними підрозділами Генерального штабу ЗСУ.

Як визначено безпосередньо в тексті документа, Доктрина ЦВС – це система поглядів на значення, місію та місце цивільно-військового співробітництва під час повсякденної діяльності та у ході застосування ЗСУ та інших складових оборони у разі збройної агресії в будь-яких її формах і проявах, зокрема у формі гібридної війни або збройного конфлікту.

Доктрина ЦВС, як зауважують її автори, була розроблена на основі сучасних вимог керівних документів, стандартів, ухвалених країнами НАТО, поточної та перспективної організаційної структури військових сил, органів військового управління, структур ЦВС.

Доктрина ЦВС визначає ключовий для цілей цього дослідження термін «*цивільно-військове співробітництво*» як систематичну, планову діяльність ЗСУ та інших складових сил оборони: командирів, начальників, органів військового управління, штабів усіх рівнів, військових частин (підрозділів), та/або військовослужбовців для взаємодії з об’єктами цивільного середовища з метою створення сприятливих умов для виконання визначених їм завдань з використанням військових та невійськових сил та засобів.

Крім того, документ у спосіб, аналогічний Стандарту НАТО, прямо посилається на концепцію *цивільно-військової взаємодії* як на ключову функцію цивільно-військового співробітництва, що складається зі

спільної, цілеспрямованої, організованої та постійної діяльності командирів, начальників штабів, їх заступників, органів військового управління, штабів та структур СІМІС, спрямованих на встановлення та підтримку зв'язків з об'єктами цивільного середовища на рівні, що забезпечує успішне виконання збройними силами певних завдань.

Обмін інформацією є однією з функцій цивільно-військового співробітництва для забезпечення надійності командира, оновленої інформації про діяльність цивільних учасників, організацій, які впливають або можуть вплинути на хід операції. Обмін інформацією також відбувається на рівні керівництва місцевих адміністрацій та органів, міжнародних організацій, урядових та неурядових організацій з метою створення сприятливих умов для планування та координації їх діяльності з діяльністю військового компоненту. Обмін та поширення інформації відбувається через засоби масової інформації, радіомовлення та телебачення з метою інформування місцевого населення та інших представників цивільного сектору щодо присутності та діяльності військових для запобігання протистоянню з їхнього боку [7].

Окрім елементів Доктрина ЦВС, варто згадати і про деякі інші правові норми, пов'язані з правовим забезпеченням військово-цивільного діалогу в Україні. Вони додають важливий контекст чинним умовам гібридної війни та важливість цивільно-військових зусиль під час розв'язання військового конфлікту.

По-перше, Конституція України 1996 р. регламентує деякі загальні параметри взаємодії між Збройними

Силами держави та громадянським суспільством. Відповідно до ст. 17 Основного Закону, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу; оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на ЗСУ. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України (ст. 65).

Водночас у контексті дослідження відносин ЦВС потрібно зазначити, що ст. 40 Конституції України гарантує право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. Це положення є особливо актуальним у контексті розвитку цивільно-військової комунікації та діалогу.

Конституційний припис є юридичним інструментом для взаємодії з Міністерством оборони України та його підрозділами з боку громадянського суспільства – зокрема в частині реагування на офіційні звернення та запити, подані відповідно до встановлених правил. Звісно це не включає жодної офіційної інформації з обмеженим доступом.

Крім того, низка законів України також містять положення, які пов'язані, бодай здебільшого непрямо, з положеннями

національної доктрини ЦВС та їхньою практичною реалізацією.

Так, ст. 10 базового Закону України «Про Збройні Сили України» 1991 р. деталізує статус і повноваження Міністерства оборони України у сфері військового управління: взаємодіє з органами державної влади та громадськими організаціями, контролює дотримання законодавства у ЗСУ; розглядає звернення, здійснює прийом громадян з питань, що належать до компетенції Міністерства оборони України; здійснює в межах своєї компетенції міжнародне співробітництво за воєнно-політичним, військово-технічним та іншими напрямками, а також з питань цивільно-військових відносин з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями; взаємодіє з органами державної влади та громадськими організаціями, контролює дотримання законодавства у ЗСУ.

Окрім того, стаття 11 цього Закону передбачає, серед іншого, такі принципи діяльності Збройних Сил, що кореспондують змісту відносин ЦВС: верховенства права, законності та гуманності, поваги до людини, її конституційних прав і свобод; гласності, відкритості для демократичного цивільного контролю; виховання військовослужбовців на патріотичних, бойових традиціях Українського народу.

Ці положення також охоплюють, хоча, знову ж таки, у дещо ширшому, опосередкованому контексті, основу для відносин ЦВС у межах структури та повноважень ЗСУ.

На підставі ст. 1 Закону України «Про звернення громадян» (1996 р.), громадяни України мають право звернутися до органів державної

влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їхньої статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Перелік органів державної влади включає також військові підрозділи. Положення цього Закону забезпечують громадянське суспільство принаймні деякими офіційними інструментами (та каналами) для безпосереднього звернення представників громадянського суспільства до Міністерства оборони України.

Закон України «Про національну безпеку України» (2018) визнає серед основних принципів державної політики у сферах національної безпеки та оборони: верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили (ст. 3).

Стаття 4 Закону розкриває вихідні принципи демократичного громадянського контролю, що є особливо важливими приписами-орієнтирами в контексті розвитку ЦВС:

«1. У межах повноважень, наданих відповідно до Конституції України, сектор безпеки і оборони підлягає демократичному цивільному контролю (далі – цивільний контроль).

Система цивільного контролю складається з контролю, що здійснюється Президентом України; контролю, що здійснюється Верховною Радою України; контролю, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського нагляду.

2. Цивільний контроль здійснюється за принципами верховенства права, законності, підзвітності, прозорості, ефективності та результативності.

3. Прозорість передбачає повне розкриття фінансової інформації щодо функціонування сектору безпеки та оборони з метою забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів з урахуванням вимог Закону України «Про державну таємницю».

4. Предметом цивільного контролю є:

1) дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина;

2) зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони;

3) стан правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період;

4) ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектору безпеки і оборони».

Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» (2015 р.) також адресує, принаймні опосередковано, питання цивільно-військового співробітництва. Ст. 1 Закону передбачає, що для виконання повноважень місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у випадках, встановлених цим Законом, в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема в районі проведення антитерористичної операції можуть утворюватися військово-цивільні адміністрації.

Відповідно до цього Закону військово-цивільні адміністрації формуються у разі потреби за рішенням Президента України. Загалом вони представляють комбіновану модель військово-цивільного управління на конкретних українських територіях, що прямо чи опосередковано постраждали від іноземної військової агресії.

Військово-цивільні адміністрації визнаються згаданим Законом як тимчасові державні органи у селах, селищах, містах, районах та областях, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії

Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях) і призначені для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема проведення ООС.

Висновки. Критичний аналіз у межах цієї наукової статті проблематики правової взаємодії між представниками громадянського суспільства та ЗСУ в умовах гібридної військової агресії, спонукає сформулювати декілька авторських висновків.

Загалом аналіз української Доктрини ЦВС демонструє, що її ключові положення розроблені здебільшого на основі стандартів СІМІС-НАТО. Водночас експертний досвід та цивільно-військові ініціативи в режимі «реального часу» в країнах-членах НАТО на Сході Європи, залишаються актуальними і до такої міри для нової української моделі ЦВС, яка в багатьох аспектах залишається під управлінням персоналу, техніки та ресурсної співпраці.

Водночас на відміну від дотично розглянутої в статті доктрини ЦВС НАТО, яка визначає цивільно-військове співробітництво як спільну функцію (що містить набір можливостей, необхідних для підтримки досягнення цілей місії та надання можливості командуванню НАТО брати участь ефективно у широкому спектрі

цивільно-військової взаємодії з різними невійськовими суб'єктами), українська Доктрина визначає ЦВС як діяльність ЗСУ (та її складових), спрямовану на взаємодію з об'єктами цивільного середовища з метою досягнення військових цілей.

Таким чином, на відміну від параметрів (особливостей) спільного функціонування та різноманіття в структурі ЦВС НАТО, українська доктрина ЦВС адресує цивільне середовище (громадянське суспільство в цілому) не стільки як партнера (навіть умовно молодшого) у цивільно-військових відносинах, а радше як засоби для досягнення військових цілей або для стабілізації суспільно-політичної та соціально-економічної обстановки в районі проведення ООС, не всюди дотримуючись, як впливає з відповідного формулювання, потреб та очікувань цивільного населення. Хоча наступні положення української Доктрини розкривають елементи ЦВС на різних рівнях військового планування та операцій, фундаментальне визначення ЦВС повинно інтегрувати розуміння такої співпраці повною мірою.

Як висновок: український офіційний підхід потрібно змінити (ефективно змінити) у напрямку підкреслення важливості спільного функціонування та ефективної партнерської взаємодії між військовими та цивільними компонентами на основі принципів «спільної перемоги», спільних цілей, рівності та поміркованої різноманітності.

Список використаних джерел

1. Використання потенціалу громадянського суспільства для забезпечення національної безпеки України в умовах зовнішньої агресії. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/>

gromadyanske-suspilstvo/vikoristannya-potencialu-gromadyanskogo-suspilstva-dlya (дата звернення: 02.11.2021).

2. Калашник Н. Взаємовідносини держави та інституцій громадянського суспільства у сфері діяльності мілітаризованих органів державної влади. *Демократичне врядування*. 2017. Вип. 20.

3. Коропатнік І. Мета і принципи взаємодії Збройних Сил України та громадянського суспільства. *Juridicnational: Teoriesi Practica*. 2016. Червень. С. 86–91.

4. NATO Standard Ajp-3.19. Allied Joint Doctrine For Civil-Military Cooperation. November, 2018. URL: <https://www.handbook.cimic-coe.org/8.-annex/reference-docs/ajp-3.19-eda-v1-e.pdf> (дата звернення: 02.11.2021).

5. Besenyő J. CIMIC Activities in The African Union Mission in Sudan (AMIS). *Periodical of the Scientific Board of Military Security Office*. 2010. № 2. Р. 96–113.

6. Доктрина «Цивільно-військове співробітництво». Червень 2020 р. URL: http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/doktryna_cyvilno_viiskovogo_spivrobitnytstva.pdf (дата звернення: 02.11.2021).

7. Сальнікова, О., Кушнір, В., Прошин, І. Цивільно-військове співробітництво як елемент системи стратегічних комунікацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 7. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/7_2019/3.pdf (дата звернення: 02.11.2021).

References

Besenyő, J. (2010). CIMIC Activities in The African Union Mission in Sudan (AMIS). *Periodical of the Scientific Board of Military Security Office*, 2, 96–113.

Kalashnyk, N. (2017). Vzaemovidnosyny derzhavy ta instytutsii hromadianskoho suspilstva u sferi diialnosti militaryzovanykh orhaniv derzhavnoi vlady. *Demokratychnе vri-advannia*, 20.

Koropatnik, I. (2016). Meta i pryntsyipy vzaemodii Zbroinykh Syl Ukrainy ta hromadianskoho suspilstva. *Juridicnational: Teoriesi Practica*, 86–91.

Salnikova, O., Kushnir, V., Proshchyn, I. (2019). Tsyvilno-viiskove spivrobitnytstvo yak element systemy stratehichnykh komunikatsii. *Derzhavne upravlinnia: udoskonallennia ta rozvytok*, 7.

S. Tytarenko, Employee of the State Security Service in Donetsk and Luhansk regions, Candidate of Law

ORCID: 0000-0002-5337-4677

A. Fedchinyak, Associate Professor of Law Berdyansk State Pedagogical University, Candidate of Pedagogical Sciences

ORCID: 0000-0003-0277-0888

Civil society and the Armed Forces of Ukraine: legal aspects of interaction under conditions of hybrid war

The research paper provides a critical authors' analysis of the complex problems of legal interaction between members of civil society and the Armed Forces of Ukraine in the context of hybrid military aggression, as well as a number of practically indicative recommendations aimed at improving the corresponding interaction in the form of an ongoing dialogue. The historical origins and modern ap-

proaches of the NATO states to the development of the model of civil-military cooperation have been revealed. Relevant provisions of the Doctrine of civil-military cooperation in Ukraine and the norms of legal acts related to this topic have been analyzed as well.

It has been revealed that domestic practice is currently at the crossroads and finding a balance between the stimulating role of civil society institutions and the threat of attempts to manipulate the activities of public authorities through public opinion. At the same time, special place in public authorities is occupied by the bodies entrusted with law enforcement and law enforcement functions, the Armed Forces of Ukraine and other militarized public authorities. Recent reforms have made the system of militarized public authorities in Ukraine more open and accessible for continuous cooperation with the general public.

Overall, an analysis of the Ukrainian CIMIC Doctrine has demonstrated that its key provisions have been largely elaborated based on the NATO CIMIC standards. At the same time, expertise and “real time” civil-military initiatives in Eastern NATO member states, remain relevant and to the point for the new Ukrainian CIMIC model, which in many aspects remains under personnel, technical and resource collaboration.

Keywords: *civil society; Armed Forces of Ukraine; serviceman; civil-military cooperation; hybrid war; democratic control.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.12
УДК 351.7:614.2

*Ліненко О. І.,
аспірант Академії праці,
соціальних відносин і туризму
ORCID: 0000-0001-9090-1926*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті розкрито зміст адміністративно-правового регулювання медичного забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та інших силових формувань, утворених відповідно до законодавства України. Автор висвітлює роль та значимість в українському законодавстві організаційних заходів щодо збереження й зміцнення здоров'я військовослужбовців, що у свою чергу, сприяє вдосконаленню медичного забезпечення військ в умовах бойових дій та місцях постійної дислокації підрозділів.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання; медичне забезпечення військовослужбовців; Збройні Сили України.

В статье раскрывается содержание административно-правового регулирования медицинского обеспечения военнослужащих Вооруженных Сил Украины и других силовых формирований, созданных в соответствии с законодательством Украины. Автор научной статьи освещает роль и важную значимость в украинском законодательстве организационных мер, касающихся сохранения и укрепления здоровья военнослужащих, что в свою очередь способствует совершенствованию медицинского обеспечения войск в условиях боевых действий и местах постоянной дислокации подразделений.

Ключевые слова: административно-правовое регулирование; медицинское обеспечение военнослужащих; Вооруженные Силы Украины.

Постановка проблеми. З початком бойових дій на Сході України, українська держава приділяє велику увагу громадянам які проходять військову службу у військових формуваннях, оскільки військовослужбовці - це добре підготовлений контингент, який має широкі права на отримання матеріальних і соціальних привілеїв. На сьогоднішній день державна політика в галузі охорони здоров'я формується з урахуванням того факту, що проблеми охорони здоров'я людини –

це найважливіший фактор національної безпеки. Адміністративно-правове регулювання медичної допомоги військовослужбовців сприяє збереженню і підвищенню боєготовності Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, а тому, організаційні заходи щодо охорони здоров'я військовослужбовців, вирішують низку завдань, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я військовослужбовців та вдосконалення медичного

забезпечення військ в умовах бойових дій.

Військова служба в умовах сьогодення, є важливою і невід'ємною складовою сучасного суспільного життя. Як відомо, статус військовослужбовця – це особливий статус громадянина, наділений особливими правами і обов'язками. Присягаючи на вірність державі, вступаючи на службу до лав Збройних сил України або інших військових формувань, громадянин одразу стає частиною системи сектору безпеки країни, покликаної забезпечувати її обороноздатність і територіальну цілісність.

Відповідно до Конституції України, найбільшою соціальною цінністю держави, є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека [1, с. 3]. Кожен громадянин має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм [1, с. 49].

Бойові дії на сході України, відповідно до політично-правової та військової термінології, на сьогоднішній день мають чіткі ознаки неоголошеної гібридної війни, яка ведеться шляхом відкритих бойових дій різної інтенсивності, проведення диверсійно-розвідувальних операцій, інформаційної війни та економічного протистояння на регіональному та міжнародному рівнях, сепаратизму. [2]

Війна, незалежно від її масштабів та проявів, є катастрофою для будь-якої держави та її суспільства, що, як наслідок, приведе до фор-

мування негативного міжнародного авторитету, глибокої економічної кризи, падіння соціальних стандартів, непоправних людських втрат, вимушеної міграції та еміграції, стрімким політичним та соціально-економічним змінам, породженню деструктивним соціальним емоціям, а також негативним настроям серед населення, що накладає психологічний відбиток на свідомість багатьох поколінь. Саме тому, в умовах загрози національній безпеці на передній план виходить роль військовослужбовця, його професійні навички та соціальні гарантії, які в ході виконання службових обов'язків, змушують його ризикувати власним життям.

Однією із важливих складових соціальних гарантій військовослужбовців є їх медичне забезпечення, оскільки лікувально-профілактичні заходи та реабілітація поранених військовослужбовців вимагають значних фінансових та ресурсних витрат держави. Зазначена категорія громадян одразу стає пріоритетною в системі охорони здоров'я [3, с.23]. Тому з метою покращення умов медичного забезпечення військовослужбовців, що безпосередньо приймають участь у бойових діях, Президент України підписав Указ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України», яка безпосередньо відповідає за модернізацію системи медичного забезпечення військових підрозділів, та направлена на покращення якості медичного забезпечення шляхом впровадження новітніх систем, ефективних новітніх технологій і стандартів медичного забезпечення військ, максимально набли-

жених до стандартів цивільної системи охорони здоров'я іноземних країн членів НАТО [4].

Постановка завдання. Мета статті – здійснення комплексного аналізу адміністративно-правового регулювання медичного забезпечення військовослужбовців на законодавчому рівні України, виявлення проблемних питань та розробка пропозицій щодо їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику адміністративно-правового регулювання медичного забезпечення військовослужбовців досліджували В. О. Жажовський, Л. Б. Мазур, Ю. В. Вороненко, А. Б. Зіменковський, Г. Ситник, О. Г. Шекера, В. Л. Савицький.

Виклад основного матеріалу. Надання якісної медичної допомоги пораненим військовослужбовцям, проведеним в умовах ведення бойових дій на сході країни, їх повноцінне лікування і реабілітація із застосуванням новітніх технологій є найвищим пріоритетом держави. Належна організація надання якісної і своєчасної медичної допомоги пораненим, швидка евакуація військовослужбовців, їх подальше лікування та реабілітація забезпечують не лише збереження їхнього життя, але й швидке відновлення боєздатності [5, с. 65].

Система правового регулювання повсякденної діяльності військовослужбовців забезпечується нормативно-правовими актами військового права, які відповідно до їхньої юридичної сили та юридичної форми в ієрархічній структурі розподіляються наступним чином: 1) Конституція України; 2) конституційні (органічні) закони; 3) звичайні закони; 4) Укази Прези-

дента України; 5) постанови Верховної Ради України; 6) постанови Кабінету Міністрів України; 7) розпорядження Кабінету Міністрів України; 8) нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади або ж відомчі нормативно-правові акти: накази, директиви, розпорядження тощо; 9) накази, директиви, розпорядження начальника Генерального штабу ЗС України; 10) накази, директиви, розпорядження командувачів видів військ ЗС України; 11) накази, директиви, розпорядження командувачів оперативних командувань ЗС України; 12) накази, директиви, розпорядження начальників територіальних (регіональних) управлінь військових формувань, які не входять до складу ЗС України, а також накази, директиви, розпорядження Міністра оборони України і інших силових формувань, утворених відповідно до законодавства України. Саме тому, на думку багатьох наукових авторів, для комплексного адміністративно-правового врегулювання медичного забезпечення військовослужбовців різних військових формувань необхідно першочергово доопрацювати нормативно-правову базу законодавчих ініціатив, які б у повній мірі відповідали своєчасним комплексним змінам та враховували попередній позитивний досвід. [6, с. 31].

Ужиті Міністерством оборони України та органами управління медичного забезпечення різних рівнів заходи дозволили суттєво поліпшити стан медичного забезпечення військ на адміністративно-правовому рівні, проте повноцінного вирішення виявлених проблемних питань так і не вдалося із-за відсутності повноцінного фінансування.

Турбота щодо збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців – в першу чергу це обов'язок кожного командира підрозділу або начальника. Саме на керівників підрозділів покладається уся відповідальність за дотриманням вимог безпеки під час проведення навчань, заходів бойової та спеціальної підготовки, в ході експлуатації озброєння і військової техніки, проведення робіт та виконання інших обов'язків військової служби [7, с. 20].

З метою повноцінного та якісного проведення медичного огляду військовослужбовців для визначення ступеня придатності проходження військової служби, визначено відповідний правовий механізм – військово-лікарську експертизу, яку проводять військово-лікарські комісії (Наказ Міністра оборони України «Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України» від 14.08.2008 №402, зареєстрованого в Мін'юсті України 17.11.2008 за №1109/15800) [8].

У системі МВС діє аналогічний відповідний порядок (Наказ Міністра внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку проведення обов'язково попереднього і періодичних медичних оглядів (диспансеризації) у закладах охорони здоров'я МВС» від 01.11.2016 №1146, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 29.11.2016 р. за №1543/29673) [9].

Адміністрацією Державної прикордонної служби України механізм медичного огляду у Держприкордонслужбі Наказ Голови Державної прикордонної служби України «Положення про проходження

медичного огляду у Державній прикордонній службі України» від 06.05.2009 №333, зареєстровано в Мін'юсті України 26.06.2009 за №570/16586 [10].

Медичне забезпечення в системі Служби безпеки України здійснюється відповідно до Наказу Служби безпеки України «Про затвердження Інструкції про організацію медичного забезпечення у Службі безпеки України» від 21.12.2017 № 740, зареєстровано в Мін'юсті України 18.01.2018 р. за № 78/31530) [11].

Медичне забезпечення миротворчих контингентів і персоналу здійснюється відповідно до Положення про організацію медичного забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України, які залучаються до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки (Наказ Міністра оборони України від 15.04.2021 №99, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07 червня 2021 р. за № 761/36383) [12].

У разі відсутності за місцем проходження військової служби або за місцем проживання військовослужбовців військово-медичних закладів охорони здоров'я чи відсутності відповідних відділень або спеціального медичного обладнання, а також у невідкладних випадках медична допомога надається державними або комунальними закладами охорони здоров'я за рахунок Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів. Порядок розрахунку у даному випадку визначено постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і

взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями від 18.10.1999 №1923» [13].

Учасники бойових дій, а також прирівняні до них особи, особи які були звільнені з військової служби, які приймали безпосередню участь в бойових діях в ході проведення «Операції об'єднаних сил», у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони у Донецькій та Луганській областях або виконували службово-бойові завдання в екстремально-бойових умовах, в обов'язковому порядку повинні пройти безкоштовну психологічну, медико-психологічну реабілітацію у відповідних центрах з відшкодуванням вартості проїзду до фахових центрів оздоровчого типу і назад. Порядок проведення реабілітації та відшкодування вартості проїзду встановлюються Кабінетом Міністрів України [14].

Б. О. Логвиненко стверджує, що, гарантоване Конституцією право на безоплатну медичну допомогу не може бути заміщене повною оплатою надання медичних послуг та лікарських засобів за рахунок коштів Державного бюджету України, що передбачені програмою медичних гарантій. Видається очевидним, що програми можуть змінюватись залежно від волі суб'єкта владних повноважень у сфері охорони здоров'я, а конституційна норма – ні [15].

Аналізуючи досвід США щодо адміністративно-правового регулювання медичної допомоги військово-службовцям, у першу чергу ґрунтується на вимогах відкритого та чесного діалогу між пацієнтом та законодавством. Більшість медичних установ США одразу надають пацієнтам інформаційний лист, де

коротко та змістовно пояснюються їх права та обов'язки [16].

Важливим механізмом впливу держави на якість надання медичної допомоги є стандартизація медичного забезпечення. Вона спрямована на досягнення належного рівня впорядкування безпосередньо в системі охорони здоров'я. Це може бути досягнуто шляхом розробки і впровадження відповідних норм та правил, які застосовуються в системі охорони здоров'я [17, с. 109].

На даний час Міністерством охорони здоров'я України виконується Галузева програма стандартизації медичної допомоги населенню України. Це сприяло розробленню та впровадженню низки медико-технологічних документів, у тому числі стандартів на ресурси охорони здоров'я та технологічні стандарти [18, с. 50].

Цьому передувало чисельні наукові дослідження, проведені науковцями. Однак, питання щодо стандартизації медичної допомоги пораненим під час бойових дій військово-службовцям, підготовки військових медичних фахівців та забезпечення їх медичним майном до цього часу не розглядались.

Практично не досліджувалося питання розробки сучасних стандартів до якості надання медичної допомоги у Збройних Силах України.

Стандартизація – діяльність, спрямована на напрацювання та затвердження певних правил для загального та неодноразового використання щодо вже встановлених чи тих, що будуть встановлені у майбутньому завдань і спрямована на досягнення належного ступеня впорядкованості в певній сфері [18, с. 49].

Мета стандартизації надання медичної допомоги полягає у такому:

забезпечення відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню;

керування різноманітністю, застосовністю, сумісністю, взаємозамінністю об'єктів стандартизації;

забезпечення раціонального виробництва шляхом застосування визнаних правил, настанов і процедур;

забезпечення охорони життя та здоров'я;

забезпечення прав та інтересів споживачів;

забезпечення безпечності праці;

збереження навколишнього природного середовища і економія всіх видів ресурсів;

усунення технічних бар'єрів у торгівлі та запобігання їх виникненню, підтримка розвитку і міжнародної конкурентоспроможності продукції [19].

Питання стандартизації медичного забезпечення Збройних сил України є надзвичайно важливим та актуальним.

Зміни воєнно-політичної обстановки у світі свідчать про її напруженість, динамічний та нестабільний характер. Провідні держави збільшують розміри воєнних витрат, активізують розробку нових зразків озброєння, підвищують інтенсивність військових навчань. Воєнна сила продовжує залишатися визначальним елементом спроможності будь-якої країни відстоювати свої національні інтереси [20, с. 10].

У зв'язку з цим, в Україні відбувається системне реформування у сфері національної безпеки та оборони, що висуває високі вимоги до

медичного забезпечення Збройних Сил України зокрема. Однак, ще недостатньо проводиться реформування щодо стандартизації медичного забезпечення у військових формуваннях.

Так, основним рішенням цього питання може бути створення системи стандартизації у медичній галузі Збройних Сил України, яка б полягала в забезпеченні належної якості лікувально-профілактичних, санітарно-гігієнічних, протиепідемічних та інших заходів процесу медичного забезпечення шляхом якісного рівня організації, наявності сучасного технічного оснащення, всебічного ресурсного забезпечення, високого рівня підготовки медичних працівників на базі передових науково-теоретичних розробок через створення системи медичного забезпечення Збройних Сил України у відповідності до нових соціально-економічних умов і сучасних завдань бойової підготовки військ [21].

Разом з тим, з метою набуття Україною критеріїв, які необхідні для вступу до Європейського Союзу та НАТО, забезпечення, при цьому, рівноправного та взаємовигідного співробітництва у воєнній, воєнно-економічній та військово-технічній сферах з державами-партнерами, Збройні Сили України цікавляться досвідом військово-медичних служб армій інших держав, насамперед держав-членів НАТО, у яких система медичної стандартизації розвинена на досить високому рівні. Це робиться з метою використання цього досвіду у проведенні відповідної реформи у системі медичного забезпечення Збройних Сил України шляхом поступового прийняття стандартів

НАТО, а також налагодження взаємосумісності між Збройними Силами України та НАТО [22].

У зв'язку з цим, військова система медичного забезпечення спрямована на необхідність уніфікації сумісності, принципів та військових стандартів медичного забезпечення Збройних Сил України з відповідними принципами і стандартами Північноатлантичного альянсу [23].

Висновки. Військовослужбовець – це особа, яка виконує посадові обов'язки пов'язані з проходженням військової служби і покликана вирішувати завдання у сфері безпеки та оборони держави, у зв'язку з чим має спеціальний правовий статус. Саме тому медичне забезпечення військовослужбовців, є одним із пріоритетних напрямів що поліпшують умови проходження військової служби та виступає важливим чинником, що піднімає престиж військової служби серед населення.

Адміністративно-правове регулювання реалізації права на охорону здоров'я військовослужбовців, здійснюється за допомогою комплексу спрямованих заходів системою уповноважених суб'єктів, що здійснюють цілеспрямований вплив на стан забезпечення реалізації права на охорону здоров'я за допомогою норм права, і у свою чергу складаються із засобів, форм і методів адміністративно правового впливу.

Якісна медична послуга є однією з ключових позицій в оцінці медичного обслуговування і досягається шляхом поєднання комплексу реальних технологій (які мають позитивну оцінку від споживачів медичної послуги) та нормативно-правовою базою що регулює дані процеси (порядок яких регламентує та охоплює законодавча база механізм використання наявних ресурсів).

Найбільш дієвою в системі медичного забезпечення Збройних Сил України є система стандартизації держав-членів НАТО, де військові стандарти медичного забезпечення рівні або вищі за національні цивільні стандарти. Стандарти медичного забезпечення воєнного часу повинні відповідати стандартам мирного часу, а національні військові стандарти медичного забезпечення повинні бути близькими до міжнародних або відповідати їх стандартам.

Реформування системи медичного забезпечення Збройних Сил України повинно здійснюватися шляхом створення єдиної уніфікованої системи стандартизації медичного забезпечення Збройних Сил України, яке повинно відбуватися з урахуванням інтеграції медичного забезпечення Збройних Сил України в загальнодержавну систему охорони здоров'я та досвіду держав-членів НАТО.

Список використаних джерел

1. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.10.2021).
2. Гібридна війна. *Вікіпедія* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гібридна_війна (дата звернення 20.10.2021).
3. Бадюк М.І. Актуальність підготовки військовослужбовців Збройних Сил України як одного з пріоритетних напрямків підвищення якості надання домедичної до-

помоги пораненим в умовах сучасних збройних конфліктів. *Матеріали конференції «Актуальні інфекційні захворювання: клініка, діагностика, лікування, профілактика»*. Київ, 2015. С. 22 – 23.

4. Указ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n8> (дата звернення 20.10.2021).

5. Степаненко А.В., Сміянов В.А. Управління якістю медичної допомоги в закладі охорони здоров'я. *Східноєвроп. журн. громад. здоров'я*. 2012. № 2-3. С. 64 – 67.

6. Верба А. В., Жаховський В. О., Лівінський В. Г. Досвід медичного забезпечення антитерористичної операції та шляхи його вдосконалення. *Наука і оборона*. 2015. № 3–4. С. 28–33.

7. Мазур Л.Б. Загальна характеристика забезпечення права військовослужбовців на охорону здоров'я у Збройних Силах України. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 29-30 травня 2015 року)*. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2015. С. 19-21.

8. Наказ МО України від 14.08.2008 № 402 «Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text> (дата звернення 20.10.2021).

9. Наказ Міністра внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку проведення обов'язково попереднього і періодичних медичних оглядів (диспансеризації) у закладах охорони здоров'я МВС» від 01.11.2016 №1146, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 29.11.2016 р. за №1543/29673 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1543-16#Text> (дата звернення 20.10.2021).

10. Наказ Голови Державної прикордонної служби України «Положення про проходження медичного огляду у Державній прикордонній службі України» від 06.05.2009 №333, зареєстровано в Мін'юсті України 26.06.2009 за №570/16586 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE16586.html (дата звернення 20.10.2021).

11. Наказ «Про затвердження Інструкції про організацію медичного забезпечення у Службі безпеки України» від 21.12.2017 №740, зареєстровано в Мін'юсті України 18.01.2018 р. за № 78/31530) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1238-07#Text> (дата звернення 20.10.2021).

12. Наказ Міністра оборони України від 15.04.2021 №99, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07 червня 2021 р. за № 761/36383 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE36383.html (дата звернення 20.10.2021).

13. Постанова від 18 жовтня 1999 р. N 1923 «Про затвердження Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1923-99-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.10.2021).

14. Науково-практичний коментар Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (2-е видання, доповнене), Львів. 2019.

15. Логвиненко Б. О. Безсистемність у системі охорони здоров'я як головна проблема сьогодення. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2020 № 1. С. 50–55.

16. Исследовательская служба Конгресса (2018-04-20). «Учебник по обороне: военная система здравоохранения».

17. Вороненко Ю.В. Методичні підходи до впровадження стандартизації організаційних технологій у систему управління якістю медичної допомоги / Ю. В. Вороненко, В. В. Горачук. *Укр. мед. часопис*. IX/X. 2012. № 5 (91). С. 108–110.

18. Зіменковський А.Б. Сучасні реалії та перспективи нормативноправової бази системи стандартизації в охороні здоров'я України. *Клінічна фармація, фармакотерапія та медична стандартизація*. 2008. № 1. С. 49–54.

19. Закон України «Про стандартизацію» від 5.06.2014 р. № 1315-VII URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1315-18> (дата звернення 20.10.2021).

20. Ситник Г. Пріоритети державної політики у воєнній безпеці. *Військо України*. 2012. № 3 (139). С 8–11.

21. Шекера О.Г. Стратегічний курс медичного забезпечення збройних сил країн НАТО. В кн.: *Вісник наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*. Івано-Франківськ, 2009. Випуск 2. 161 с.

22. Матеріали семінару із стандартизації НАТО. Київ: УкрНДІССІ, 2002. 48 с.

23. Савицький В.Л., Власенко О. М., Стриженко В. І., Булах О. Ю. Система медичного забезпечення військ (сил) – складова загальнодержавної політики охорони здоров'я громадян України. *Наука і оборона*. Київ, 2014. № 2. С. 27–33.

References

Badyuk, M. I. (2015). Aktualnist pidgotovki vijskovosluzhbovciv Zbrojnih Sil Ukrayini yak odnogo z prioritetnih napryamkiv pidvishennya yakosti nadannya domedichnoyi dopomogi poranenim v umovah suchasnih zbrojnih konfliktiv. *Materiali konferenciyi «Aktualni infekcijnі zahvoryuvannya: klinika, diagnostika, likuvannya, profilaktika»*. Kiyiv, 22 – 23.

Stepanenko, A. V., Smiyanov, V. A. (2012). Upravlinnya yakistyu medichnoyi dopomogi v zakladi ohoroni zdorov'ya. *Shidnoyevrop. zhurn. gromad. zdorov'ya*, 2-3, 64–67.

Verba, A. V., Zhahovskij, V. O., Livinskij, V. G. (2015). Dosvid medichnogo zabezpechennya antiteroristichnoyi operaciyi ta shlyahi jogo vdoskonalennya. *Nauka i oborona*, 3-4, 28–33.

Mazur, L. B. (2015). Zagalna charakteristika zabezpechennya prava vijskovosluzhbovciv na ohoronu zdorov'ya u Zbrojnih Silah Ukrayini. *Pravove zhittya: suchasnij stan ta perspektivi rozvitku: materialy mizhnarodnoyi naukovopraktichnoyi konferenciyi* (m. Zaporizhzhya, 29-30 travnya 2015 roku). Zaporizhzhya: Zaporizka miska gromadska organizaciya «Istina», 19-21.

Logvinenko, B. O. (2020). Bezsistemnist u sistemi ohoroni zdorov'ya yak golovna problema sгодennya. *Dniprovskij nauchovij chasopis publichnogo upravlinnya, psihologiyi, prava*, 1, 50–55.

Voronenko, Yu. V. (2012). Metodichni pidhodi do vprovadzhennya standartizaciyi organizacijnih tehnologij u sistemu upravlinnya yakistyu medichnoyi dopomogi / Yu.V. Voronenko, V.V. Gorachuk. *Ukr. med. chasopis. IX/X*, 5 (91), 108–110.

Zimenkovskij, A. B. (2008). Suchasni realiі ta perspektivi normativnopravovoyi bazi sistemi standartizaciyi v ohoroni zdorov'ya Ukrayini. *Klinichna farmaciya, farmakoterapiya ta medichna standartizaciya*, 1, 49–54.

Sitnik, G. (2012). Prioriteti derzhavnoyi politiki u voyennij bezpeci. *Vijsko Ukrayini*, 3 (139), 8–11.

Shekera, O. G. (2009). Strategichnij kurs medichnogo zabezpechennya zbrojnih sil krayin NATO. V kn.: *Visnik naukovogo informacijno-analitichnogo centru NATO Pri-karpatskogo nacionalnogo universitetu imeni Vasilya Stefanika*. Ivano-Frankivsk, 2.

Savickij, V. L., Vlasenko, O. M., Strizhenko, V. I., Bulah, O. Yu. (2014). Sistema medichnogo zabezpechennya vijsk (sil) – складова загальнодержавної політики охорони здоров'я громадян України. *Наука і оборона*. Kiyiv, 2, 27–33.

A. Linenko, Postgraduate student of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism

ORCID: 0000-0001-9090-1926

Administrative and legal regulation of medical support of military servants

Military service requires a person to give himself completely. The impact on the body of a serviceman of the conditions of service in his daily activities is not always positive, in this regard, since ancient times people are warriors, retired and crippled in wars, did not go unnoticed and concerned about society and the state. In this activity, the most important thing is how the legislative and administrative regulation is carried out to ensure and protect the basic rights of servicemen to receive medical care.

Such regulation is carried out on the basis of laws which, from the point of view of the theory of law, have the highest legal force in the form of normative legal acts which are accepted in a special order by public authorities. At the same time, the laws adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine or local self-government bodies, above all, reflect the interests of civil society.

The exercise of the right to health care by servicemen is carried out in specific conditions due to the special nature of the tasks assigned to them, the performance of which is sometimes associated with the need for unquestioning performance of tasks in all conditions, including risk to life. In this regard, first of all, servicemen have the right to free medical care in military medical institutions. In the absence of military medical institutions at the place of military service or in the absence of appropriate departments or special medical equipment, as well as in emergencies, medical care is provided to them without hindrance and free of charge in health care facilities, regardless of their departmental affiliation and ownership. The servicemen undergo annual medical examinations and undergo treatment and prevention measures.

The article reveals the content of administrative and legal regulation of medical care for servicemen of the Armed Forces of Ukraine and other law enforcement agencies formed in accordance with the legislation of Ukraine. The author of the scientific article highlights the role and importance in Ukrainian legislation of organizational measures to preserve and strengthen the health of servicemen, which in turn contributes to improving the medical support of troops in hostilities and places of permanent deployment.

Keywords: *administrative and legal regulation; medical support of servicemen; Armed Forces of Ukraine.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.13
УДК 343.988:343.985:343.434

Кобець С. В.,
здобувач наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
ННІ № 1 Національної академії
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-8430-3209

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОТЕРПІЛИХ ВІД ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

У статті на підставі аналізу слідчо-судової практики та статистичних даних, а також вивчення результатів наукових досліджень інших вчених встановлено особливості потерпілого як елемента криміналістичної характеристики погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу. З'ясовано, що найчастіше потерпілими у таких злочинах стають правоохоронці, які безпосередньо здійснюють діяльність по боротьбі зі злочинністю та прямо контактують з населенням: працівники патрульної поліції, поліцейські офіцери громади, працівники оперативних підрозділів, слідчі, дізнавачі, працівники Прикордонної служби. Встановлені найбільш значущі соціально-демографічні та психологічні ознаки досліджуваної категорії осіб.

Ключові слова: потерпілий; погроза; насильство; працівник правоохоронного органу; криміналістична характеристика.

В статье на основе анализа следственно-судебной практики и статистических данных, а также изучения результатов научных исследований других ученых установлены особенности потерпевшего как элемента криминалистической характеристики угрозы или насилия в отношении сотрудника правоохранительного органа. Выяснено, что наиболее часто пострадавшими в таких преступлениях становятся правоохранители, непосредственно осуществляющие деятельность по борьбе с преступностью и прямо контактирующие с населением: работники патрульной полиции, полицейские офицеры общины, сотрудники оперативных подразделений, следователи, дознаватели, работники Пограничной службы. Установлены наиболее значимые социально-демографические и психологические признаки изучаемой категории лиц.

Ключевые слова: потерпевший; угроза; насилие; сотрудник правоохранительного органа; криминалистическая характеристика.

Постановка проблеми. Однією з умов реалізації концепції національної безпеки та розвитку українського суспільства в цілому є необхідність створення державою системи правових гарантій для забезпечення нормальної роботи правоохоронної служби. Крім того, потреба в захисті правоохоронців від злочинних посягань у зв'язку з виконанням службових обов'язків набуває пріоритетного значення на шляху вдосконалення функціональної спроможності правоохоронної системи загалом.

Статистичні дані щодо кримінальних правопорушень проти авторитету правоохоронних органів за 2016–2020 роки демонструють перевагу серед них діянь, передбачених ст. 345 КК України (Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу). Так, за 2020 рік їхня питома вага склала 65 %. Водночас процес розслідування таких злочинів на практиці часто виявляється ускладненим, що обґрунтовує необхідність вироблення в тому числі відповідних криміналістичних засобів для підвищення його ефективності. Відтак дослідження елементного складу криміналістичної характеристики погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу, як базової складової методики розслідування таких кримінальних правопорушень уявляється вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 345 КК України присвятили свої наукові роботи В. П. Беленок, А. В. Бойко, Л. П. Брич, В. О. Гусева, О. О. Кирбят'єв, В. А. Клименко,

І. Д. Метельський, В. І. Осадчий, М. В. Сийплока, А. М. Удод та інші науковці. Втім окремо особливості потерпілого у кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 345 КК України як елемента криміналістичної характеристики погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу вченими досліджені не були.

Постановка завдання. Метою статті є на основі емпіричних джерел, а також наукових досліджень визначеної проблематики встановити криміналістичні особливості потерпілого у злочинах, передбачених ст. 345 КК України.

Виклад основного матеріалу. Дані про особу потерпілого є важливим елементом криміналістичної характеристики погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу. Варто погодитися з думкою В. Г. Озар про те, що вагомими є відомості про потерпілого як про особистість, про спосіб його життя, соціальні зв'язки, поведінку до, під час і після вчинення кримінального правопорушення. Дані про особу потерпілого використовуються в методиці розслідування окремого виду кримінального правопорушення для висунення версій, планування розслідування, встановлення особи злочинця, а також причин та умов учинення кримінального правопорушення. Крім того, такі відомості використовуються в тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій та прогнозуванні їх результатів [1, с. 46].

На важливості дослідження особи потерпілого під час розслідування насильницьких злочинів проти співробітників правоохоронних органів наголошує у дисертаційному

дослідженні А. А. Тататуров, на думку якого у даній ситуації це не просто громадянин, а спеціально підготована людина, наділена певними психологічними, юридичними, фізичними даними, морально готова до діяльності в щоденних екстремальних ситуаціях [2, с. 14].

У кримінальному праві особа стає потерпілою від злочину з моменту вчинення злочину, незалежно від того, чи було його зареєстровано. Саме з цього моменту виникають її права, передбачені КК України, зокрема на відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди, примирення з винним. У кримінальному провадженні потерпілою визнають особу з моменту завдання їй кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди, однак права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, заяви про залучення її до провадження як потерпілого чи надання нею письмової згоди слідчому, прокурору, суду на визнання особи потерпілою [3, с. 214].

Обов'язковою ознакою потерпілого у досліджуваних кримінальних провадженнях є те, що дана особа є працівником правоохоронного органу, а протиправні дії щодо нього пов'язані з виконанням ним своїх службових обов'язків, зафіксованих у відповідних нормативно-правових актах. При цьому важливо зауважити, що потерпілими працівники правоохоронних органів можуть визнаватися не лише тоді, коли вони виконували свої службові обов'язки, перебуваючи безпосередньо на службі та коли застосовували заходи з охорони правопорядку у відповідно-

сті зі своїми службовими обов'язками за наказом чи розпорядженням, а й тоді, коли вони вжили зазначених заходів в межах своїх повноважень з власної ініціативи (наприклад, припиняли правопорушення у неробочий час) [4, с. 175]. Відтак, протиправні дії, передбачені ст. 345 КК України, можуть бути реалізовані до або після виконання потерпілими своїх службових повноважень. Більше того, на практиці зустрічаються випадки вчинення фізичного насильства щодо колишніх правоохоронців у зв'язку з їх службовою діяльністю у минулому.

Приклад. ОСОБА_2 перебував на посаді старшого інспектора відділення державної автомобільної інспекції з 12 вересня 2014 року по 06 листопада 2015 року. Виконуючи покладені на нього функції із забезпечення безпеки руху, він неодноразово зупиняв за порушення Правил дорожнього руху України ОСОБА_1 та оформляв матеріали для притягнення останнього до адміністративної відповідальності, що спричинило виникнення у ОСОБА_1 неприязного ставлення до ОСОБА_2. 21.09.2018 р. о 23 год. 45 хв. ОСОБА_1 з мотиву помсти ОСОБА_2, знаходячись поруч з магазином «Ярмак», розташованим за АДРЕСА_1, умісно спричинив тілесні ушкодження, які належать до категорії легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я ОСОБА_2 [5].

Результати аналізу емпіричних джерел, підтверджені висновками наукових розробок інших учених, надають змогу стверджувати, що найчастіше жертвами злочинів, передбачених ст. 345 КК України стають особи, які безпосередньо здійснюють діяльність по боротьбі зі зло-

чинністю та найчастіше контактують з населенням: працівники патрульної поліції (ГРПП, ГШР) – 69,9 %, поліцейські офіцери громади – 5,7 %, працівники оперативних підрозділів – 7,1 %, слідчі – 3,4 %, дізнавачі – 1,8 % [6, с. 155]. Крім того, трапляються випадки вчинення погроз і насильства щодо працівників Прикордонної служби.

Утім, найбільше число погроз або насильства вчиняється все ж щодо працівників патрульної служби, адже саме вони першими виїжджають на місце вчинення протиправних дій і на пряму контактують з правопорушниками.

Приклад. 07.01.2021 р. о 21:45 год. на логістичний пристрій сектору реагування патрульної поліції Васильківського ВП ГУНП в Київській області надійшов виклик від ОСОБА_2 про те, що у м. Василькові за АДРЕСА_1 невідомий чоловік у стані алкогольного сп'яніння вчиняє правопорушення. Цього дня на добове чергування у складі автопатруля заступили інспектор сектору реагування патрульної поліції № 4 Васильківського ВП ГУНП в Київській області, старший лейтенант поліції ОСОБА_3 та поліцейський сектору реагування патрульної поліції старший лейтенант поліції ОСОБА_4.

Надалі вказані працівники поліції прибули на місце події, представилися обвинуваченому ОСОБА_1 і показали йому свої службові посвідчення. При цьому останній, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та не надавши жодних пояснень, почав штовхати працівників поліції і нецензурно лаятися. Під час спроби доставити ОСОБА_1 до відділу поліції останній, перебуваючи на сходах перед вхідними дверима за-

значеної будівлі, маючи прямий умісел, спрямований на спричинення тілесних ушкоджень працівнику правоохоронного органу, усвідомлюючи, що потерпілий ОСОБА_3 є працівником Національної поліції, наніс йому один удар лобною частиною своєї голови в зону носа.

Відповідно до висновку судово-медичного експерта у ОСОБА_3 було виявлено перелом кісток носу та рана на перенісці, що за ступенем тяжкості належать до легких тілесних ушкоджень [7].

Крім зазначених вище категорій працівників правоохоронних органів, потерпілими від кримінальних правопорушень, що досліджуються, також виступають водії, які керують службовим транспортом. Це пояснюється тим, що, з одного боку, ця категорія співробітників завжди виїжджає на місця подій та затримань злочинців, з іншого – вони найменш підготовлені до дій у бойових умовах. До того ж злочинці, які відкривають вогонь по транспорту працівників правоохоронних органів, передусім намагаються вразити тих, хто керує автомобілем [8, с. 236].

Ще однією категорією працівників правоохоронних органів, які досить часто стають потерпілими у досліджуваних провадженнях є представники органів та установ виконання покарань, слідчих ізоляторів та ін. Даний факт є цілком очевидним, зважаючи на те, що особи, які відбувають покарання, часто характеризуються ворожим ставленням до правоохоронної системи у цілому, мають кримінальний досвід, а також підтримують кримінальні «цінності».

Приклад. 07 серпня 2020 року близько 16 год. 00 хв., засуджений

ОСОБА_2, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись в кабінеті відділу нагляду і безпеки ДУ «Цуманська виправна колонія (№ 84)», під час проведення профілактичної бесіди, усвідомлюючи, що перед ним знаходиться працівник правоохоронного органу, який виконує свої службові обов'язки, висловив у його бік словесну погрозу вбивством, та, діставши з одягу саморобний предмет, схожий на ніж, намагався реалізувати злочинний намір та нанести інспектору удар у шию, однак був затриманий [9].

Необхідно зауважити, що особа потерпілого є предметом вивчення й інших наук юридичного циклу, однак ознакою дослідження даної категорії у криміналістичному аспекті є встановлення кореляційних зв'язків даного елемента з іншими, зокрема, особою злочинця. Це пояснюється тим, що саме завдяки встановленню таких взаємозалежностей в умовах дефіциту криміналістично значущої інформації слідчий може прогнозувати, будувати версії щодо відсутніх даних для подальшого планування та вироблення стратегії розслідування.

Дані про осіб злочинця та потерпілого є елементами механізму злочину, здійснюючи вплив передусім один на одного. Якості особи не можна розглядати в одній площині, це складна багатогранна структура, кожна частина якої впливає або є базовою для інших [2, с. 13].

В. О. Гусєва також необхідним критерієм для формування інформації про потерпілу особу у злочинах проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності визначає відносини потерпілого із підозрюваним – знайомі вони

один з одним чи ні, яким був ступінь знайомства, умови знайомства тощо. У результаті проведеного дослідження, вченою було встановлено, що залежно від наявності соціального зв'язку між жертвою та злочинцем злочини було вчинено: знайомими особами (особи, які мали стосунок до професійної діяльності працівника правоохоронного органу, раніше засуджені, випадкові знайомі тощо) – 71 %; незнайомими – 29 % [10, с. 178].

У представленому дослідженні пропонується виокремити наступні варіанти взаємозв'язків між особою злочинця і потерпілого у провадженнях, що вивчаються:

- були раніше знайомі (знали ім'я, прізвище, місце проживання, роботи чи навчання, близьке оточення тощо);

- не знали один одного до моменту вчинення злочину, при цьому залежно від мотивації дій злочинця протиправні дії вчинялися або щодо конкретного правоохоронця, який вчиняв законні дії відносно правопорушника (з мотиву уникнення відповідальності, припинення дій правоохоронця та ін.), або щодо випадково обраного працівника правоохоронного органу (якщо злочин вчинявся з хуліганських мотивів або неприязні до правоохоронних органів у цілому).

Досліджуючи особу потерпілого у провадженнях за ст. 345 КК України, не можна оминати увагою характеристику особливостей поведінки працівника правоохоронного органу, який став жертвою погрози або насильства. Нажаль, непоодинокими є випадки неналежної, а подекуди і незаконної поведінки самих правоохоронців, яка провокує вчи-

нення щодо них протиправних дій. У кримінології у зв'язку з цим використовують термін «віктимність», а у контексті дослідження злочинів, передбачених ст. 345 КК України розглядають «негативні професійні якості», які підвищують вразливість співробітників поліції. До них, зокрема, відносять: відсутність у значної частини необхідних для роботи в умовах напруженості і ризику таких психофізіологічних і психологічних даних, як емоційна стійкість, стресостійкість, мобільність, обсяг оперативної пам'яті і уваги, що дозволяють ефективно реагувати на раптову зміну обстановки; відсутність у більшості співробітників професійної орієнтації, а нерідко і психологічної готовності до безпосереднього контакту з правопорушниками. Віктимність в конфлікті обумовлюють і такі індивідуальні властивості співробітників, як грубість, безпечність, необережність під час несення служби, недостатня фізична підготовка [11, с. 35].

До віктимної поведінки правоохоронців, яка обумовлює вчинення відносно них погроз або насильства, слід також віднести: незастосування заходів фізичного впливу, спецзасобів і вогнепальної зброї у необхідних випадках; недотримання правил безпеки; надмірний ризик (доволі часто правоохоронці діють самостійно, не чекаючи прикриття, у ситуаціях, де потрібна допомога колег); переоцінка своїх можливостей щодо розуміння небезпеки від правопорушника; втрата пильності; вчинення непередуманих, неузгоджених, непрофесійних, неправомірних дій [6, с. 185].

Систематизуючи діяльність працівників поліції, А. А. Татауров

визначив її як активну протидію правопорушенням та диференціював на три самостійні етапи: 1) вербальний; 2) фізичний; 3) застосування зброї. На думку науковця, саме на другому етапі активної протидії насиллю з боку правопорушників нерідко самі співробітники приступають до застосування закон, перевищуючи свої службові повноваження [2, с.16]. Варто однак додати, що така поведінка працівника правоохоронного органу має місце в тому разі, якщо останній не повною мірою володіє необхідними морально-психологічними та професійними якостями.

Так, Д. Г. Кісельов з цього приводу зауважує, що такого роду ситуації найчастіше виникають через погану підготовку співробітників поліції, незнання ними відповідних нормативних актів, а також через безкарність. Представники влади провокують громадян на вчинення щодо них протиправних дій, користуючись своїм службовим становищем та застосовуючи щодо них надмірну фізичну силу та насилля [12, с. 55, 56].

Характеризуючи основні демографічні характеристики досліджуваної категорії осіб, варто зазначити, що за результати вивчення кримінальних проваджень потерпілими у таких злочинах, переважно є чоловіки, що цілком логічно, зважаючи на гендерні особливості формування кадрового потенціалу правоохоронних органів. За віком такі особи, зазвичай, молоді (25-45 років), і мають переважно невеликий стаж роботи. Втім, необхідно зазначити, що у разі вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу з мотиву помсти, потерпілим у такому разі може бути цілком дос-

відчений правоохоронець з багаторічним досвідом роботи. Загалом, ми погоджуємось з думкою В. П. Беленка про те, що схарактеризувати потерпілих за рисами характеру, соціальним статусом або демографічними ознаками неможливо, оскільки кожна подія є індивідуальною та виникає за обставин, не пов'язаних із працівником правоохоронного органу, а залежить від особи правопорушника, його низької соціальної відповідальності та моральних якостей особи [13, с. 62]. На нашу думку, саме у цьому виявляється значення встановлення взаємозв'язків особи потерпілого з іншими елементами криміналістичної характеристики.

Висновки. Визначальним аспектом дослідження потерпілого у криміналістичному аспекті є встановлення кореляційних зв'язків даного елемента з іншими, зокрема, особою злочинця. Саме завдяки встановленню таких взаємозалежностей в умовах дефіциту криміналістично значущої інформації слідчий може про-

гнозувати, будувати версії щодо відсутніх даних для подальшого планування та вироблення стратегії розслідування.

Важливим під час розслідування погрози або насильства проти працівника правоохоронного органу є встановлення взаємозв'язків між особою злочинця і потерпілого, що можуть виявлятися у тому, що вони: були раніше знайомі (знали ім'я, прізвище, місце проживання, роботи чи навчання, близьке оточення тощо); не знали один одного до моменту вчинення злочину, при цьому, залежно від мотивації дій злочинця, протиправні дії вчинялися або щодо конкретного правоохоронця, який вчиняв законні дії відносно правопорушника (з мотиву уникнення відповідальності, припинення дій правоохоронця та ін.), або щодо випадкового працівника правоохоронного органу (якщо злочин вчинявся з хуліганських мотивів або неприязні до правоохоронних органів у цілому).

Список використаних джерел

1. Озар В. Г. Методика розслідування катування (ст. 127 КК України): монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Р. Л. Степанюка. Харків: Панов, 2016. 220 с.
2. Татауров А. А. Проблемы первоначального этапа расследования насильственных преступлений в отношении сотрудников милиции: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Владивосток, 2006. 185 с.
3. Габуда А. С. Правове значення вжитого в ст. 342 КК України формулювання «під час виконання обов'язків». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. Київ: НАВС. С. 173–179.
4. Вознюк А. А., Кузьмічова-Кисленко Є. В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 210–218.
5. Вирок Сосницького районного суду Чернігівської області від 15.03.2021 р. у справі № №739/1291/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95548794>.
6. Беленок В. П. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: НАВС. 2021. 353 с.

7. Вирок Васильківського міськрайонного суду Київської області від 06.04.2021 р. у справі № 362/1298/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96056946>.

8. Гусєва В. О. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2018. № 3 (83). С. 232-240.

9. Вирок Ківерцівського районного суду Волинської області від 05 січ. 2021 р. у справі № 58/2623/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94004334>.

10. Гусєва В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... док-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.

11. Акімова Н.В. Виктимологические аспекты преступлений, совершаемых в отношении сотрудников органов внутренних дел. *Российский следователь*. 2006. №1. С.32-36.

12. Киселев Д. Г. Методика расследования и судебного следствия по делам о преступлениях, совершённых в отношении представителя власти: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2017. 244 с.

13. Беленок В. П. Кримінологічна характеристика потерпілих від погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. 2(119). Київ: НАВС. С. 59-67.

References

Ozar, V. H. (2016). *Metodyka rozsliduvannia katuvannia (st. 127 KK Ukrainy): monohrafiia / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. R. L. Stepaniuka*. Kharkiv [in Ukrainian].

Tataurov, A. A. (2006). *Problemy pervonachalnogo etapa rassledovaniya nasilstvennykh prestupleniy v otnoshenii sotrudnikov miylitsii*: aref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Vladyvostok [in Russian].

Habuda, A. S. (2015). Pravove znachennia vzhytoho v st. 342 KK UKRAINY formuluvannia «pid chas vykonannia obov'iazkiv». *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 1, 173-179 [in Ukrainian].

Vozniuk, A. A., Kuzmichova-Kyslenko, Ye. V. (2017). Problemy vstanovlennia poterpiloho vid porushennia pravyl bezpeky dorozhnogo rukhu chy ekspluatatsii transportu osobamy, yaki keruiut transportnymy zasobamy. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 3(104), 210-218 [in Ukrainian].

Belenok, V. P. (2021). Kryminalno-pravova ta kryminolohichna kharakterystyka pohrozy abo nasylstva shchodo pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].

Husieva, V. O. (2018). Osoba poterpiloho yak element kryminalistychnoi kharakterystyky posiahan na zhyttia pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka*, 3(83), 232-240 [in Ukrainian].

Husieva, V. O. (2021). *Teoretychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoi vlady u sferi pravookhoronnoi diialnosti*: dys. ... dok-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv [in Ukrainian].

Akimova, N. V. (2006). Viktimologicheskie aspekty` prestuplenij, sovershaemy`kh v otnoshenii sotrudnikov organov vnutrennikh del. *Rossiiskij sledovatel`* [in Russian].

Kryminalno-pravova ta kryminolohichna kharakterystyka pohrozy abo nasylstva shchodo pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].

Kiselev, D. G. (2017). Metodika rassledovaniya I sudebnogo sledstviya po delam o prestupleniyakh, sovershyonny'kh v otnoshenii predstavatelya vlasti: dis. ... kand. yurid. nauk. Moskva [in Russian].

Belenok, V. P. (2021). Kryminolohichna kharakterystyka poterpilykh vid pohrozy abo nasylstva shchodo pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 2(119), 59-67 [in Ukrainian].

S. Kobets, *Researcher of the Scientific Laboratory on Problems Counteracting of Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0001-8430-3209

Forensic characteristics of victim of a threat or violence against a law enforcement officer

Based on the analysis of investigative and judicial practice and statistical data, as well as the study of research results of other scientists, the article identifies the characteristics of the victim as an element of forensic characteristics of threats or violence against law enforcement officers. It was found that the most frequent victims of such crimes are law enforcement officers who are directly involved in combating crime and in direct contact with the public: patrol police officers, community police officers, operatives, investigators, investigators, border guards. The most significant socio-demographic and psychological characteristics of the studied category of persons are established.

It is noted that the identity of the victim is the subject of study of other sciences of the legal cycle, but a sign of the study of this category in forensic terms is the establishment of correlations of this element with others, including the identity of the offender. This is due to the fact that by establishing such interdependencies in the absence of forensic information, the investigator can predict, build versions of the missing data for further planning and development of an investigation strategy.

It is proposed to identify the following options for the relationship between the person of the offender and the victim in the proceedings under study: were previously acquainted (knew the name, surname, place of residence, work or study, close environment, etc.); did not know each other before the crime, depending on the motivation of the offender illegal actions were committed either against a particular law enforcement officer who committed lawful acts against the offender (on the grounds of avoidance, termination of law enforcement, etc.), or randomly selected employee law enforcement officer (if the crime was committed with hooligan motives or hostility to law enforcement agencies in general).

Keywords: *victim; threat; violence; law enforcement officer; forensic characteristics.*

Трибуна молодого вченого

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.14
УДК 347.91

Соп'яненко О. Ю.,
аспірант юридичного факультету
Сумського національного
аграрного університету
ORCID: 0000-0002-7954-1234

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ІДЕЇ І СПРИЙНЯТТЯ ДОКТРИНИ

У статті розглянуто ідею верховенства права та основні доктринальні підходи до досліджуваного поняття. Зокрема, верховенство права проаналізовано в аспекті принципів цивільного процесуального права України. Досліджено ознаки принципу верховенства права з теоретичної точки зору та з огляду на цивільне процесуальне законодавство, окреслено його елементи.

Ключові слова: верховенство права; принципи права; цивільне процесуальне право; цивільне законодавство.

В статье рассмотрена идея верховенства права и основные доктринальные подходы к изучаемому понятию. В частности, верховенство права проанализировано в аспекте принципов гражданского процессуального права Украины. Исследованы признаки принципа верховенства права с теоретической точки зрения и с учетом гражданского процессуального законодательства, очерчены его элементы.

Ключевые слова: верховенство права; принципы права; гражданское процессуальное право; гражданское законодательство.

Постановка проблеми. Виконання взятих на себе зобов'язань з побудови ефективної системи судової влади та забезпечення її самостійності й незалежності – одне з ключових сучасних вимог європейської спільноти і міжнародних партнерів України. Як зазначають дослідники, сьогодні ідеї верховенства права є домінуючими для більшості правових систем сучасності, покладені в основу стандартів судового захисту і характеризують державу як

правову. Верховенство права пройшло складний історичний шлях свого становлення, воно нерозривно пов'язано з концепціями правової держави, правосуддя і належних правових процедур. Держава тільки тоді може існувати і еволюціонувати у своєму розвитку, коли вона побудована з урахуванням певних цінностей, які склалися в суспільстві. Таким цінностями, котрі визнаються у правових державах і розвинених демократіях, є права і свободи грома-

дян, їх пріоритетність перед іншими цінностями у розвитку держави [5, с. 15].

Показовими в цьому є постійні згадки про важливість продовження судової та інших життєво важливих реформ, досягнення необхідного ступеня уніфікації і гармонізації в діяльності основних державних інституцій. Здається, що це одне з першочергових завдань для національного законодавця. Як ми вже могли переконатися, бажаною емпіричною базою проведених перетворень може стати практика ЄСПЛ, яка показує можливі шляхи вдосконалення законодавства і вирішення системних проблем правозастосування та правотлумачення. У такому аспекті ще більше зростає значення концепту й доктрини верховенства права як чільної характеристики здійснення правосуддя в цивільних справах.

Постановка завдання. Враховуючи зазначене, завданням цього дослідження є визначення поняття верховенства права як загальної ідеї права, на основі доктринальних позицій, виокремити ознаки та елементи верховенства права. Окрім цього, завданням є аналіз верховенства права в аспекті цивільного процесуального права і засади здійснення цивільного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика верховенства права досліджувалась теоретиками і практиками всіх галузей права, оскільки вказаний принцип є основоположною засадою розвитку права. Зокрема, О. В. Гетманцев, О. В. Дем'янова, В. В. Комаров, М. П. Курило, Г. П. Тимченко, М. Й. Штефан та ін.

Виклад основного матеріалу. У світлі поставленої проблеми зна-

ковим явищем, на наш погляд, стало закріплення ідеї верховенства права в Конституції України та галузевому законодавстві, що зумовило і без того величезний науково-практичний інтерес вітчизняних вчених-правознавців до виявлення його сутності, змісту і проблемних аспектів реалізації. Очевидно, що на тлі посилення процесів європейської інтеграції та міжнародної підтримки України, а також можливостей впровадження основних усталених стандартів взаємовідносин держави, суспільства і особистості, зростає актуальність дослідження численних проблем верховенства права.

Якщо це так, то спробуємо продовжити авторські міркування. При цьому як загальну висловимо тезу, що природа досліджуваного поняття нині така, що не дає можливості формування однозначного підходу до осмислення сутності й одномоментного вирішення питань реалізації. Втім, не можна думати, що такий стан властивий винятково для національної правової загальнотеоретичної доктрини і теорії верховенства права. Швидше за все, це характерно для верховенства права в глобальному контексті його аналізу. Звідси, на нашу думку, виток розуміння верховенства права як такого собі ідеалу сучасного суспільства. Зрозуміло, що у зв'язку з цим досить складно ставити питання про єдність тлумачення цього поняття.

Співзвучну в чомусь думку висловлює і О. В. Дем'янова, яка, аналізуючи прецедентну практику ЄСПЛ, звертає увагу на те, що Європейський суд з прав людини, діяльність якого є найбільш яскравим прикладом реалізації ідеалів права, у своїй практиці заперечує можливість уні-

фікованого визначення поняття «верховенство права» та застерігає від будь-якого шляху формування змістовного наповнення, окрім як постійного співвідношення окремих положень та ситуацій з його сутністю. Тільки шляхом від конкретного випадку до виокремлення керівної ідеї його вирішення створюється розуміння верховенства права в тому сенсі, котрий є найбільш прийнятним для цивілізованого міжнародного суспільства. І далі дослідниця продовжує, що на тлі полемічності поняття верховенства права існують окремі його аспекти, які мають у нашій країні підвищену актуальність. Йдеться про практичне втілення верховенства права в життя. У практичній державно-владній діяльності навіть у розвинених демократичних країнах верховенство права не завжди реалізується в повному обсязі через конфлікти інтересів осіб, що перебувають при владі, особливості бюрократичного апарату, конкуренцію між окремими приватними інтересами та державою в цілому. Навряд викличе сумнів чи заперечення важливість всебічного спрямування зусиль на запровадження такого стану правової реальності, який є гідним відображенням верховенства права. Проблема верховенства права однією з найважливіших своїх складових має необхідність всемірної реалізації ідей у практичну площину. Теоретичні розробки не матимуть жодного ефекту без дієвих механізмів у всіх сферах життя [2, с. 112].

Ми солідарні з висловленою думкою. Сьогодні відчувається гостра потреба у формуванні не лише єдиних загальнотеоретичних підходів до верховенства права, а й на вирішення проблемних або навіть спі-

рних аспектів імплементації цієї ідеї в національне законодавство. Невипадково, Ю. С. Шемшученко, критично аналізуючи стан наукової розробленості проблеми верховенства права, наголошував на абстрактності і відірваності цього поняття від реалій життя [8, с. 6].

На думку О. В. Дем'янової, значною мірою така ситуація зумовлена тим, що верховенство права у вітчизняній правовій науці переважно розглядається в площині загальної теорії права, а представниками галузевих наук їй приділяється значно менше уваги. Однак теорія права не може відриватися від емпіричного джерела свого існування, тобто від права як конкретного явища, що має прикладне значення, галузеву належність, певні характеристики. Для вироблення положень загальної теорії права необхідною передумовою є ширина охоплення підстав для узагальнень. Право є категорією системною, сумою значної кількості окремих елементів. Щоби констатувати наявність певної якості (властивості, ознаки) у праві, слід виходити з того, що вона притаманна системі як такій. Загальна теорія права загрожує перетворитися на «науку ні про що», якщо буде втрачено зв'язок між конкретними правовими явищами й теоретичними узагальненнями. Тому невід'ємним напрямом дослідження конструкцій теоретичного характеру є рух від конкретного до абстрактного, від окремих правових одиниць до загальнотеоретичних узагальнень [1, с. 113].

У цьому контексті першорядним є процес адаптації загального поняття «верховенства права» до регулювання різних суспільних відносин. Для судочинства це означає

пошук прийнятних форм реалізації верховенства права у судовому процесі. При цьому треба враховувати, що цей принцип не можна виводити через ті положення, котрі властиві іншим принципам судочинства, хоча й нині не виявлена чітко самими європейськими суддями грань (співвідношення) між верховенством права як принципом і справедливим судовим розглядом, котре, як правило, розуміється в смислі необхідності забезпечення публічності процесу, розумного строку, коли сторони мали б рівні процесуальні можливості, винесення мотивованого судового рішення тощо. Більшість із перелічених елементів є цілком самостійними принципами судочинства. У зв'язку з цим науці ще доведеться осмислити механізм реалізації принципу верховенства права [6, с. 79].

Аналізуючи вироблену на сьогодні нормативну основу принципу, який розглядається, як результат розвитку сучасних конституційних теорій та положень, Г. П. Тимченко доводить необхідність зміни акцентів доктрини верховенства права у бік практики дотримання і розробки концепції його реалізації в законодавстві. На обґрунтування елементів принципу верховенства права виокремлює лише два аспекти його пізнання і реалізації – через судоустрій і через судочинство. Якщо розглядати верховенство права в першому аспекті, то необхідно проводити дослідження організації судової влади згідно з таким принципом. Для другого зрізу пізнання характерним є закріплення верховенства права в положеннях процесуального законодавства. У такому розумінні, як вважає дослідник, верховенство права слід розглядати не стільки як прин-

цип, скільки як загальну характеристику всього судочинства, зокрема, з такими рисами: законодавча можливість добитися доступу до суду; адекватність судових процедур суспільним очікуванням; використання процесуальних засобів захисту; обстоювання своїх прав і свобод; оскарження і виконання прийнятих судових рішень [5, с. 15–16].

Цікаві зауваження висловлюють вчені. Очевидно, що розробка будь-якого поняття або категорії повинна починатися з осмислення його загальнотеоретичних засад і концепцій. У цьому сенсі зрозумілою є пильна увага представників теорії держави і права до вивчення верховенства права. І мова тут повинна йти не тільки про розширення предмета загальнотеоретичних досліджень, хоча це само собою є важливим. Завдання, яке ставиться перед теоретиками права, з одного боку, гранично чітке – узагальнити основні уявлення про цей об'єкт, виявити його основні характеристики, з іншого – сформувати необхідну базу для продовження галузевих досліджень. У такому аспекті потенціал загальнотеоретичних досліджень, на наш погляд, ще не повністю розкритий. Це змушує сучасних дослідників, спираючись на наявну неповну методологічну базу, шукати і доводити можливості імплементації ідей і концептів у сферу галузевого законодавства. Для цивільного процесуального законодавства це питання залишається досі відкритим.

Можна поглянути на цю проблему і з іншого, протилежного боку. Як вважає О. В. Дем'янова, щодо верховенства права визначальною передумовою констатації наявності відповідної якості (у вигляді прин-

ципу, ідеї, доктрини тощо) є встановлення дії відповідних засад в окремих галузях права. Адже якщо верховенство права не притаманно конституційному, адміністративному, цивільному праву, то звідки візьметься верховенство права як категорія загальної теорії права? І навпаки, декларування верховенства права категорією загальноправовою вимагає послідовного впровадження відповідною мірою та способом в усі державно-правові інституції [2, с. 113].

Ці положення ще раз підкреслюють наскільки важлива належна реалізація постулатів доктрини верховенства права в національному законодавстві. О. В. Дем'янова пропонує доповнити традиційні дослідження проблематики верховенства права в межах загальної теорії необхідною і важливою складовою практичної орієнтації – реалізацією означеної ідеї в окремих сферах правового життя. Серед інших найбільш потужним потенціалом відображення сутності верховенства права володіє сфера, пов'язана із судочинством, зокрема цивільне процесуальне право. На користь такого висновку свідчать наступні аргументи:

приклад практики Європейського суду з прав людини, сформовані якою положення є основною, якщо не єдиною, сталою складовою змісту верховенства права;

становище суду в системі владної організації суспільства, що визначає його безпосередню роль у тлумаченні та застосуванні права до конкретної особи та ситуації;

тенденція підвищення оцінки приватних прав з боку суспільства та рівня правового захисту; значення судової діяльності як підґрунтя роз-

витку правової доктрини, творчості, ідеології, культури;

придатність процесуального права для впровадження судового прецеденту як джерела права та зміни на цій підставі концепції праворозуміння тощо [2, с. 117].

У нашому випадку йдеться про цивільне судочинство як про один із рівнів відображення і реалізації загальнотеоретичних уявлень про верховенство права. Іншими словами, необхідне створення механізму імплементації цієї ідеї в рамках галузевого цивільного процесуального законодавства. Звичайно, найбільш прийнятний варіант – її концептуальне оформлення на рівні окремих норм, інститутів і виробництв. Втім, у цьому випадку не виключений і зворотній кореляційний зв'язок. Знаходячи свою реалізацію в галузевому законодавстві, ідеї верховенства права в теоретичному аспекті можуть отримати ще більш широке наукове тлумачення.

Цивільне судочинство як сфера реалізації судової влади виступає однією з численних можливих і необхідних сфер застосування верховенства права. Це багато в чому пов'язано зі значенням належного здійснення цивільного судочинства, важливістю правосуддя як державної діяльності, в кінцевому підсумку, забезпечення справедливості й законності винесених судових рішень. Цей аспект судової діяльності є досить важливим, особливо в умовах наявної суперечності і конфліктності між сторонами цивільної справи, необхідності системного тлумачення правових і норм, а також їх застосування до конкретного життєвого випадку. У будь-якому випадку, судові рішення виступають квінтесен-

цією позиції держави. У цьому сенсі дослідники слушно наголошують на значенні судових рішень для адекватного відображення в правовій системі концептів верховенства права і обґрунтовано вважають, що ці ідеї мають стати стандартом при здійсненні будь-якого виду державної діяльності, у тому числі, і при мотивації і прийнятті судових рішень [4, с. 141].

Невипадково, у практиці Європейського суду з прав людини отримала визнання як складова верховенства права теза правової визначеності, що полягає в тому, що жодна зі сторін спору без виняткових для того підстав не може вимагати перегляду кінцевого та обов'язкового для виконання судового рішення з метою повторного розгляду справи. Зазначена складова проводить безсумнівну паралель між правом та судовим рішенням, що набуло чинності. Виокремлення цього положення та його кваліфікація як складової принципу верховенства права підкреслює значення, котре надається судовому рішенням в світлі положень Європейської конвенції: воно розглядається як рівне праву, як втілення останнього [2, с. 115].

На цьому тлі тим більше актуалізується дослідження сучасних теоретико-прикладних проблем реалізації верховенства права в цивільному судочинстві. Вітчизняний законодавець, по суті, звів ці питання до проблематики системи принципів цивільного процесу. Стаття 2 ЦПК України вперше відтворює низку основних засад (принципів) цивільного судочинства, називаючи в їх числі й верховенство права.

При цьому раніше, як правило, в самому ЦПК термін «принципи» як

такий не вживався. Окремі положення, котрі визнані за принципи, були зосереджені в основному в розділі I «Загальні положення» і главі 1 «Основні положення». Таке закріплення певною мірою відповідає традиції, яка була закладена ще в Статуті цивільного судочинства 1864 року, в котрому розділ «Загальні положення» (статті 1-28) був винесений за рамки всіх книг і глав і де, по суті, були закріплені принципи цивільного судочинства. На той час вчення про них тільки складалося і вони в переважній більшості іменувалися в доктрині «основними засадами» цивільного судочинства [1, с. 30; 7, с. 37-38].

Наскільки виправданим є такий законодавчий підхід, і, перш за все, в умовах об'єктивної складності формування якоїсь єдиної дефініції цього поняття? Спробуємо розгорнути наші судження в цьому напрямі.

Вихідною авторською тезою є положення про те, що проблематика системи принципів цивільного процесу ще не отримала остаточного теоретичного і нормативного дозволу. Незважаючи на значну бібліографію розглянутого питання і останню кодифікацію цивільного процесуального законодавства, досі немає чітких критеріїв належності тих чи інших положень (норм, постулатів, аксіом, правил) до принципів цивільного судочинства. Це своєю чергою відображається на можливості класифікації принципів і їх розподілу, як наслідок, на осмислення їх взаємозумовленості й перспектив розвитку, взаємодії з іншими положеннями, що торкаються загальних аспектів здійснення цивільної процесуальної діяльності.

М. П. Курило слушно зазначив, що в умовах бажаної європейської інтеграції України, глобалізації європейського права як основної тенденції його розвитку останніх десятиліть і важливості гармонізації національного законодавства знову для теорії і практики набуває актуальності проблема універсалізації цивільної процесуальної форми, створення ефективних моделей захисту приватних і публічних прав, а в більш широкому сенсі – належних правових процедур та можливостей їх уніфікації та диференціації. Очевидно, що вирішення цих питань, так само як і їх можливе і подальше осмислення, зумовлюється насамперед аналізом сутності цивільного судочинства як історично сформованої універсальної конструкції розгляду спірних і безспірних справ. У такому контексті йдеться про основоположні засади цивільного процесу як концептуальної правової категорії, що визначає нині не лише розуміння цивільної процесуальної діяльності, прав та обов'язків її учасників, а й здійснення прав, свобод та інтересів особи як цінностей сучасного суспільства і правопорядку, які все більше впливають на національне цивільне судочинство та судові процедури.

Для вітчизняної процесуальної думки проблематика принципів завжди була та, мабуть, і залишається однією з центральних у дослідженнях протягом всього періоду розвитку наукового знання про правосуддя у цивільних справах. Про це свідчить значна і, напевне, не до кінця ще оцінена наукова спадщина пореформеного і радянського періоду [3, с. 34].

Як приклад дискусійності й спірності питань, що розглядаються, звернемося до сучасної цивільної

процесуальної літературі. Вчені зазначають, що виявляючи сукупність ознак, ми тим самим виокремлюємо положення – принципи цивільної процесуальної діяльності. Цю сукупність ознак можна умовно поділити на кілька видів, що пов'язано з наявністю ознак, однаковою мірою властивих всім правовим принципам, і ознак, властивих тільки принципам цивільного судочинства.

До першого виду можна віднести ознаки, які свідчать про вибрану мовну (словесну) конструкцію поняття, а також властиві правовим принципам і праву в цілому, зокрема: 1) розгляд принципів як певних положень; 2) основоположний, фундаментальний характер таких положень; 3) ці положення визначають зміст права, а також напрями його розвитку; 4) нормативність, формальна визначеність, системність, забезпеченість державним примусом, високий ступінь абстрагування та інші.

Другий вид ознак принципів пов'язаний з особливостями цивільного судочинства як загальної категорії у правосудді: із видів державної діяльності виокремлення цивільної процесуальної як самостійної, визначення її якісної своєрідності за різними параметрами.

Ознаки третього виду (специфічні, але вони доповнюють вже названі) є ознаками власне принципів цивільного судочинства, оскільки вони сприяють їх виділенню із множини цивільних процесуальних правил: 1) реалізація на одній чи кількох стадіях (провадженнях) процесу; 2) можливість допущення винятків, котрі не є принципами; 3) виникнення принципів у результаті розгляду і вирішення правових спорів; 4) недо-

пустимість дублювання принципів; 5) відповідність цілям і завданням цивільного судочинства, а в більш широкому контексті – цілям правового регулювання відносин, які складаються; 6) можливість за їх допомогою побудови належної моделі цивільного судочинства [6, с. 40–41].

Небезпідставними є окремі висновки цитованого дослідника. Спроби виявити всі основні ознаки приводять автора до аргументів про можливу словесну конструкцію поняття, необхідність розгляду судової діяльності як вид державної діяльності, власне характеристикам нормативних положень, що дозволяють відносити їх до числа принципів. Утім, деякі логічні суперечності не обійшли стороною і цю наукову позицію.

Якщо говорити про фундаментальний і основоположний характер цієї категорії, то зайвим буде зауваження про те, що принципи діють на всіх стадіях процесу. При цьому автор говорить, що можуть існувати винятки з цього правила. На думку вченого, принципи цивільного процесу мають історичне підґрунтя. Тоді логічним є питання про верховенство права, що не має такого значного, в порівнянні з іншими принципами, історичного базису розвитку.

Як слушно зазначає М. П. Курило, концепти прав людини остаточно визначили напрям розвитку правових систем сучасності, стали основою теоретичного обґрунтування та закріплення верховенства права як фундаментального принципу і стандарту судового захисту. Взагалі слід особливо наголосити на унікальності концепту верховенства права, що започаткував процес інтернаціоналізації (європеїзації) циві-

льного процесу з точки зору розробки процесуальних гарантій його дотримання та створення єдиного механізму захисту декларованих прав, свобод та інтересів. У цьому зв'язку актуалізується в різних аспектах і напрямках, зокрема й цивільному процесуальному, дослідження Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає право людини на незалежний та неупереджений суд, створений на підставі закону, право бути вислуханим, рівні процесуальні можливості, публічний характер судового розгляду в розумний строк.

Очевидно, що міжнародно-правові джерела нині найбільше впливають на формування моделі розгляду правових спорів, а в більш широкому контексті на національні цивільні судочинства, зокрема і систему принципів та процесуальних гарантій забезпечення права на суд і доступність правосуддя. Тому правомірною вбачається постановка питання про формування нової системи принципів цивільного судочинства як базової конструкції вирішення правових спорів. Закономірно, що ця проблематика сьогодні виходить за вузькі межі галузевих наук, особливо на фоні безперервних дискусій про сутність цивілістичного процесу як нового явища у вітчизняній доктрині та законотворчості, новітніх течіях його розвитку, вдосконалення процедур юрисдикційного та неюрисдикційного характеру [3, с. 38].

Вважаємо, що Г. П. Тимченко однозначно має рацію в тому, що за допомогою системи принципів можливе формування моделі цивільного судочинства. У цьому сенсі висновки дослідника про відповідність принципів цілям і завданням цивільного

процесу та процесуальної діяльності заслуговують також на найпильнішу увагу. Однак, вважаємо, що навіть пропоновані ознаки принципів цивільного судочинства повною мірою не дадуть відповідь на питання, чому все ж верховенство права слід розглядати як принцип (основу) цивільної процесуальної діяльності. Проблема адекватності включення нормативних положень в систему принципів цивільного процесу ще вимагає свого глибокого й сучасного дослідника.

У зв'язку з цим можна припустити, що рішення проблеми системи принципів має відбуватися на початку створення процесуальних кодексів. Бажано йти від простого переліку фундаментальних положень до практики їх дотримання на всіх етапах процесуальної діяльності. Тобто спочатку необхідно ретельно проробити загальну частину кодексів, йти від розуміння того, яким ми хочемо бачити судочинство, до розробки сукупності принципів, на котрих воно ґрунтується. Але це завдання не тільки для юридичної науки і практики. Проблема можна вирішити лише при використанні синтезу наукових знань – узагальнюючи історичний досвід розвитку держави і права, аналізуючи накопичену судову практику в аспекті найпоширеніших помилок у правозастосуванні, даючи реальну оцінку стану справ у економіці та політиці держави, враховуючи потребу суспільства в механізмі захисту прав, використовуючи досягнення юридичної науки. Систему принципів, на яких буде формуватися судочинство, повинен визначати не законодавець, а об'єктивні чинники, які сприятимуть появі такої системи та її подальшому розвитку.

Нині можна констатувати поверховий підхід законодавця до вирішення питання системи принципів судочинства. Очевидно, що цивільне судочинство повинно мати власну, специфічну систему принципів [6, с. 47].

І далі цей автор робить висновок, що система принципів судочинства як елемент типологізації сучасних процесів повинна визначатися первісно тільки бажаною моделлю судочинства, обмежуючи при такому підході законодавчий розсуд, і відмічає можливість всебічного пізнання структури системи лише на стику різних знань, не тільки і навіть не стільки в рамках процесуальної доктрини. Це сприятиме виокремленню об'єктивних факторів, появи і формуванню такої системи та її розвитку. До числа таких факторів автор відносить природу і сутність державного ладу, економічний і політичний стан держави, цінності і пріоритети, які склалися в суспільстві на сучасному етапі його розвитку, очікування і потреби цього суспільства в судовому захисті, судову практику, цілі й завдання судочинства, історичні фактори, котрі зумовили характер судочинства, досягнення юридичної науки [5, с. 11–12].

Поки ми можемо зазначити, що законодавець в довільній формі визначає систему принципів цивільного судочинства, наділяючи верховенство права якостями основного початку процесуальної діяльності. При цьому, напевно чи можливо однозначно відповісти на питання, яким чином у цивільному процесуальному законодавстві знаходять свою реалізацію ідеї верховенства права. Можна поставити питання інакше – в яких нормах цивільного процесуаль-

ного законодавства виявляється верховенство права?

Проблема адекватного відображення ідей верховенства права, на наш погляд, першорядна для вітчизняного законодавця. Важливо відобразити їх в процедурах відкриття провадження у справі, підготовки справи до судового розгляду, судового розгляду цивільної справи і стадіях його перегляду. Показово, в цивільній процесуальній літературі тривають спроби обґрунтування елементів верховенства права.

Так, на обґрунтування елементів принципу верховенства права Г. П. Тимченко, в силу обмеженості власним об'єктом і предметом дослідження, виокремлює лише два аспекти його пізнання і реалізації – через судоустрій і через судочинство. Якщо розглядати верховенство права в першому аспекті, то необхідно проводити дослідження організації судової влади згідно з таким принципом. Для другого зрізу пізнання характерним є закріплення верховенства права в положеннях процесуального законодавства. У такому розумінні, як вважає дослідник, верховенство права слід розглядати не стільки як принцип, скільки як загальну характеристику всього судочинства, зокрема, з такими рисами: законодавча можливість добитися

доступу до суду; адекватність судових процедур суспільним очікуванням; використання процесуальних засобів захисту; обстоювання своїх прав і свобод; оскарження і виконання прийнятих судових рішень [5, с. 15–16].

Розглянутих ознак верховенства права, як нам видається, ще недостатньо для повного відображення правового явища в цивільному процесуальному законодавстві. Однак, напрям наукового пошуку представляється перспективним і доцільним. Досвід вітчизняного законотворення ще раз переконує в тому, що часто зарубіжні ідеї не реалізуються на ниві національного правознавства належним чином, чому повинна передувати глибока наукова розробка, яка визначає ступінь належної імплементації в правову сферу, зокрема і в цивільне процесуальне законодавство. Цивілістична процесуальна доктрина залишається невитребуваною при підготовці нової редакції ЦПК України. Тому концептуально не завершеним є впровадження концептів верховенства права в сферу цивільної юрисдикції, особливо на тлі регламентації основних засад цивільного судочинства і заявлених завдань щодо забезпечення справедливості судового розгляду цивільних справ.

Список використаних джерел

1. Воронов А. Ф. Гражданский процесс: эволюция диспозитивности. Москва: Статут, 2007. 149 с.
2. Дем'янова О. В. Реалізація верховенства права в цивільному судочинстві: постановка проблеми. *Судова апеляція*. 2013. № 3. С. 112.
3. Курило М. П. Принципи цивільного процесу як концептуальна правова категорія. *Судова апеляція*. 2015. №4. С. 33–40.
4. Петришин О. В. Проблеми соціалізації правової науки. *Право України*. 2010. №4. С. 133–143.

5. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні : проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 40 с.

6. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні : проблеми теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 422 с.

7. Тимченко Г. П. Теоретичні проблеми та практика реалізації принципів судочинства в Україні. Київ : «Видавничий Дім «Юридична книга», 2010. 336 с.

8. Шемшученко Ю. С. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії : монографія / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2008. 344 с.

References

Voronov, A. F. (2007). *Hrazhdanskyi protsess: evoliutsiya dyspozytyvnosti*. Moskva: Statut [in Russian].

Demianova, O. V. (2013). Realizatsiia verkhovenstva prava v tsyvilnomu sudochynstvi: postanovka problemy. *Sudova apeliatsiia*, 3, 112 [in Ukrainian].

Kurylo, M. P. (2015). Pryntsypy tsyvilnoho protsesu yak kontseptualna pravova katehoriia. *Sudova apeliatsiia*, 4, 33-40 [in Ukrainian].

Petryshyn, O. V. (2010). Problemy sotsializatsii pravovoi nauky. *Pravo Ukrainy*, 4, 133-143 [in Ukrainian].

Tymchenko, H. P. (2012). *Pryntsypy tsyvilnoho ta administratyvnoho sudochynstva v Ukraini : problemy teorii ta praktyky* : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

Tymchenko, H. P. (2012). *Pryntsypy tsyvilnoho ta administratyvnoho sudochynstva v Ukraini : problemy teorii ta praktyky* : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

Tymchenko, H. P. (2010). *Teoretychni problemy ta praktyka realizatsii pryntsypiv sudochynstva v Ukraini*. Kyiv : «Vydavnychiy Dim «Iurydychna knyha» [in Ukrainian].

Shemshuchenko, Yu. S. (2008). *Verkhovenstvo prava yak pryntsyp pravovoi systemy: problemy teorii* / za zah. red. Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv : Vydavnytstvo «Iurydychna dumka» [in Ukrainian].

O. Sopianenko, Postgraduate Student of Faculty of Law of Sumy National Agrarian University

ORCID: 0000-0002-7954-1234

The rule of law in the civil procedural legislation of Ukraine: problems of implementation of the idea and perception of the doctrine

The article observes the rule of law, which has undergone a complex historical path of its formation. It is noted that in light of this problem, a significant event was the consolidation of the rule of law in the Constitution of Ukraine and sectoral legislation, which led to the huge scientific and practical interest of domestic jurists to identify its essence, content and problematic aspects of implementation. Thus, it is obvious that against the background of strengthening the processes of European integration and international support of Ukraine, as well as opportunities to implement the basic standards of relations between state, society and individual, the relevance of research on numerous issues of the rule of law is growing.

The article states that the process of adapting the general concept of "rule of

law" to the regulation of various social relations is fundamental. For the judiciary this means finding acceptable forms of exercising the rule of law in court. It should be considered that this principle cannot be inferred from those of other principles of justice, so in the sense of the need to ensure publicity of the process, a reasonable period of time when the parties would have equal procedural opportunities, the issuance of a reasoned court decision, and so on.

It is stated that the development of any category should begin with an understanding of its general theoretical principles and concepts. Thus, the task set before theorists of law are both: to summarize the basic ideas about this object to identify its main characteristics, and to form the necessary basis for continuing of the research. In this aspect, the potential of general theoretical examining is not yet fully revealed.

Also the attention is drawn to the necessity of creating a mechanism for implementing the rule of law in civil proceedings. Of course, the most acceptable option is its conceptual design at the level of individual norms and institutions. However, in this case the inverse correlation is not excluded. Finding its implementation in sectoral legislation, the ideas of the rule of law in the theoretical aspect can receive an even broader scientific interpretation.

Civil process as a sphere of judicial power is one of the many possible and necessary areas of application of the rule of law. This is largely due to the importance of the proper administration of civil justice, the importance of justice as a state activity, and ultimately, ensuring the fairness and legitimacy of court decisions, so it is the quintessence of the state's position.

On the question of the expediency of defining the rule of law by the legislator as the basis of civil procedural proceedings, the author's thesis is that the issue of the system of principles of civil procedure has not received yet in final theoretical and normative permission. Despite the significant bibliography of the issue and the latest codification of civil procedural law, there are still no clear criteria for the affiliation of certain provisions to the principles of civil procedure.

It was concluded that the legislator now defines the system of principles of civil proceedings in an arbitrary form, endowing the rule of law with the qualities of the main beginning of procedural activity. At the same time, it is hardly possible to unambiguously answer the question of how the idea of the rule of law finds its realization in civil procedural law.

Regarding the considered features of the rule of law, it was noted that they are not enough to fully reflect the legal phenomenon in civil procedural law. Moreover, the implementation of the concepts of the rule of law in the field of civil jurisdiction is conceptually incomplete, especially against the background of the regulation of the basic principles of civil proceedings and the stated objectives. However, the direction of scientific research seems promising and appropriate.

Keywords: *rule of law; principles of law; civil procedural law; civil law.*

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською, російською (два-три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською, російською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements**: formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian, Russian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible**.

ЗМІСТ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Колб О. Г., Попельнюк Т. В., ПРО ДЕЯКІ СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ЩО СКЛАЛИСЬ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВЧИНЕННЯМ ПЕРСОНАЛОМ КОЛОНІЙ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	5
Муляр Г. В., Ховпун О. С., Бегма А. П., ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ОСІБ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ	13
Вознюк А. А., ВСТАНОВЛЕННЯ АБО ПОШИРЕННЯ ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	21
Андрушко А. В., ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ	40
Васюк А. Ю., МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЩОДО ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ	76
Околіт О. В., ЗЛОЧИННА СПІЛЬНОТА ЯК ФОРМА СПІВУЧАСТІ	85

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Сокальська О. В., КОНЦЕПЦІЯ ВИПРАВНОГО ПОКАРАННЯ БЕНДЖАМІНА РАША	100
Власенко С. І., ПЕНІТЕНЦІАРНІ ІДЕЇ АНГЛІЙСЬКИХ ПРОСВІТНИКІВ: ВІЛЬЯМА ПЕЙЛІ ТА САМУЕЛЯ РОМІЛЛІ	111
Балтаджи П. М., БОЛГАРИ БЕССАРАБІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ НАРИС	119
Шуліка В. І., ІСТОРІОГРАФІЯ ПЕНІТЕНЦІАРІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ	129

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Титаренко С. С., Федчиняк А. О., ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	137

- Ліненко О. І.,**
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ **148**

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

- Кобець С. В.,**
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОТЕРПІЛИХ ВІД ПОГРОЗИ
АБО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ **158**

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

- Соп'яненко О. Ю.,**
ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ІДЕЇ І
СПРИЙНЯТТЯ ДОКТРИНИ **167**

CONTENT

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

O. Kolb, T. Popelnyuk, ON SOME CURRENT TRENDS IN THE PERFORMANCE OF UKRAINE'S PENALTIES IN CONNECTION WITH CRIMINAL COMMITMENTS	11
G. Muliar, O. Hovpun, A. Begma, PECULIARITIES OF PERSONAL CRIMINAL LIABILITY IN INFORMATION	19
A. Vozniuk, ESTABLISHMENT OR DISSEMINATION OF CRIMINAL INFLUENCE: CURRENT ISSUES OF CRIMINAL LIABILITY	39
A. Andrushko, THE MATERIAL ELEMENT OF HUMAN TRAFFICKING	74
A. Vasyuk, METHODOLOGICAL TOOLKIT FOR THE STUDY OF THE EXECUTION OF COURT DECISIONS ON CONVICTS IN UKRAINE	83
O. Okolit, CRIMINAL COMMUNITY AS A FORM OF COMPLICITY	98

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

O. Sokalska, BENJAMIN RUSH'S CONCEPT OF REFORMING PUNISHMENT	110
S. Vlasenko, THE PENITENTIARY IDEAS OF THE ENGLISH ENLIGHTENERS: WILLIAM PALEY AND SAMUEL ROMILLY	118
P. Baltadji, THE BULGARIANS OF BESSARABIA: THE HISTORICAL LEGAL ESSAY	127
V. Shulika, THE HISTORIOGRAPHY OF THE PENITENTIARIUM OF THE UK IN UKRAINIAN LEGAL THOUGHT	135

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

S. Tytarenko, A. Fedchinyak, CIVIL SOCIETY AND THE ARMED FORCES OF UKRAINE: LEGAL ASPECTS OF INTERACTION UNDER CONDITIONS OF HYBRID WAR	146
A. Linenko, ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF MEDICAL SUPPORT OF MILITARY SERVANTS	157

**CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS.
FORENSIC EXAMINATION. OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES**

S. Kobets,

FORENSIC CHARACTERISTICS OF VICTIM OF A THREAT OR VIOLENCE
AGAINST A LAW ENFORCEMENT OFFICER

166

YOUNG SCIENTIST PLATFORM

O. Sopianenko,

THE RULE OF LAW IN THE CIVIL PROCEDURAL LEGISLATION OF
UKRAINE: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE IDEA AND
PERCEPTION OF THE DOCTRINE

177

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 3(17)/ 2021

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 3(17)/ 2021

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск

Сокальська О. В.

Дизайн обкладинки та верстання

Кандиба Т. П.

Технічний керівник

Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових,
редагованих макетів
в друкарні

ФОП «Кандиба Т. П.»

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

Підписано до друку 26.11.2021.

Формат 60x84/8.

Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 20,11

Наклад. 120 прим.

Зам. № 0000

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24